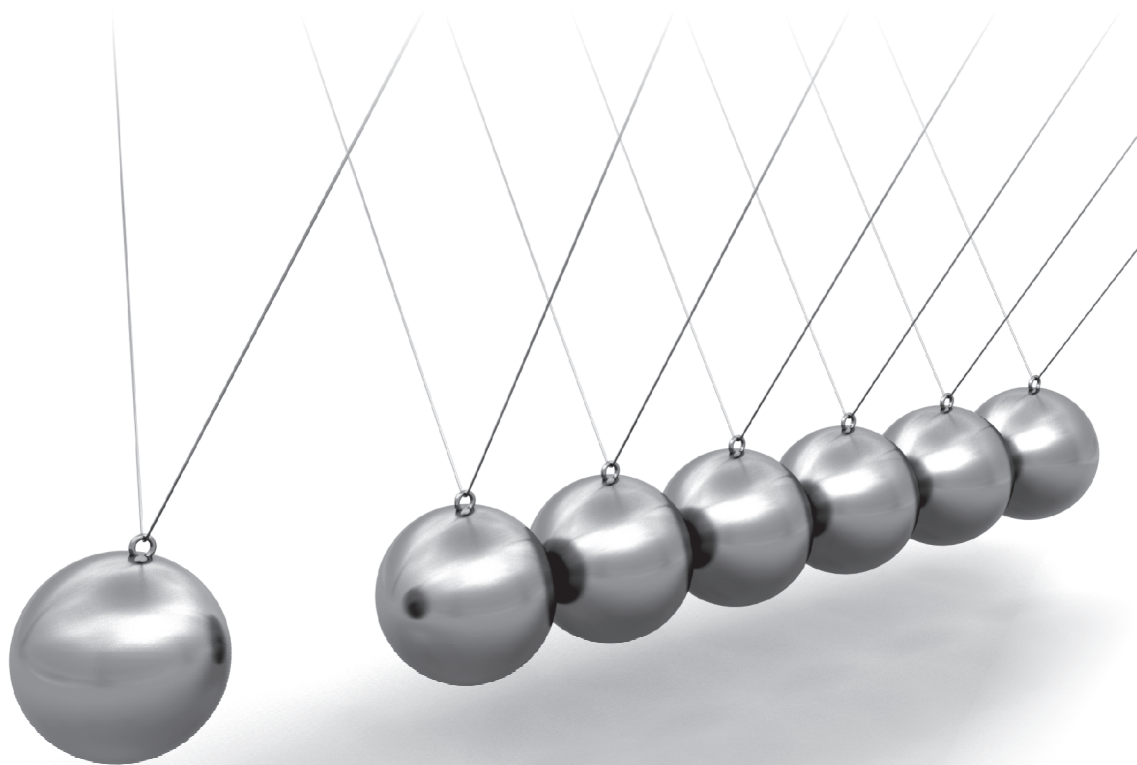

Пандемија, друштво и симболички поредак: јавни дискурси у/о кризи изазваној пандемијом ковида 19

Ивана Спасић (уредница)

1838

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Филозофски факултет, Универзитет у Београду | 2021

1838

Пандемија,

друштво и симболички поредак:
јавни дискурси у/о кризи
изазваној пандемијом ковида 19
Зборник радова

Ивана Сјасић (уредница)

*Пандемија, друштво и симболички поредак:
јавни дискурси у/о кризи изазваној пандемијом ковида 19*
Зборник радова
Ивана Спасић (уредница)
Београд 2021.

Издавач
Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Чика Љубина 18–20, Београд 11000, Србија
www.f.bg.ac.rs

За издавача
Проф. др Миомир Деспотовић,
декан Филозофског факултета

Рецензенти
Проф. др Марина Симић
Проф. др Душан Ристић
Доц. др Ана Бирешев

Лектор
Ирена Поповић

Дизајн корица
Ивана Зорановић

Припрема за штампу
Досије студио, Београд

Штампа
ЈП Службени гласник, Београд

Тираж
200

ISBN 978-86-6427-178-3

Овај зборник је настао у оквиру научноистраживачког пројекта
Човек и друштво у време кризе, који финансира
Филозофски факултет Универзитета у Београду.

САДРЖАЈ

- 7 | *Јелена Пешић и Ивана Сјасић*
Увод: дискурзивна лица пандемије

I. Дискурси медицине, дискурси о медицини

- 17 | *Ева Камерер*
Метафора златног стандарда у дискурсу медицине
- 33 | *Петар Лукић*
Када и зашто чињенице нису довољне?
Пример дијалога званичног и алтернативног става
- 47 | *Слободан Цвејић*
'Струка' у рајама политичке моћи: манипулација
медицинским делом Кризног штаба током
пандемије ковида 19

II. Пандемија и легитимизацијске борбе

- 69 | *Дуња Полеји Ђосић*
Од спасавања живота до спасавања економије:
стратегије легитимизације мера за сузбијање заразе у Србији
- 87 | *Милица Ресановић*
Грађански и антиграђански код у дебатама о праксама
Српске православне цркве у пандемији
- 103 | *Јелена Пешић*
Пандемија и неолиберални дискурси

III. Политичка употреба пандемије

- 125 | *Ивана Сјасић*
Конструкција политичког ауторитета као врховног
заштитника
- 143 | *Тамара Пејровић Трифуновић*
Такмичарски дискурс државног врха у Србији
током пандемије

Јелена Пешић

Ивана Спасић

УВОД: ДИСКУРЗИВНА ЛИЦА ПАНДЕМИЈЕ

Пандемија ковида 19 и њоме изазвана (здравствена, социјална, економска итд.) криза изазвале су промене у начину на који се одвија друштвени живот. Уједно, та друштвена криза је отворила и својеврсну пукотину у симболичком поретку, што је омогућило кристализацију различитих дискурса, и оних који су одраније били доминантни у симболичком пољу и нових, насталих као одговор на проблеме које је криза изнедрила.

Од самог почетка пандемије, процеси дискурзивне конструкције, преговарања и борбе око смисла – самог вируса, њиме изазване болести, ризика које носи, појединачних и колективних потреба, адекватних одговора, средстава сузбијања – имају изузетно важну улогу у самом њеном току. Представљање, именовање, осликавање, симболизовање, наративно уоквиравање, заједно с формама комуницирања и информисања и стратегијама аргументовања, јављају се као конститутивни чинилац саме реалности пандемије, онога што она „јесте“.

Током протеклих годину и по колико нас дели од појаве SARS-CoV-2, симболичке и дискурзивне борбе за уобличавање значења пандемије већ су биле предмет интересовања аутора из друштвених и хуманистичких наука. Поједине теме на које наилазимо у њиховим анализама јављају се и у текстовима који чине овај зборник, док су друге специфичне за локални контекст и нису до сада обрађиване у домаћој или страној научној литератури. На овом месту ћемо се веома кратко, што условљава ограничен простор који нам је на располагању, осврнути на неке од радова који су до сада објављени, а чији је предмет управо дискурзивни аспект пандемије и, посебно, конфронтације и преговарања којима се значење вируса корона и његових друштвених последица уобличава и мења, а које су се одвијале (или се још увек одвијају) у различитим друштвеним подручјима, мобил-

лишући бројне колективне и индивидуалне актере. Додатне референце на тематску литературу моћи ће да се нађу и у појединачним прилозима овог зборника.

Магазин Европске социолошке асоцијације (ESA) *European Sociologist* у своја два специјална броја посвећена пандемији, под насловом *Пандемијске (не)моћућности* (45/2020 и 46/2021), даје низ краћих анализа из различитих европских националних контекста у којима се, између осталог, расправља о дискурзивним и теоријским аспектима кризе, укључујући место социологије као науке у томе. Посебан број часописа *American Journal of Cultural Sociology* (8, 3/2020) у целини тематизује културне и симболичке димензије пандемије. Уводни текст Александра и Смита (Alexander & Smith, 2020) указује на чињеницу да је пандемија пружила неку врсту огледне лабораторије за посматрање начина на које се конструишу значења и приписује смисао феномену који је до тада био готово непознат и „незамислив“: како друштво упошљава познате структуре значења (наративе, симболичке представе, жанрове, кодове) и праксе да би учинило смисленим нешто што је потпуни новум. Представе о пандемији које су почеле да израђају како је пандемија одмицала и саме су, сматрају аутори, обликовале пандемијску реалност, утичући на јавне здравствене политике, легитимност политичких одлука, облике солидарности, свакодневне животне праксе и слично. У истом темату, Морган (Morgan, 2020) указује на изазове пред које су били стављени носиоци политичке власти како би изашли на крај са кризом и придобили легитимитет за своје одлуке. На примеру Велике Британије, он показује парадигматичну стратегију којом су политички лидери настојали да успоставе контролу над национално уоквиреним наративима тако што ће саме себе, као херојске протагонисте, сместити у њихово средиште. Мекормик (McCormick, 2020) анализира примену метафора рата, самодисциплине, хероизма и жртве у наративима које представници власти граде о борби против пандемије и својој улози у њој, док се Виљегас (Villegas, 2020) усредсређује на употребу ритуалних и перформативних пракси драматизације. Најзад, Гарсија-Марин и Луенго (García-Marín & Luengo, 2020) стављају под лупу комплексне механизме ширења дезинформација о вирусу корона у медијској сфери.

Метафора о пандемији као рату, којом се вирус конструише као примарни не-људски актер који продире у оквир националног простора, предмет је анализе и Берокала и сарадника (Verrocal *et al.*, 2021). Они закључују да је доминантна дискурзивна стратегија наративног уобличавања борбе против пандемије којом су се користили

политички лидери почивала на конструкцији колективног идентитета на националним основама, али и на различитим облицима солидарности (вертикалној односно националној, ексклузивистичкој, међугенерациској, транснационалној). С друге стране, бројни водећи савремени теоретичари национализма, у својој посебно уприличеној тематској дебати (Woods *et al.*, 2020) у часопису *Nations and Nationalism*, упозоравају да управо повратак суверених националних држава и колективних (националних) идентитета на светску позорницу током пандемије сведочи о потенцијалу који она има у распиривању етничких конфликта.

Осим актера који су, као носиоци политичке власти, имали највећу одговорност у управљању здравственом кризом, дискурсе о пандемији обликовали су и (медицински) експерти, чији је значај посебно дошао до изражаја у суочавању са непознаницама које је донео вирус, а на које званичне институције нису имале адекватан одговор. „Пандемијски интелектуалци“, како их називају Франдсен и Лаге-Томсен (Frandsen & Laage-Thomsen, 2020), кључне су фигуре у формирању дискурзивних представа и производњи медијских информација о вирусу. Међутим, аутори указују на то да је селекција експерата који добијају простор у јавности у значајној мери политички детерминисана и на то да је друштвени значај те групације у дискурзивном обликовању пандемије обележен противречним тенденцијама: иако су савремена друштва све више зависна од експертског знања, оно је истовремено изложено све снажнијем оспоравању, услед пролиферације неинституционалних и параекспертских организација које производе алтернативне „чињенице“.

Осим тога, бројне мере којима су ограничени кретање становништва и економске активности наметнуле су питање заштите економских и индивидуалних слобода, на драматичан начин обнављајући расправе о базичним питањима – која се значења придају појму слободe, шта је „права мера“ у балансирању између заштите јавног здравља и различитих стечених права грађана (економских, политичких, социјалних), али и о одговорности актера, индивидуалних и колективних (укључујући институционалне), за контролисање пандемије и придржавање мера (Bolsover, 2020).

И у литератури која се бави домаћим контекстом већ постоји неколико радова који се баве дискурзивном борбом око значења пандемије. Књига Ивана Чоловића (2020), између осталог, деконструира антилибералне, антикапиталистичке, антиглобализацијске, антинаучне и милитаристичке наративе у медијским написима и изјавама протагониста који углавном, мада не и искључиво, долазе са политичке

деснице. Клеут и Шинковић (2020) анализирају доминантне стратегије уоквиравања пандемије у таблоидним новинама, а посебно наративе о херојима, жртвама и зликовцима, у којима се позиционирају различити друштвени актери. Коначно, Јовановић (2020) се усредсређује на политичке аспекте дискурса који су о пандемији производили представници власти, Кризног штаба и провладиних медија.

Истраживачки пројект „Пандемија, друштво и симболички поредак: јавни дискурси у/о кризи изазваној пандемијом ковида 19“ и истоимени зборник који је из њега проистекао придружују се том све већем корпусу литературе, која друштвеном феномену пандемије приступа оруђима језичке, културне, медијске и социјалнотеоријске анализе. Узимајући за свој емпиријски терен српско друштво током прве године кризе изазване пандемијом (од појаве првог случаја у марту 2020. године и првој половини 2021. године), циљ пројекта је био да истражи на који начин је криза изазвана пандемијом представљена и/или конструисана у различитим јавним дискурзивним и епистемолошким пољима, који су наративи и легитимизацијска упоришта најчешће употребљавани, односно које су ресурсе, праксе и стратегије различити актери користили у обликовању знања и представа о пандемији и о одговору државе и друштва на кризу те на тај начин потенцијално утицали на (ре)структурисање друштвених процеса.

Прилози у зборнику долазе из различитих дисциплина (социологија, филозофија, психологија), теоријских и истраживачких традиција и фокусирају се на три типа дискурса – медијски, политички и експертски – и њихове међусобне односе. Улога медија као релативно аутономних актера, али и као „терена“ на којем се сви ти дискурси сусрећу, посебно је значајна у условима пандемије. У складу с тим, медијска грађа, у комбинацији са различитим типовима других доступних података, представља кључни извор. Прилози су емпиријски засновани и у методолошком смислу се ослањају превасходно на анализу дискурса и анализу садржаја.

Истраживање је смештено у друштво Србије као примарни искуствени оквир, али уз сталну упоредну перспективу и повезивање са дискурзивним пољима која превазилазе националне оквире. Текстови у зборнику, као што је већ речено, једним знатним делом се баве општим, глобалним темама које и у другим срединама приметно фигурирају у јавним расправама, медијском извештавању, дијалозима на друштвеним мрежама и у научним анализама. Међу њих се без сумње могу убројати сучељавање доминантног медицинског становишта с оспоравањима из табора алтернативних (конспирацио-

нистичких) виђења, улога метафора у медицинском језику и њихово деловање у комуникацији с лаичком јавношћу, пројектовање пожељног понашања грађана у терминима неолибералне идеологије и типа субјективности који она подразумева, сукоб здравствених и економских императива приликом дефинисања мера борбе против епидемије, јачање националних сентимената и ауторитарних политичких тенденција, питање одговорности у управљању пандемијом, преиспитивање и прекомпоновање различитих типова јавног ауторитета. Но, и те глобалне теме се у домаћем контексту – као, уосталом, и у сваком другом – испољавају на специфичан начин и одражавају локалну динамику српског друштва.

Важно је имати на уму да дискурси пандемије не настају у вакууму – они се најпре формирају, затим се стављају у оптицај, сударају и преплићу у датом материјалном и структуралном друштвеном контексту. Такође, они се надовезују на претходне симболичке и значењске борбе, користе њихове установљене мотиве, реактивирају њихове обрасце. Али, истовремено, пандемијски процеси производње значења су и сами мењали тај затечени дискурзивни пејзаж: прераспоређујући положаје актера, мењајући односе снага, подстичући конституисање нових актера и артикулисање дотад непостојећих позиција, дајући основу за формирање неких нових савезништава, али и отварајући нове линије сукоба.

Радови у овом зборнику тематизују дискурзивне борбе које су се одвијале на неколико делимично аутономних друштвених поља, која ипак нису међусобно неповезана. Тако су у фокусу текстова Еве Камерер, Петра Лукића и Слободана Цвејића медицински дискурси, односно симболичке борбе које су се одвијале у професионалном пољу медицине (Камерер) и у комуникацији актера из тог поља са широм јавношћу (Лукић). Посебно је тематизована улога медицинских стручњака у производњи знања о пандемији и прибављању легитимитета одлукама које доносе представници политичке власти, али и о самом статусу научног знања у судару са интересним структурама, актерима и дискурсима који циркулишу у политичкој арени (Цвејић). Милица Ресановић у свом тексту пружа увид у дискурзивне борбе које су се водиле у религијском пољу поводом конструисања значења пандемије, али и саображавања религијских пракси околностима које је пандемија донела, укључивши у те процесе различите актере (од представника верских институција, преко представника државе и здравствених експерата, до обичних људи чије су религијске праксе биле предмет регулације). Симболичке борбе на подручју економије тематизују текстови Дуње Полети Ћосић и Јелене

Пешић, осветљавајући шта се дешава када се сударе логике управљања економским активностима и заштите јавног здравља те како се наративно уоквиравање пандемије мења с обзиром на динамички карактер противпандемијских мера и потребу да им се прибави легитимацијска основа. Из друге перспективе, та три текста могу се читати и као анализе идеолошких матрица које, услед дестабилизације коју је донела појава пандемије, изнова улазе у надметање за хегемонију. О борбама у политичком пољу у ужем смислу речи, као домену где се одвија такмичење институционализованих актера за политичку моћ, и у националној политичкој заједници и у међународној арили, говоре текстови Иване Спасић и Тамаре Петровић Трифуновић. Но, треба имати на уму да се и остале описане симболичке борбе, у крајњој линији, одигравају (и) у шире дефинисаном политичком пољу – ономе што би Пјер Бурдије (Bourdieu & Wacquant, 1992) назвао „пољем моћи“.

Овим зборником дајемо својеврстан пресек стања дискурзивних борби у нашем друштву у једном конкретном тренутку, петнаест месеци по доласку вируса корона у Србију. Тек ће будућност показати у којој ће мери и на који начин ова пандемија, у коначном исходу, реорганизовати и наш симболички и наш материјални свет.

Референце

- Alexander, J. C. & Smith, P. (2020). COVID-19 and symbolic action: global pandemic as code, narrative, and cultural performance. *American Journal of Cultural Sociology* 8(3), 263–269.
- Berrocal, M., Kranert, M., Attolino, P. et al. (2021). Constructing collective identities and solidarity in premiers' early speeches on COVID-19: a global perspective. *Humanities & Social Sciences Communications* 8, 128. <https://doi.org/10.1057/s41599-021-00805-x>
- Bolsover, G. (2020). Balancing Freedoms, Rights and Responsibilities during COVID in US: A Study of Anti- and Pro-Restriction Discourse. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3678626> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3678626>
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity.
- Čolović, I. (2020). *Virus u tekstu*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- European Sociologist* (2020, 2021). *Pandemic (Im)Possibilities* Vol. 1: <https://www.europeansociologist.org/node/26/issue-45-pandemic-impossibilities-vol-1>; Vol. 2: <https://www.europeansociologist.org/issue-46-pandemic-impossibilities-vol-2>

- Frandsen, S. L. & Laage-Thomsen, J. (2020). Pandemic intellectuals. *Acta Sociologica* 63(4), 436–438.
- García-Marín, D. & Luengo, M. (2020). The performance of truth: politicians, fact-checking journalism, and the struggle to tackle COVID-19 misinformation. *American Journal of Cultural Sociology* 8(3), 405–427.
- Jovanović, S. M. (2020). Discursive governmental and media response to COVID-19: the case of Serbia. *Society Register* 4(2), 95–108. DOI: 10.14746/sr.2020.4.2.07
- Kleut, J. & Šinković, N. (2020). “Is it possible that people are so irresponsible?” Tabloid news framing of the COVID-19 pandemic in Serbia. *Sociologija* 62(4), 503–523.
- McCormick, L. (2020). Marking time in lockdown: heroization and ritualization in the UK during the coronavirus pandemic. *American Journal of Cultural Sociology* 8(3), 324–351.
- Morgan, M. (2020). Why meaning-making matters: the case of the UK Government’s COVID-19 response. *American Journal of Cultural Sociology* 8(3), 270–323.
- Villegas, C. (2020). Performing rituals of affliction: how a Governor’s Press conferences provided mediatized sanctuary in Ohio. *American Journal of Cultural Sociology* 8(3), 352–383.
- Woods, E. T, Schertzer, R., Greenfeld, L., Hughes, C. & Miller-Idriss, C. (2020). COVID-19, nationalism, and the politics of crisis: A scholarly exchange. *Nations and Nationalism*, <https://doi.org/10.1111/nana.12644>

I. ДИСКУРСИ МЕДИЦИНЕ, ДИСКУРСИ О МЕДИЦИНИ

Ева Камерер*

МЕТАФОРА ЗЛАТНОГ СТАНДАРДА У ДИСКУРСУ МЕДИЦИНЕ

Апстракт: У тексту желим да покажем какве су импликације употребе метафоричног језика за поузданост медицинских процедура и убедљивост медицинског дискурса. Предмет анализе је метафора златног стандарда која је у медицину пренета из економије.

Кључне речи: златни стандард, метафоре, медицина, поузданост

Метафоре у науци нису реткост, оне усмеравају истраживања и често представљају основу дугорочних истраживачких програма. А када се истраживања одвијају у сенци пандемије, метафоричан језик је још присутнији него иначе. Тако током пандемије SARS-CoV-2 имамо прилику да видимо како медицински стручњаци често користе метафоре да би именовали неки феномен и да би јавности сликовито објаснили шта се дешава. Те метафоре су део широког спектра значења и именовања, од метафоре „рата против невидљивог непријатеља“, која оправдава велику мобилизацију друштвених снага, па до метафоре „златног стандарда“ у медицинским процедурама, која се више односи на неке значајне епистемичке аспекте медицине. Ниједна од тих метафора није нова, оне имају дугу традицију употребе, нарочито у области јавног здравља и у медицинској дијагностици. Метафора златног стандарда, која поседује интуитивну уверљивост и која треба да отклони сумњу слушалаца у поузданост дијагностичког теста, води порекло из друге области, у којој нема метафорично значење. Реч је о економији, у којој је током значајног периода постојало правило да су државе за новац који је у оптицају биле дужне да обезбеде покриће, то јест одговарајуће резерве у злату. „Златни стандард“ је скраћеница за поштовање тог правила.

* Доценткиња, Одељење за филозофију, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, eva.kamerer@f.bg.ac.rs.

Многи аутори сматрају да су метафоре у науци непожељне, штавише, није реткост да се зрелост и довршеност науке повезују са њеним ослобађањем од метафоричног језика. Прецизан научни језик недвосмислено има велике предности: он омогућава да се феномени јасно именују и одреде, олакшава комуникацију међу научницима, а у идеалном случају може да води до математизације проблема и квантификације каузално релевантних фактора. Дакле, однос између стандарда научности, с једне стране, и употребе метафора у дискурсу науке, с друге стране, сам по себи представља проблем. Најједноставније би било када би метафоре биле избачене из речника науке. Међутим, метафоре у науци често имају значајну сазнајну функцију, а „метафоричка стратегија у моделовању има когнитивне предности“ (Bailer-Jones, 2000, 181) у том смислу што омогућава да се успоставе везе између феномена који на први поглед делују сасвим различито. Много пута се показало да је таква стратегија погодна за формулисање нових хипотеза и научних објашњења.

У тексту ћу покушати да покажем неколико ствари. Прво, како метафора златног стандарда функционише у медицини, пре свега у контексту пандемије са којом се суочавамо. Друго, да ли метафоричан језик којим се медицина и иначе често служи претпоставља трансформацију појма каузалитета који је карактеристичан за фундаментална истраживања у науци. И, коначно, у каквој је вези метафоричан језик са нашим поверењем у медицинске процедуре. Хипотеза која је у основи моје анализе могла би да се представи на следећи начин: метафоре попут златног стандарда производе неадекватну представу о епистемичком статусу медицине, али истовремено омогућавају да се научни дискурс повеже са ваннаучном метафоризацијом болести и да се изврши знатан утицај на јавност. Желим да нагласим да та хипотеза не имплицира пристајање уз нормативистичко схватање здравља и болести, према коме болест није повезана са биолошком дисфункцијом већ је израз „нечегашто доводи у питање индивидуалне вредности“ (Sisti & Caplan, 2017, 9). Хипотеза се само ослања на чињеницу да болести доживљавамо у облику који је детерминисан и културом. Та чињеница је, рекла бих, посебно уочљива у ситуацијама колективне невоље каква је пандемија јер она јасно разоткрива „како научно знање делује у друштвеном свету“ (Martin, 1994, 7).¹ Антро-

1 То не значи да болести које не доводе до појаве пандемија нису подложне културној обради која одређује како их доживљавамо. Чак и ако смо анализе метафора које се односе на рак које налазимо код Сузан Сонтаг (Susan Sontag) склони да доживљавамо као књижевну критику (Sontag, 1987), онда нас речи неких других ауторки које говоре о сопственом искуству те болести морају уверити да су болесници увек суочени са једном реалношћу болести која је унапред

полошка истраживања која су усмерена на везу између стручног, медицинског погледа на проблеме и обичног искуства показују да је метафоре имају изузетну улогу у пандемијском дискурсу.²

Златни стандард: метафоре у науци

Многе земље су у 19. и почетком 20. века поштовале златни стандард који је био гарант финансијске исправности и стабилности (Bordo & Rockoff, 1996, 389). За стране које су учествовале у пословима било је разумно да негују међусобно поверење будући да су залихама злата гарантовале своју поузданост. То правило је после промењено захваљујући Џону Мејнарду Кејнзу (*John Maynard Keynes*), а 1971. године коначно је и укинута. Ипак, асоцијација између „златног стандарда“ и поузданости која буди поверење актера остала је као независан елемент који примењујемо у различитим доменима.

Један нарочито илустративан пример из историје науке показује нам како та врста асоцијација функционише у научном размишљању. Реч је о метафори организма као ћелијског друштва која је у 19. веку била израз идеје да су савремени комплексни организми производ еволуције некаких примитивних ћелијских друштава. Та друштва су названа 'coenobia', нешто налик на манастирске заједнице које обитавају у манастирским собама (Reynold, 2018, 28). Веза са представама које су обележиле првобитна схватања ћелије сасвим је очигледна: изворна метафора нам каже да су ћелије од којих су сачињени организми собе чија је унутрашњост од свега другог одељена зидом. Иако је оно што данас називамо ћелијски зид заправо шупљикава мембрана која захваљујући тој карактеристици обезбеђује биохемијску комуникацију ћелије са осталим ћелијама и изванћелијским матриksom, елемент одељености, издвојености, чврсто је повезан са представом ћелије.

обликована, такорећи прописана. Приче о субјективном доживљају оболелих заправо нису чист израз њиховог личног искуства већ су чврсто регулисане правилима која важе у свету причања о болести (уп. Ehrenreich, 2001). То најупечатљивије изражавају речи једне од заступница тзв. наративне медицине Кетрин Монтгомери (Kathryn Montgomery) о њеном личном искуству: „Гло уобичајеног живота се отворило пода мнош, и ја сам пропала у свет рака дојке, у једну алтернативну реалност“ (Montgomery, 2006, 15).

- 2 Таква истраживања, колико ми је познато, систематски су спроведена само у контексту америчке, канадске и неколико афричких племенских култура (уп. Martin, 1994, Goldstein, 2004, Hewlett *et al.*, 2005), али нема разлога да се не претпостави да постоје неки генерално применљиви увиди.

Репрезентација ћелије као собе један је од најупечатљивијих примера метафоричке стратегије моделовања: представа се из једног домена преноси у сасвим другачији домен са идејом да ће захваљујући малобројним познатим аналогијама између датих домена моћи да се објасни феномен који научнике занима. Притом се помера значење саме представе и она добија метафоричан карактер. Током времена, међутим, неки од израза као што је „ћелија“, захваљујући дугој употреби у науци и чврстом теоријском оквиру, губе непосредну везу са својим пореклом и своју метафоричку димензију. Када данас кажемо „ћелија“, мало је вероватно да ћемо помислити на собу у манастиру. Рекло би се да се савремени говорник несвесно ослања на погрешно уверење да је „ћелија“ изворно означавала биолошки ентитет. Штавише, метафоре које стоје у основи конституисања великих теоријских области неретко одређују, директно или индиректно, описе ентитета и у другим истраживачким областима. То се сасвим јасно види у компјутерским наукама у које су из биологије пренесене метафора ћелије и још неке сродне метафоре (Jiang *et al.*, 2012, 19 и сл.).

Метафоре могу да играју различите улоге у науци, од комуникационе улоге, када научници лаичкој јавности желе да представе своје идеје, преко хеуристичке, у којој метафоре утичу на организацију истраживања, па до тога да омогућавају да се објасне релевантни феномени (Bradie, 1999, 161). Метафоре очигледно могу да имају креативну улогу, да стварају представе које научнике доводе до нових објашњења. Видели смо да оне подразумевају промену првобитног значења израза и да та промена произлази из „промене у скупу асоцираних идеја и из промене у референцији или употреби“ (Hesse, 1966, 160). Како ствари стоје када је реч о метафори златног стандарда у медицини? Какве промене је „златни стандард“ претрпео када је из области међународне трговине пренет у област медицине и да ли је остало нешто од првобитно претпостављене сличности која је оправдавала употребу тог израза у медицини? У економским пословима залихе злата су актерима уливале сигурност: чак и ако би једна страна претрпела губитке, њена дуговања могла би да се наплате захваљујући златним резервама. У медицини, дијагностичка метода каква је, на пример, PCR тест, златни је стандард када се утврђује постојање одређене инфекције: позитиван тест представља гаранцију да је особа заражена, као што и негативан резултат гарантује да у њеном организму нема вируса. Могли бисмо да закључимо да је сигурност, то јест поузданост кључна сличност која метафори у овом случају обезбеђује значење и вредност. Покушаћу у даљој анализи да покажем да је когнитивна улога метафоре златног стандарда која се састоји у „критичком вредновању сведочанства“ (Reynolds, 2018, 147)

у условима пандемије тесно повезана са њеном комуникационом, односно реторичком функцијом.

Да видимо шта то заправо научнике и лекаре наводи да некој процедури приписују статус златног стандарда. Метафора златног стандарда није специфична за садашњу пандемију нити за било коју другу. Она се често користи у медицини, и када се говори о дијагностичким процедурама и о терапији. Њена употреба се повезује са једним посебним типом медицинске епистемологије, тзв. медицином заснованом на сведочанству (*evidence-based medicine*). Медицина заснована на сведочанству представља покушај да се у медицинској пракси успоставе универзални стандарди и то на основу најбољег доступног сведочанства, а израз 'златни стандард' примарно реферира на најбоље доступно сведочанство које омогућава уједначавање медицинске праксе и неге болесника. Притом се „стандардизација види као политички важна, пошто је она индикатор професионалног ауторитета. У професијама које поседују сопствене стандарде које могу да спроводе мање је вероватно да ће доћи до мешања других организација са њиховим сопственим преференцијама и приоритетима – у овом случају, осигуравајућих компанија, влада и других регулаторних тела“ (Solomon, 2015, 103). Стандардизација би, дакле, требало да омогући независност стручних одлука. Она, истовремено, поседује и неке мане од којих је најзначајнија ограничавање аутономије лекара које за резултат може да има недовољно индивидуализовано лечење пацијената (Milisavljević & Kamerer, 2016, 20).

Да бисмо схватили каква је тежина тог недостатка, навешћу основне идеје два конкурентска приступа у медицини, који из различитих разлога доводе у питање управо стандардизацију. Реч је о наративној и о персонализованој медицини. У наративној медицини инсистира се на важности болесниковог доживљаја сопствене патње и на успостављању личне везе између пацијента и лекара која се изражава у причи о болести коју они заједнички граде. Информације које се добијају мерењем вредности параметара који се сматрају важним за стање пацијента не представљају довољан ослонац ни за разумевање болести ни за интервенцију, односно лечење. У персонализованој медицини, с друге стране, пацијент се схвата као јединствен и специфичан, а медицинска решења морају да буду прилагођена његовим идиосинкразијама. Јасно је да се ни у једном од тих приступа стандардизацији не придаје значај, штавише, она се види као потпуно погрешан прилаз медицинским проблемима. Међутим, заговорници медицине засноване на сведочанству инсистирају управо на правилима која су формулисана на основу анализе великог броја података

из клиничке праксе и којих би требало да се придржавају сви лекари. Та правила представљају златни стандард. Потенцијални губици који произлазе из ограничавања аутономије лекара компензују се, према њиховом мишљењу, увећањем професионалности: „Правила клиничке праксе дају клиничкој аутономији више дедуктиван квалитет који је заснован на генералним правилима и статистичким принципима, уместо на индуктивним, и у крајњој линији индивидуално заснованим вештинама које су наглашаване у прошлости“ (Timmermans & Berg, 2003, 90). Дакле, медицина своју узорност дугује нечему што је блиско дедуктивној методи. То је веома важна тврдња која може да нам разјасни и неке елементе медицинског дискурса са којим смо се сретали током пандемије.

Методе за које се пре свих других тврди да представљају златни стандард у медицини јесу оне које се поштују у тзв. рандомизованим контролисаним студијама (*randomized controlled trials*) у којима се тестира дејство различитих терапија. Основни модел по којем се такве студије спроводе подразумева да се формирају две групе пацијената, од којих једна група добија лек који се тестира, а друга плацебо. Методолошка поузданост таквих студија почива на чињеници да нико од учесника испитивања, ни пацијенти ни лекари који спроводе студије, не знају ко прима лек, а ко плацебо. Другим речима, групе се формирају потпуно насумично да би се искључило каузално дејство неког скривеног фактора. Средишње питање таквих студија јесте да ли имамо право да на основу добијених резултата изводимо каузалне закључке. На пример, да ли имамо право да тврдимо да је већа учесталост пацијената којима се стање поправило у групи која је добијала лек последица деловања лека а не утицаја неког другог фактора? Уколико би студија била идеална, ако би, рецимо, потпуно испуњавала захтеве неке од експерименталних метода, она би могла да се третира као дедуктивна метода, а каузални закључак би био потпуно оправдан (Cartwright, 2007, 15). Међутим, идеалне услове тешко је испунити и када је реч о испитивању појава у којима је каузални утицај појединих фактора релативно јасан, а камоли када су у питању епидемиолошка испитивања (Broadbent, 2013, 67). Статистичке хипотезе којима епидемиолошке студије оперишу уносе увек извесну дозу несигурности и захтевају интерпретације које често зависе од имплицитних вредносних претпоставки.

Сетимо се само познатог епидемиолошког истраживања у којем је утврђена позитивна корелација између пушења и рака плућа (Kamerer, 2019, 73). Чак и након методолошки узорно спроведених испитивања, која одговарају представи златног стандарда, британски и амерички епидемиолози били су пред дилемом да ли имају основа

да тврде да је пушење узрок рака плућа или немају. Наиме, ако позитивну корелацију која је утврђена између те две појаве интерпретирају као каузалитет, а она то није, пушачи ће се уплашити, престати да пуше и биће неоправдано лишени једног уживања које заправо није опасно. Међутим, ако пушење заиста јесте узрок рака плућа, онда би устезање епидемиолога да то јавно потврде искључиво на основу података о позитивној корелацији узроковало болести и смрти које су могле да се спрече. Такође, како би требало вредновати вероватноћу да онај ко пуши оболи од рака плућа? Или вероватноћу да онај ко дође у додир са оболелим од ковида 19 и сам оболи? Или да РСР тест буде негативан а да је тестирана особа ипак заражена? Другим речима, изгледа да у медицини не постоје процедуре које воде до поузданих закључака, барем не у оној мери у којој је то случај у науци у строгом смислу. Па ипак, метафора златног стандарда као ознака за критеријум који медицинско сведочанство треба да задовољи производи утисак да медицина јесте потпуно поуздана.

Златни стандард и каузалитет

Према уобичајеном схватању узрочности, објашњење начина на који једна појава изазива другу сматрало би се задовољавајућим и потпуним објашњењем. Међутим, у медицинским истраживањима то није тако једноставно. Знамо да је историја филозофских расправа о каузалитету веома дуга и сложена и да у савременој филозофији не постоји јединствен одговор на питање о узрочности. Напротив, дошло је до пролиферације теорија каузалитета и каузалног објашњења и оне данас представљају једно скоро непрегледно подручје. Међутим, овде је мање реч о томе која концепција каузалитета би била најпогоднија за објашњење настанка или постојања болести, а више о томе која врста сведочанства нам дозвољава да изрекнемо каузалне тврдње. Медицинско сведочанство начелно потиче из два извора: прво, из епидемиолошких истраживања која на популационом нивоу утврђују учесталост болести и њену евентуалну зависност од неког фактора и, друго, из биомедицинских истраживања, у којима се утврђују механизам настанка болести и механизам који омогућава успешну интервенцију. Прво сведочанство, по правилу, има форму статистичких асоцијација, а друго форму исказа типа „*a* узрокује *b*“, који су стандардни у науци. Каква је веза између та два извора и како специфично сведочанство функционише у контексту медицинске праксе?

Познати немачки лекар Јакоб Хенле (Jacob Henle) несигурност којом је праћена анализа узрока у медицини описао је на духовит

начин: „Само у медицини постоје узроци који имају стотине последица или који, у неким приликама, могу да буду без ефекта. Само у медицини исти ефекат може да произађе из најразличитијих извора“ (Henle, 1844, 25).³ Хенле из тога закључује да медицина није у довољној мери научна. Иако су те речи написане у 19. веку, оне веома прецизно изражавају проблем који сам претходно навела. Ипак, рекла бих да данашња расправа о узрочности у медицини своју форму дугује специфичном контексту медицине засноване на сведочанству, па се о питању о узроку расправља полазећи од тзв. евиденционог плурализма. Чини се да је традиционално супстанцијално питање о каузалитету транспоновано у питање о златном стандарду, у питање о сведочанству које нам дозвољава да тврдимо нешто о пореклу болести. Пре него што пређем на анализу основне тезе евиденционог плурализма, размотрићу кратко проблем еволуције критеријума који дефинишу каузални језик у медицини.

Сасвим је јасно да став о оправданости каузалних исказа у медицини зависи од критеријума који су се током историје мењали (Evans, 1976, 4). Тако у епидемиологији можемо да пратимо како се критеријуми трансформишу у првој половини 20. века. До тада је поштован тзв. Хенле–Кохов (Koch) постулат. Према том постулату, да би научници имали право да тврде да је одређени фактор (био то патогени микроорганизам или неки штетни утицај) каузално релевантан, то јест да узрокује неку болест, морали су претходно болест да изазову у лабораторијским условима. То значи да су морали да инфицирају лабораторијске организме и да покажу да се код њих развија болест коју су желели да објасне. Значај изазивања болести код организама у контролисаним лабораторијским условима није мали ни данас, међутим, нови критеријуми који често онемогућавају да се испуни поменути постулат успостављени су захваљујући развоју нових мерних техника (Evans 1978, 182 и сл.). У ситуацијама у којима није реч само о објашњењу болести већ тврдње о пореклу болести треба да буду ослонац за неке ванредне облике социјалног регулисања или за нове политике, каузални критеријуми су под нарочитом лупом јавности. Пандемија која је у току то најбоље илуструје: будући да су сазнања до којих су научници дошли у проучавању SARS-CoV-2 једно од најважнијих полазишта за дефинисање ванредних мера којима становништво треба да се подвргне, питања која се у вези са изази-

3 И одмах иза тога: „Бацимо поглед на поглавље о етиологији у уџбеницима и монографијама: зар тамо не стоји код сваке болести, након специфичног узрока или признања да он није познат, исти списак штетних ствари, нездраво становање и одевање, ракија и љубав, глад и брига?“ (исто).

вачем болести и његовим пореклом постављају нарочито су важна.⁴ Посебно је значајно питање које то врсте података научницима дају за право да тврде да је SARS-CoV-2 узрочник болести назване ковид 19. Притом немам на уму конкурентске хипотезе формулисане у многобројним теоријама завере, на пример, да болест која тренутно хара светом није изазвана вирусом него невидљивим прахом који се посипа по становништву. Поменуто питање желим да тематизујем у контексту евиденционог плурализма који, рекла бих, представља најубедљивији ослонац медицине засноване на сведочанству.

Према тези о евиденционом плурализму, да би каузалне тврдње у медицини биле легитимне, неопходно је да располажемо и сведочанством о пробабилитичким зависностима и сведочанством о физичким механизмима (Russo & Williamson, 2007, 159). То значи да епидемиолошка истраживања треба да покажу да је појава болести зависна од неког фактора, а сазнања о физичком механизму који стоји у основи болести треба да објасне зашто је та зависност стабилна. Дакле, као што подаци о позитивној корелацији између појава неће бити довољни за тврдњу да међу њима постоји каузална веза, тако ни потенцијално објашњење физичког механизма не би требало да буде прихваћено све док не буде подржано статистичком евиденцијом (Russo & Williamson, 2007, 162). Важно је да се истакну две ствари. Прво, захваљујући евиденционом плурализму унутрашња веза између епидемиолошких студија и медицине засноване на сведочанству постаје потпуно очигледна: тензија у основи традиционалне медицине између лечења „појединачног пацијента и универзалистичког карактера медицинског знања“ (Milisavljević & Kameroner, 2016, 5) разрешава се у корист просечне особе чије се карактеристике утврђују у проучавању великих група, а не појединачних болесника. То је очекивана последица, будући да је популациони приступ заједнички за епидемиолошке студије и медицину засновану на сведочанству. Насупрот традиционалној медицини, у медицини заснованој на сведочанству увиди до којих се долази на основу појединачних случајева болести могу да се третирају још само као анегдотско сведочанство које без студија великих група није ни од каквог значаја.

Друга ствар је теоријски још занимљивија. Хронике савремених епидемија показују да су научници и лекари формулисали каузалне хипотезе које су се односиле на изазиваче болести много пре него што се знало какав је механизам деловања патогена (или штетног утицаја). Једна од посебно илустративних епизода је епидемија сиде.

4 О стратегијама оправдавања рестриктивних противепидемијских мера вид. у раду Полети Ћосић.

За болест која је на почетку по много чему деловала мистериозно, нарочито због разноликости својих патолошких ефеката, испрва се није знало ни да ли је заразна. То првобитно искуство трајно је сачувано у имену болести: синдром стечене имунодефицијенције (*acquired immunodeficiency syndrome*) „строго говорећи... није име једне болести“ (Sontag, 1989, 16) него ознака за скуп симптома за које се не зна у каквом су односу и да ли им у основи стоји исти узрок. Управо су пажљиве епидемиолошке студије омогућиле да се недвосмислено утврди да је сида заразна болест и да је изазивач вирус. Било је, међутим, потребно неколико година да се утврди да је реч о хуманом ретровирусу и да се истражи на који начин он делује на људски организам (Grmek, 1991, 64 и сл.). Епидемиолошки закључци ипак су омогућили да се формулишу препоруке које су имале одлучујући значај за заустављање или барем успоравање епидемије. И, што је за наш контекст још важније, епидемиолози су изрицали каузалне хипотезе које су некада биле истините, некада неистините, али нико није сматрао да они због природе података којима располажу треба да се уздрже од таквих хипотеза. Ствари стоје слично је и са садашњом пандемијом. Иако је, захваљујући ранијим епидемијама које су изазивали вируси из групе корона, SARS-CoV-2 веома брзо идентификован, патофизиолошки механизми који стоје у основи болести нису потпуно познати. Међутим, закључци до којих су научници дошли на основу епидемиолошких анализа имали су одсудан значај за утврђивање заштитних мера, нарочито на почетку пандемије. Како је онда могуће да заступници медицине засноване на сведочанству такорећи једнодушно прихватају тезу евиденционог плурализма?

Чини ми се да на то питање можемо да одговоримо само ако се поново вратимо разликама између медицине засноване на сведочанству и наративне медицине. Разлике које сам раније поменула имају једну веома важну импликацију: први тип методологије изграђен је полазећи од идеје да је медицина наука. Други је ближи идеји да је медицина умеће или да је барем сроднија наукама какве су историја и социологија него физици. Евиденциони плурализам као да изражава један аспект медицине засноване на сведочанству који је тесно повезан са поменутом разликом, а није увек очигледан: научнокова веровања морају да буду обликована сведочанством, при чему се реалне „каузалне релације изједначавају са каузалним веровањима једне свезнајуће рационалне особе“ (Russo & Williamson, 2007, 168). Другим речима, научник треба да се определи за оно веровање које је највише подржано различитом евиденцијом којом располаже, будући да је такво понашање рационално. Симптоматично је

да се рационална особа која изриче каузалне хипотезе изједначава са научником. 'Златни стандард' је, према томе, израз ове тежње да се медицинска пракса приближи научној строгости. Али, „лекари нису научници“ (Montgomery, 2006, 99) и, упркос томе што се медицинско знање не увећава само путем клиничких студија већ и у лабораторијским истраживањима, представа да је медицинско знање прецизно и извесно потпуно је неадекватна.⁵ Дакле, евиденциони критеријуми који свој скраћени израз налазе у метафори златног стандарда пре су израз једне идеализоване рационалности него истинских домета. То, међутим, не значи да 'златни стандард' не може да врши и неке друге функције које у специфичним контекстима могу да буду веома значајне. Наиме, та метафора пацијентима улива сигурност управо захваљујући томе што их наводи на веровање да у случају неке процедуре или теста постоји јака евиденциона подршка у прилог њене непогрешивости. О тој функцији метафора говорићу у следећем делу.

Златни стандард и поверење

Једна од специфичности епидемија је несумњиво и склоност да се све околности ширења болести представљају и доживљавају на изразито сликовит начин. Слика „рата против невидљивог непријатеља“ вероватно је најчешће употребљавана метафора у току пандемије SARS-CoV-2 и не треба да нас изненађује то што су је користили углавном политичари, пре свега председници држава, који су и врховни команданти оружаних снага (*Berliner-Zeitung*, 17. март 2020, Macron: „Wir sind im Krieg“, <https://www.berliner-zeitung.de/politik-gesellschaft/macron-wir-sind-im-krieg-li.78812>). Такво представљање епидемије је скоро саморазумљиво јер почива на интуицијама које културе вековима обликују, рекло би се скоро универзално: „Болест је врста инвазије и, заиста, њени носиоци су често војници“ (Sontag, 1989, 48). Теза да је почетак епидемије повезан са светским војним играма у Вухану, које су одржане неколико недеља пре појаве првог случаја болести, може се протумачити као нека врста екстензије метафоре рата. Међутим, поједини хроничари савремених епидемија скренули су пажњу на то да се оне значајно разликују од рата:

5 Ваља нагласити да такав статус медицинског знања има своју цену, нарочито у контексту великих епидемија: јавност која полази од претпоставке да је медицина егзактна наука и на томе гради своје поверење, када се покаже да то није случај, изражава своје разочарање, често чак и огорчење. Пометња која је пратећи елемент епидемија делом произлази и из те околности.

„...избијање еболе сасвим је другачије од ужасне реалности политике и рата: оно је више неизрециво, фантомско. Вирус еболе је невидљив, осим под електронским микроскопом или преко својих патогених ефеката. Он је безличан. Он је аполитичан“ (Quammen, 2014, 6). То запажање нас упозорава на једну важну чињеницу: метафоре могу да изједначавају појаве које су потпуно а не само привидно различите и да то не доведе у питање њихову функционалност. Дакле, у неким случајевима уверљивост метафора не мора да буде повезана са њиховом адекватношћу, а аналогije на којима метафоре почивају не морају заиста и да постоје. Тачније речено, за разлику од когнитивне улоге метафоре, њена реторичка, односно комуникациона улога не зависи нужно од степена сличности појава које се пореде.

Видели смо да се сличност која повезује економски златни стандард и медицинске процедуре састоји у претпостављеној поузданости и сигурности која обезбеђује поверење страна које тргују, у првом случају, и пацијената, у другом. Поверење је кључно и за време великих епидемија зато што оне захтевају дисциплиновано понашање колектива. Употреба метафоре златног стандарда очигледно у контексту колективне здравствене невоље треба да смањи панику. Са таквом намером су је користили и чланови нашег кризног штаба, нарочито у првој фази епидемије, у периоду када знање о вирусу, о току болести и последицама још није било довољно: „Златни стандард дијагностички јесте PCR тест. Серолошки тестови су само оријентациона тријажа за оне који можда имају обољење. Никоме се не поставља дијагноза на основу резултата серолошког теста“ – истакла је на данашњој прес конференцији др Дарија Кисић Тепавчевић, епидемиолог“ (*Blic* 17. јул 2020).⁶

Могло би се рећи да је у том случају реторичка функција метафоре златног стандарда мање усмерена на преношење научних идеја, а много више на смиривање јавности и стицање њеног поверења. Између научног/медицинског дискурса и свакодневног схватања феномена који се тичу здравља веза се успоставља захваљујући томе што се метафоре лако преносе, а када се то догоди, „мере јавног здравља имају више шансе да се добровољно спроводе“ (Martin, 1992, 97).⁷

Два примера која потичу из периода епидемије еболе у Африци илуструју добро поенте о улози метафора у епидемијама. Становници удаљених села у прашуми одакле је ебола почела да се шири 1995.

6 „О PCR testovima znamo mnogo, ali da li ste znali kada je najbolje da se radi? Dr Kisić je danas dala objašnjenje“, <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/o-pcr-testovima-znamo-mnogo-ali-da-li-ste-znali-kada-je-najbolje-da-se-radi-dr-kisic/bygrnq5>.

7 Комуникација између научне и шире друштвене заједнице анализира се и у раду Петра Лукића.

године тврдили су да је она последица беса злих духова којима су се сељани замерили. Рационална објашњења која су покушавали да им пренесу медицински радници ангажовани на заустављању епидемије дочекивана су са непријатељством, као и мере које су они настојали да спроведу. Последица лоше комуникације било је ширење епидемије. Ситуација се из корена променила када је тадашњи министар здравља Заира, данашње Демократске Републике Конго, који је и сам потицао из области у којој су се шириле заразне болести, окупио старешине села и епидемију им представио у терминима њихове сопствене културе: он се сагласио са њима да је бес духова узрок болести, али им је такође скренуо пажњу на то да се дејство тог беса преноси додиром рукама и да га зато треба избегавати, а руке често прати. Управо у тој ситуацији настао је поздрав лактовима, тзв. ебола поздрав, који смо користили у почетној фази садашње пандемије (Crawford, 2016, 63). Други пример потиче из студије антрополога који су се бавили проучавањем понашања становника изолованих афричких села у којима се појавила зараза, а комуникација са здравственим службама је пресечена због удаљености и непостојања функционалних путева. Истраживања су показала да су поједина племена примењивала правила која су била иста као и стандардна епидемиолошка правила: заражени су изоловани у посебну колибу, њих је смео да негује само сељанин који је раније био заражен, међу селима је престајала свака комуникација, хигијенске мере су интензивирани, ритуал купања умрлих више се није упражњавао и слично. Притом су чланови племена, као и у претходном примеру, епидемију објашњавали као последицу беса духова природе које човек није довољно поштовао. Сви ти примери показују да успостављање веза са локалном културом има кључни значај за спровођење епидемиолошких мера и да укључивање специфичних локалних метафора у „здравствене поруке којима се јавност подучава“ (Hewlett *et al.*, 2005, 235) може да буде веома корисно. Немамо никаквог разлога да мислимо да западне културе нису погодне за такву врсту епидемиолошке стратегије.

Референце

- Bailer-Jones, D. M. (2000). Scientific Models as Metaphors. U: Hallyn, F. (ed.), *Metaphor and Analogy in the Sciences*. Dordrecht: Springer Science+Business Media, 181–198.
- Bordo, M. D., Rockoff, H. (1996). The Gold Standard as a “Good Housekeeping Seal of Approval”. *The Journal of Economic History* 56(2), 389–428.
- Bradie, M. (1999). Science and Metaphor. *Biology and Philosophy* 14, 159–166.

- Broadbent, A. (2013). *Philosophy of Epidemiology*. New York: Palgrave Macmillan.
- Cartwright, N. (2007). Are RCTs the Gold Standard? *BioSocieties* 2, 11–20.
- Crawford, D.H. (2016). *Ebola. Profile of a Killer Virus*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Ehrenreich, B. (2001). Welcome to the cancerland. A mammogram leads to a cult of pink kitsch. *Harper's Magazine* 303(1818), New York, 43–53.
- Evans, S.A. (1976). Causation and Disease: The Henle-Koch Postulates Revisited. *The Yale Journal of Biology and Medicine* 49, 175–195.
- Evans, S.A. (1978). Causation and Disease: A Chronological Journey. *American Journal of Epidemiology* 108(4), 249–258.
- Goldstein, D. E. (2004). *Once Upon a Virus. AIDS Legends and Vernacular Risk Perception*. Logan, Utah: Utah State University Press.
- Grmek, M. D. (1991). *Povijest SIDE. Počeci, širenje i uzroci jedne epidemijske bolesti naših dana*. Zagreb: Globus.
- Harré, R. (1960). Metaphor, Model and Mechanism. *Proceedings of the Aristotelian Society* 60, 101–122.
- Henle, J. (1844). Medizinische Wissenschaft und Empirie. *Zeitschrift für rationelle Medizin* 1, 1–35.
- Hesse, M. B. (1966). *Models and Analogies in Science*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.
- Hewlett, B. S., Epelboin, A., Hewlett, B. L. and Formenty, P. (2005). Medical anthropology and Ebola in Congo: Cultural models and humanistic care. *Bulletin de la Société de Pathologie Exotique* 98, 230–236.
- Jiang, A., Song, B., Shi, X., Song, T. (2012). An Overview of Membrane Computing. *Journal of Bioinformatics and Intelligent Control* 1, 17–26.
- Kamerer, E. (2019). „Merenje bolesti“: medicinsko znanje i tehnika. *Nauka i stvarnost*. Pale: Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, 71–83.
- Martin, E. (1994). *Flexible Bodies. Tracking Immunity in American Culture – From the Days of Polio to the Age of AIDS*. Boston: Beacon Press.
- Milisavljević, V., Kamerer, E. (2016). O lekarskom umeću: zdravlje i bolest između metafizike, epistemologije i medicine. *Theoria* 59(3), 5–22.
- Montgomery, K. (2006). *How Doctors Think. Clinical Judgment and the Practice of Medicine*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Quammen, D. (2014). *Ebola. The Natural and Human History of a Deadly Virus*. New York – London: W. W. Norton & Company.
- Reynolds, A. S. (2018). *The Third Lens. Metaphor and the Creation of Modern Cell Biology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Russo, F., Williamson, J. (2007). Interpreting Causality in the Health Sciences. *International Studies in the Philosophy of Sciences* 21(2), 157–170.
- Sisti, D., Caplan, A. L. (2017). The Concept of Disease. U: Solomon, M., Simon, J. R., and Kincaid, H. (eds.), *The Routledge Companion to Philosophy of Medicine*. New York – London: Routledge, 5–15.

- Solomon, M. (2015). *Making Medical Knowledge*. Oxford: Oxford University Press.
- Sontag, S. (1987). *Illness as Metaphor*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Sontag, S. (1989). *AIDS and Its Metaphors*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Timmermans, S., Berg, M. (2003). *The Gold Standard. The Challenge of Evidence-Based Medicine and Standardization in Health Care*. Philadelphia: Temple University Press.

Електронски извори:

- <https://www.berliner-zeitung.de/politik-gesellschaft/macron-wir-sind-im-krieg-li.78812>
- <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/o-pcr-testovima-znamo-mnogo-ali-da-li-ste-znali-kada-je-najbolje-da-se-radi-dr-kisic/bygrnq5>

Eva Kamerer*

THE METAPHOR OF THE GOLD STANDARD IN THE DISCOURSE OF MEDICINE

Summary: In this article I want to show what are the implications of metaphorical language for the certainty of medical procedures and persuasiveness of medical discourse. The subject of the analysis is the use of the metaphor of the gold standard, which was transferred to medicine from economics.

Keywords: gold standard, metaphor, medicine, certainty

* Assistant Professor, Department of Philosophy, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, eva.kamerer@fbg.ac.rs.

Петар Лукић*

КАДА И ЗАШТО ЧИЊЕНИЦЕ НИСУ ДОВОЉНЕ? ПРИМЕР ДИЈАЛОГА ЗВАНИЧНОГ И АЛТЕРНАТИВНОГ СТАВА

Апстракт: Као један од узрока противљењу превентивним мерама за сузбијање пандемије ковида 19 често се наводе алтернативна уверења, као што су теорије завере. Део алтернативних објашњења преноси се и путем масовних медија, а научници и лекари углавном настоје да их сузбију или „разбију“. У овом истраживању анализирани су широки аспекти дискусије о пандемији у емисијама емитованим на телевизијским каналима, у којима су учествовали заговорници званичног става и алтернативних погледа на пандемију. Тематском анализом идентификовано је пет широких тема које су важне за разумевање дискусије између званичног и алтернативног става: научно-медицински, правни, финансијски, друштвени и аспект менаџмента. На основу разумевања тих аспеката разматране су стратегије комуникације са алтернативним становиштима које подразумевају померање фокуса са преношења чињеница ка изграђивању поверења и отварање дијалога о важним темама које излазе изван научно-медицинског аспекта пандемије.

Кључне речи: теорије завере, наука, ковид 19, дијалог

Пандемија вируса корона изменила је неке устаљене обрасце понашања из корена. Такозвана „нова нормалност“ подразумева различите праксе које препоручује „струка“ (обједињени назив за лекаре и научнике из области епидемиологије, инфектологије, пулмологије, хигијене итд.). Ношење заштитних маски, често прање руку и држање извесног одстојања од других људи представљају препоруке за превенцију заражавања и ширења вируса корона од почетка пандемије које дају и Светска здравствена организација и релевантне здравствене институције у Србији. Од када је развијено цеппиво,

* Докторанд и истраживач приправник на Одељењу за психологију Филозофског факултета Универзитета у Београду и члан Лабораторије за истраживање индивидуалних разлика, petar.lukic@fbg.ac.rs.

и вакцинација је постала део стандардног сета превентивних мера, како би се спречила могућност циркулације заразе, у целом свету, па и код нас, власти су проглашавале и ванредна стања, уводиле полицијски час и ограничење кретања те скраћивале радно време трговина, ресторана, позоришта и других јавних простора. Те рестриктивне мере су, важно је напоменути, такође уведене у складу са препорукама дела струке.¹

Међутим, када је пандемија почела да се убрзава, било је јасно да осим званичног оглашавања здравствених институција постоје и неформални токови информација којима су ширене другачије поруке. Негирање озбиљности болести или постојања новог вируса, наводи о прикривању и манипулацији бројева заражених и преминулих, наводи о штетности ношења маски, наводи о превентивној моћи белог лука или колоидалног сребра, тврдње да је вирус створен у лабораторији и намерно пуштен међу људе те тврдње да вирус и пандемија имају посебну сврху и циљ само су неке од тих алтернативних информација и објашњења новонастале ситуације. У том смислу, здравствени званичници су врло рано установили да се, осим са пандемијом, свет сусреће са *инфодемиијом*, при чему се „лажне вести шире брже и лакше него вирус, а једнако су опасне“ (WHO, 2020).

Упркос снажним уверавањима званичника да су вакцине проверене и безбедне, показује се да је у Србији број људи вољних да се вакцинише доста мањи од потребног за развијање колективног имунитета. До краја марта 2021. године, када су биле доступне четири вакцине (AstraZeneca, Sputnik V, Pfizer-BioNTech, Sinopharm), званично је око 1,5 милиона људи изразило жељу да прими неку од њих (Radio Slobodna Evropa, 2021a). У исто време одржавају се протести угоститеља и других неформалних група грађана против рестриктивних епидемиолошких мера те група које се противе обавезној или било каквој вакцинацији (Radio Slobodna Evropa, 2021b). У јавном превозу или на улици није необично затећи налепницу или натпис који препоручује неношење маски. На општем нивоу, противљење препорученим мерама посматра се као резултат утицаја, осим осталих фактора, незваничних и алтернативних објашњења и информација попут поменутих лажних вести, теорија завере и различитих гласина које колају у заједници (Roosenbeek *et al.*, 2020). Оно што је заједничко свима њима јесте да се сматрају за дезинформације, то јест за нетачне и штетне тврдње и објашњења.

1 Позиција „струке“ спрам других друштвених институција у контексту пандемије предмет је анализе и у раду Слободана Цвејића.

Званични медији су само један од чинилаца културалног простора којима се различита уверења преносе јавности. Осим у незваничним каналима, таква уверења се јављају и у масовним медијима. У последњих неколико година велику пажњу привукли су медијски наступи некадашњег председника САД Доналда Трампа, који је јавно заступао антинаучне ставове о вакцинама (видети, на пример, Hornsey *et al.*, 2020). У току пандемије, извесна алтернативна виђења ситуације нудили су и припадници лекарске струке у Србији (Комарчевић, 2021), а познато је да такви медијски садржаји могу негативно утицати на поверење у наводе и савете научника и лекара (Jolley & Douglas, 2014; van der Linden *et al.*, 2020). Имајући, дакле, у виду плуралитет гласова који постоји у медијима и ефекте које различита уверења могу имати на здравствено понашање становништва (Теовановић *et al.*, 2020), јасно је да је важно пратити какве се информације износе и на који начин.

Теорије завере се обично и посматрају као наративи који негирају званичне или мејнстрим наводе и објашњења, то јест као контранаративи (Gray, 2008). У том смислу, теорије завере постулирају да реалност није онаква какву нам званичници представљају, да су људи изманипулисани да се понашају на одређени начин, а да је права истина нешто друго (Brotherton, 2013). За таква објашњења је карактеристично да се, рецимо, медицински проблем увезује са немедицинским аспектима. На пример, неке теорије завере повезују настанак ХИВ-а са тајним планом великих сила (нпр. САД) да униште црнце и хомосексуалце, тврде да фармацеутске куће зарад профита скривају ефикасне третмане од јавности, а да се, с друге стране, продају непотребни лекови итд. (McConnachie & Tudge, 2013). Међутим, теорије завере нису једини облик у којем се јављају алтернативни наративи. Противљење рестриктивним мерама за ублажавање пандемије у САД обухватило је различите теме, од оптуживања државе за ограничавање слобода, преко критике експертског знања, до реакција на уништавање економије и онемогућавање људи да зарађују за живот (Brubaker, 2020).

Иако, дакле, постоје неке реакције научника на теорије завере, када углавном настоје да „разбију“ нетачна уверења (Narambam, 2021), они генерално избегавају да се упуштају у расправе са особама које такве теорије промовишу, па се тек спорадично појављују у емисијама у којима се може наћи више различитих гласова. У овом раду ћу анализирати управо ситуације симултаног медијског учешћа особа које припадају „струци“, то јест научницима и лекарима који су релевантни за питања о вирусу корона и који заступају званич-

не ставове медицинских институција о пандемији вируса корона, и особа које негирају званичне ставове и препоруке, односно заступају алтернативне ставове. Специфичније, бавићу се темама које се провлаче кроз говор заговорника тих сукобљених становишта који аргументују и образлажу своје позиције, са циљем да осветлим које теме се јављају у тим интеракцијама и на којим пољима треба водити дијалог. У анализи нећу обраћати пажњу на истинитост, валидност или квалитет аргумената. Појмом алтернативног става, стога, могу да се обухвате и наводи које можемо означити као теорије завере, псеудонауку, антинауку, али и научне ставове који нису у складу са здравственим праксама и мерама које препоручују релевантне здравствене институције.

Методологија

Материјал

Извор материјала за анализу чиниле су дневнополитичке и забавне емисије емитоване на телевизијским каналима националне или локалне покривености, које су објављене на званичним каналима на интернету (сајт *YouTube*). Емисије су одабране тако да обавезно садрже и учеснике које је могуће недвосмислено идентификовати као заговорнике званичног става струке и мера које су прописале релевантне здравствене институције и учеснике које можемо идентификовати као заступнике алтернативних ставова о пандемији вируса корона. Тим критеријумима су одговарале четири емисије које су трајале од 50 до 146 минута. Заговорници званичног става струке били су обавезно лекари или научници, док су заговорници алтернативних ставова били различитих струковних профила, између осталог, и лекари или научници.

1. Епизода емисије „Ђирилица“ (емитована у априлу 2020. на телевизији Хепи) под називом „Да ли је С-19 вештачки створен и које су теорије завере иза вакцине?“. Учесници емисије су били Муамер Зукорлић, председник Бошњачке демократске заједнице Санџака, Драгослав Бокан, публициста, књижевник и режисер, Срђа Јанковић, имунолог Универзитетске дечје клинике, и Ивица Младеновић, психијатар. На основу садржаја њиховог говора, Муамер Зукорлић и Драгослав Бокан се могу идентификовати као заговорници алтернативних ставова, а Срђа Јанковић као заговорник званичног става. Став Ивице Младеновића је процењен као неутралан те његов садржај није укључен у анализу.

2. Епизода емисије „Без цензуре“ (емитована у новембру 2020. на телевизији КТВ) под називом „Корона – прича без краја“. Учесници емисије су били Дејан Жујовић, пулмолог Градског завода за плућне болести, Мила Алечковић, професор психологије, неуропсихологије и антрополошке психијатрије, и Владимир Ковчанин, специјалиста интерне медицине. На основу садржаја, Мила Алечковић се може идентификовати као заговорница алтернативних ставова, а Дејан Жујовић и Владимир Ковчанин као заступници званичних ставова.

3. Сегмент епизоде емисије „Јутарњи програм“ (емитована у децембру 2020. на телевизији Хепи). Учесници су били Славица Ђукић Дејановић, министар без портфеља и психијатар, Мирољуб Петровић, директор Института за природну медицину, Сергеј Бољевић, шеф Катедре патологије на Сеченовском универзитету у Москви, Горан Јефтовић, пуковник у пензији, и Владимир Јаковљевић, декан Медицинског факултета у Крагујевцу. На основу садржаја, Мирољуб Петровић и Горан Јефтовић су категорисани као заступници алтернативних становишта, а Сергеј Бољевић и Владимир Јаковљевић као заступници званичног става. С обзиром на мали временски удео у разговору и продукваног садржаја, говор Славице Ђукић Дејановић искључен је из анализе.

4. Епизода емисије „После ручка“ (емитована у фебруару 2021. на телевизији Хепи) под називом „Коју вакцину изабрати – руску, кинеску или неку западњачку?“. Учесници емисије су били Горан Белојевић, професор хигијене Медицинског факултета у Београду, Градимир Драгутиновић, неурорадиолог, Јована Стојковић, психијатар, Зоран Вујовић, представник Института за микробиологију у Хавани, и Горан Плавец, пулмолог. На основу садржаја говора, Горан Белојевић и Градимир Драгутиновић категорисани су као заступници званичних ставова, а Јована Стојковић и Зоран Вујовић као заступници алтернативних ставова. С обзиром на мали временски удео у разговору и продукваног садржаја, говор Горана Плавеца је искључен из анализе.

Процедура анализе података

Након транскрипције, прикупљени материјал је анализиран техником тематске анализе, која подразумева идентификовање и анализу тема, то јест препознатљивих образаца значења у тексту, које су релевантне за одговор на конкретно истраживачко питање (Braun & Clarke, 2006; Vilig, 2016). Тематска анализа је испрва спроведена одвојено за скуп изјава заступника алтернативних ставова и за скуп изјава заступника званичних ставова.

Анализи се приступило индуктивно, од података према кодној шеми. Основна јединица анализе, то јест код је *тема разговора*, односно предмет разговора у дискусији, при чему су кодирани само оне теме разговора које се тичу директно вируса корона, пандемије и реакције на пандемију. Идентификоване теме разговора груписане су по сличности садржаја у *аспектне разговора о пандемији*. Идентификација појединачних тема разговора и аспеката спроведена је на семантичком нивоу, на основу манифестних, директно опазивих садржаја говора учесника у емисијама (Braun & Clarke, 2006).

Резултати

Описаним поступком тематске анализе првобитно су утврђени одвојени кодови за једну и другу групу учесника у емисијама. Бројне дигресије које не реферишу директно на пандемију или мере за сузбијање пандемије (на пример, расправе о национализму, односу хришћанства и ислама, здравственом систему Кубе итд.), имајући у виду циљ истраживања, изузете су из кодирања и анализе.

Упоређивањем двеју група аспеката идентификоване су сличности у њиховим садржајима те се приступило поновном прегледу транскрипата зарад потпуног усаглашавања. Коначних пет идентификованих аспеката се, дакле, појављује у обе групе учесника, при чему се конкретан садржај тема о којима разговарају разликује. С обзиром на ширину формираних аспеката дискусије, није могуће направити јасан рез између њих. Аспекти су: *научно-медицински, аспекти менаџмента, финансијски, правни и друштвени*. Доминантан кључ за разумевање дискусије, међутим, може да се идентификује на нивоу *научно-медицински аспекти vs. остали аспекти*.

1. *Научно-медицински аспекти*. Тај аспект је централна осовина на којој се одвија разговор између две групе учесника. Највише се дискутује о научним чињеницама у вези са природом вируса, ефикасношћу здравствених процедура и метода лечења, делотворношћу мера и епистемолошким и практичним статусом науке.

Са алтернативног становишта, званични наводи (нпр. о томе колико је вирус смртоносан) одбацују се као нетачни, стандардне здравствене процедуре (на пример, коришћење респиратора или РСR тестирање) као неадекватне или се наводе налази научних истраживања које говоре супротно званичним наводима (на пример, индикације да је вирус вештачки створен). Такође, наука се посматра као људска делатност подложна грешкама и злоупотреби, којој

недостаје етичност. Научни метод се, међутим, не одбацује као начин долажења до поузданих знања већ се истиче да је то средство које може да се користи за исправне и погрешне циљеве.² У складу са тим, постоје лекари и научници које та група сматра легитимним, док се други оптужују за шарлатанство или корупцију.

Питали сте ме за маску. Чему та маска служи кад сви знамо да она од вируса уопште не штити? Још увек се свађају да ли се калично преноси! Још увек постоји расправа у науци! (А³)

Је л' ви знате да у хипокампусу постоје ћелије које три минути без кисеоника не могу да издрже? Замислите дете које носи цео дан те маске. (А)

Значи, ако је наука нешто лоше урадила, то није права наука. А 'Наука је рекла', као да је наука неки обојворени лик, као чаробњак из Оза, која преко неког метафора изговара... Наука је створила атомску бомбу која је створила у хемији неколико јапанских градова и прешла годинама да ће уништити све. [...] Наука је знала да се нуди најразличитијим диктаторима, и Стаљину и Хитлеру... Тај неетички и антиетички став науке је у толико случајева одударао од те идеје 'Наука је нешто етички'. (А)

С обзиром на наше искуство са науком, и поменуто и непоменуто, јако мали је проценат да ми бланко вјерујемо онима који за себе кажу да су научници, да је то базирано на етичким основама, поштово што имамо толико индикатора, и на микро и на макро плану, да ствари не иду како треба. (А)

За званично становиште, ово је аспект који доминира дискусијом. Наводе се аргументи, истраживања и објашњења о природном пореклу вируса, начину његовог ширења, опасности које носи заражавање и адекватности процедура. Наука се посматра пре свега као метод за долажење до истине, док се етичност и могућност злоупотребе помињу, али се о њима не дискутује.

Хидрохлорокин у комбинацији са азиопримицином не смањује смртност као што се очекивало. (3)

Сигнално постоје вируси који су ближи или даљи од тога да стекну све особине и предуслове да инфицирају човека. Сад кад сам рекао да имамо све назнаке да је вирус појео из природе, то се, наравно, ојет не заснива на томе што је неко то прокламовао, прогласио, што није идеолошки став, да ми тако хоћемо. То је оно што нам цела природа, све чињенице које прикујимо и научни метод саопштавају у овом

2 О епистемолошким аспектима медицине и о реторичким стратегијама којима се поверење јавности у њу учвршћује или поткопава, вид. рад Е. Камерер.

3 Приликом навођења, А ће означавати заступника алтернативног, а З званичног становишта.

тиренутику на основу свеобухватне анализе и фенома вируса и његових особина, оне које знамо, за сада. (3)

Остали аспекти тичу се аспеката пандемије који нису научно-медицински.

а) *Аспекти менаџмента* обухвата питања могућности и начина управљања пандемијом, то јест питања извештавања јавности, обезбеђивања ресурса, увремености, интензитета и адекватности реакција на пандемију. Из алтернативне перспективе, тематизују се претеране и неопрезне реакције надлежних институција (на пример, изазивање панике) и њихова неодговорност или ужурбаност (на пример, да ли су вакцине прошле адекватне процедуре за превенцију штете).

А јавно здравље је не дозволило шарлаганима у кризном стању да сваки дан засирашују људе! ... Ви знате да кад лекар није био присутан, он не сме да засирашује људе. Он мора да ћути или да каже 'Извините, народе, још увек немамо поуздане податке'. (А)

И реистрација те Фајзерове вакцине је привремена, односно хитна. То значи да у неком реуларном процесу она не би, она није реистрована реуларно. Због хитне употребе, због целе ове историје која је настала, њој је дозвољено да се сада користи, што не значи да ће можда, након овога, имати пуно дозволу, што свакако говори о некој збрзаности, што нам никако не одговара. (А)

Из званичне перспективе, о адекватности реакција надлежних институција може се дискутовати, односно оне се могу сматрати мање или више адекватним, док је акценат пре свега на логистичким потешкоћама које се јављају због преоптерећености здравственог система услед замора медицинског особља и немогућности лечења других болести.

Са друге стране, сва дијагностика у овим клиничким центрима у Београду је радила само за ковид, поједини клинички центри су били само ковид центри и то је нормално да се одразило на здравље популације и на рано откривање карцинома као и на лечење хроничних болести. (3)

Ми смо се сложили овде да мере нису биле адекватне, да нису биле истовремене, да је било јако пуно одлучних одлука које су довеле до неверења и до конфузије у народу. (3)

б) *Правни аспекти* обухвата питања легалности (на пример, у случају проглашења ванредног стања) и легитимности одлука и тела која управљају пандемијом (на пример, статус Кризног штаба) те питање поштовања људских права (на пример, питања телесног интегритета или ограничења кретања и права пацијената) током панде-

мије и слично. У начелу, ову тему је најбоље описати као питање за које је могуће тражити судску арбитражу.

И онда се питамо да ли смо у овом нашем часном свету који војнише није склон корупцији да буде злоупотређено за остваривање неких финансијских интереса итд. То су све нека леђимна питања на које и народ и људи имају права и никаква страна нема права да људе ућукује и да се понаша као неки псеудорелигијски ауторитет. Пустите људе да питају и одлучују. (А)

Њих (Кризни штаб) нико није изабрао. Прво, они су једно нелеђимно шело. А сад не причамо о правима јер смо сви знамо да штај Кризни штаб није нико изабрао. Ми немамо ни владу, нисмо имали парламенћ, они су се самопрокламовали. (А)

Вакцина против коронавируса не причава пренос (заразе). Да не говоримо о томе да невакцинисан човек није болестан, није заразан, иако да ви унапред имате једну категорију људи осуђујете, односно сумњичите док се не докаже супротно. Немамо више то презумицију невиности ни у праву, ни у медицини. Мислим да је то неирхвалливо јер улази у сферу људских права која су максимално прекршена. (А)

ц) Финансијски аспект обухвата широку област у којој се дискутује о финансијској димензији пандемије, односно о теми корупције у науци и индустрији (на пример, профит фармацеутских компанија), могућности профитирања из новонастале ситуације и о питању давања предности националној економији или здрављу људи.⁴

Ко ће мене да убиједи да штај који доноси одлуке о тој вакцини није војкуљен? Шта је са корумпцијом науком? Је л' то штабу тема? ... Гђе је корупција увијек највећа? Па тје су највеће пре! (А)

(Фармакомафија је) ужасна банда криминалаца која води раи против хидроксиурокина. (А)

Да ли ви мислите да на неки лоби који хоће да прота неку вакцину за неку шаку марака – смо је, коначно, шака марака. То је мноо мање нео неколико милијарди уша томила марака за разне друге здравствене интервенције. Здравство је у овом моменту мноо мање поћено прошковима за вакцину нео оним што не ради. (З)

д) Друштвени аспект обухвата питања која се тичу начина живота и организације заједнице. Теме које обухватају тај аспект су демократија vs. ауторитаризам, постојање дијалога у друштву, глобализација као либерална идеологија, вредности итд.

Аман, људи, овде је реч о слободи, а не о вирусу! Ја бих умрла у слободи, нећу да будем излечена у диктатури, у ширанији! (А)

4 Та дилема се ближе анализира у раду Дуње Полети Ћосић.

Ми овде не говоримо о лекарима и медицини. Ми овде говоримо о судбини заједнице! (А)

Вакцинација од вариоле вере, то је било у Титијовој Југославији, то се позитивно коментарише. Ево, имаћете прилике ојети, пошто је закон мењан, уведена је војска и полиција као неко ко ће спроводити мере, да оживите друја Титија и да се присилно вакцинишете. (А)

Дискусија

На основу тематске анализе дискусија заступника званичног става здравствених институција и заступника алтернативних становишта установљено је да постоји пет широких тема или аспеката са којих се може разговарати о пандемији. Међутим, за дубље разумевање динамике разговора између званичног и алтернативног става, његовог ефеката на публику и извођење практичних импликација, најбитнија је разлика између научно-медицинског и осталих аспеката.

Иако у раду нису обрађиване методе убеђивања које су говорници користили, ако се задржимо само на нивоу материјала који се носи у форми чињеница и аргумената научно-медицинског аспекта, онда је публика у позицији да мора да разликује тачне од нетачних информација, за шта најчешће нема довољно вештине ни знања. У таквим ситуацијама, где се не може одвојити знање од незнања и обмане, публика може да прибегне другим индикаторима, као што су убедљивост или статус ауторитета говорника. Убедљивост наступа, међутим, не мора да буде у вези са стручношћу, а с обзиром на то да међу заступницима алтернативних ставова има особа образованих у медицинској или научној струци, ни та стратегија не олакшава публици да исправно оцени шта су истинита и научно проверена знања. Чини се, стога, да је коначан суд о веродостојности изнесених тврдњи заснован на претходном уверењу да лекари и научници на ваљан и транспарентан начин долазе до научних закључака и да су спремни да те закључке искористе за добробит, а не штету заједнице.

Даље, заступници алтернативних становишта потезу далеко шири спектар питања, која излазе изван научно-медицинског аспекта и која заступници званичног става не покривају на адекватан начин. Међутим, из перспективе заговорника алтернативних ставова ти аспекти се сматрају изразито важним, а можда и суштинским за разумевање кризне ситуације у случају пандемије вируса корона. У том смислу, лекари заступници званичног става настоје да тај проблем представе као чисто медицински, одвојен од друштва, да се послужимо Латуровом (Latur, 2010) терминологијом, као *модерни*,

док заступници алтернативног виђења тог проблема увиђају да је то практично немогуће, то јест размишљају као *немодерни*.⁵

С обзиром на то да се са алтернативног становишта комуницира неповерење у научне и медицинске институције, а не у научни метод, едукација и информисање о научним чињеницама потенцијално неће имати никаквог ефекта на онај део јавности који има та уверења. Покушаји оснаживања поверења у науку који су се заснивали на научној едукацији већ су се показали недовољно успешним (Goldenberg, 2016). Насупрот, дакле, образовању, неопходно је радити на поверењу које јавност гаји према институцијама, што подразумева адресирање брига и страхова, дијалог, транспарентност и преузимање одговорности за пропусте и грешке (Levi, 1998). Процес урушавања поверења у научне и медицинске институције, према свему судећи, није једносмеран, од дезинформација ка неповерењу, већ је извесно да и из негативних искустава са тим системом јавности постаје немогуће да им потпуно верује.

На другој страни, евидентно је да спектар тема које отварају заступници алтернативног става шири од научно-медицинског и у којима лекари и научници, који се разумевају као ауторитети за проблем пандемије, нису или не могу бити довољно компетентни. Међутим, теме људских права, транспарентности, корупције, односа моћи итд. представљају легитимне и реалне аспекте једног феномена који је наизглед само научно-медицински и чије су везе са друштвом нераскидиве (Latur, 2010). На те теме је, ипак, неопходно једнако адекватно одговорити јер могу представљати простор за дискусију и реторичке маневре којима се појачава неповерење у институције те отпор према званичним мерама за сузбијање пандемије. У том смислу, на алтернативне ставове треба да одговоре не само научници и лекари већ и правници и економисти, а посебно стручњаци из области друштвених наука који могу понудити одговоре из праве друштвене теорије.

Коначно, ако теорије завере и слична алтернативна објашњења разумемо као шифровану друштвену критику (Miller, 2002) којом се на латентан начин адресирају различите замерке, следи да је те

5 Та димензија се добро види у два цитата. „Нажалост, моји саговорници [Драго-слав Бокан и Муамер Зукорлић] говоре са позиција идеологије, са позиција глобалне теорије и то су све валидне позиције за неку емисију о томе, али ми овде имамо посла са вирусом“, на шта се одговара са: „...али онда ће једини [Срђа Јанковић] рећи 'Па, да, али то није важно', 'Ово није тема', 'То се не уклапа у ово', 'То је нешто друго'... Ово је све тема! Када се једна држава пребави у карантин, чини држава се пребави у карантин. ... И када слушамо докторе у белим мантилима који нам говоре шта смео, шта не смео... Свијара се биолошка.“

наративе здравије анализирати уместо аутоматски и некритички одбацити. Уколико су теорије завере само један од начина на који јавност уме да изражава бриге и сумње у институције и систем, онда су отварање дијалога, транспарентност и преузимање одговорности надлежних институција први лек за њихово сузбијање.

Референце

- Antikovid protesti u Beogradu i širom Evrope* (2021, 20. mart). Radio Slobodna Evropa. <https://www.slobodnaevropa.org/a/31161165.html>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology* 3(2), 77–101.
- Brotherton, R. (2013). Towards a definition of “conspiracy theory”. *The British Psychological Society. Special issue: The psychology of conspiracy theories* 88(3), 9–14.
- Brubaker, R. (2020). Paradoxes of Populism during the Pandemic. *Thesis Eleven*, 0725513620970804.
- Goldenberg, M. J. (2016). Public misunderstanding of science? Reframing the problem of vaccine hesitancy. *Perspectives on Science* 24(5), 552–581.
- Gray, M. (2008). Explaining conspiracy theories in modern Arab Middle Eastern political discourse: some problems and limitations of the literature. *Critique: Critical Middle Eastern Studies* 17(2), 155–174.
- Harambam, J. (2021). Against modernist illusions: why we need more democratic and constructivist alternatives to debunking conspiracy theories. *Journal for Cultural Research* 25(1), 104–122.
- Hornsey, M. J., Finlayson, M., Chatwood, G., & Begeny, C. T. (2020). Donald Trump and vaccination: The effect of political identity, conspiracist ideation and presidential tweets on vaccine hesitancy. *Journal of Experimental Social Psychology* 88, 103947.
- Jolley, D., & Douglas, K. M. (2014). The effects of anti-vaccine conspiracy theories on vaccination intentions. *PloS one* 9(2), e89177.
- Komarčević, D. (2021). Ko su lekari antivakseri u Srbiji? Negatori virusa u belim mantilima. *Radio slobodna Evropa*. <https://www.slobodnaevropa.org/a/31179853.html>
- Latur, B. (2010). *Nikada nismo bili moderni*. Novi Sad: Mediteran Publishing.
- Levi, M. (1998). A State of Trust. U V. Braithwaite & M. Levi (Eds.), *Trust and Governance*, 77–101. New York: Russell Sage Foundation.
- McConnachie, J., & Tudge, R. (2013). *Rough Guide to Conspiracy Theories, The (3rd)*. Rough Guides UK.
- Miller, S. (2002). Conspiracy theories: public arguments as coded social critiques: a rhetorical analysis of the TWA flight 800 conspiracy theories. *Argumentation and Advocacy* 39(1), 40–56.

- Ministarstvo za RSE: U Srbiji 1.5 miliona prijavljenih, vakcinisano 1.3 miliona* (2021, 25. mart) Radio Slobodna Evropa. <https://www.slobodnaevropa.org/a/ministarstvo-za-rse-u-srbiji-1-5-milion-prijavljenih-a-vakcinisano-1-3-miliona-osoba/31169089.html>
- Teovanović, P., Lukić, P., Zupan, Z., Lazić, A., Ninković, M., & Žeželj, I. (2021). Irrational beliefs differentially predict adherence to guidelines and pseudoscientific practices during the COVID-19 pandemic. *Applied Cognitive Psychology* 35(2), 486–496.
- Roozenbeek, J., Schneider, C. R., Dryhurst, S., Kerr, J., Freeman, A. L., Recchia, G., ... & van der Linden, S. (2020). Susceptibility to misinformation about COVID-19 around the world. *Royal Society open science* 7(10), 201199.
- van der Linden, S., Roozenbeek, J., & Compton, J. (2020). Inoculating against Fake News about COVID-19. *Frontiers in Psychology* 11, 2928.
- Vilig, K. (2016). *Kvalitativna istraživanja u psihologiji*. Beograd: Clio.
- World Health Organisation. (2020, 15. фебруар). Munich Security Conference. WHO. <https://www.who.int/dg/speeches/detail/munich-security-conference>.

Petar Lukić*

WHEN AND WHY THE FACTS ARE NOT ENOUGH? AN EXAMPLE OF DIALOGUE BETWEEN THE OFFICIAL AND ALTERNATIVE VIEWS

Abstract: Alternative beliefs, such as conspiracy theories, are often cited as one of the reasons for antagonism towards preventive measures against COVID-19 pandemic. A part of these alternative explanations are communicated through mass media, and scientists and medical doctors are trying to mitigate or „debunk“ them. In this research we analyzed discussions of the pandemic in TV shows where both advocates of official and alternative views were participating. Five broad themes important for understanding the discussion between the two views are identified through thematic analysis: Scientific-medical, Legal, Financial, Social and Management aspects. On the basis of this analysis we offer recommendations for communication with alternative views, which include shifting the focus from communicating facts towards building trust, as well as engaging in dialogue about important issues which fall outside of the Scientific-medical aspect.

Key words: conspiracy theories, science, COVID-19, dialogue

* Research trainee, Laboratory for the research of individual differences, Department of Psychology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, petar.lukic@f.bg.ac.rs.

Слободан Цвејић*

'СТРУКА' У РАЉАМА ПОЛИТИЧКЕ МОЋИ: МАНИПУЛАЦИЈА МЕДИЦИНСКИМ ДЕЛОМ КРИЗНОГ ШТАБА ТОКОМ ПАНДЕМИЈЕ КОВИДА 19

Апстракт: У раду се користи анализа дискурса како би се представила когнитивна димензија контроле коју власт употребљава да би успоставила доминацију над науком, то јест над биомедицинским стручњацима из Кризног штаба. На тај начин се умањује ауторитет стручњака и афирмишу популизам и ауторитаризам.

Кључне речи: стручност, власт, дискурс, доминација, ауторитаризам

Увод

Пандемија ковида 19 је људе ставила пред изазов у свим аспектима њихове егзистенције, од пуког биолошког преживљавања, преко економске репродукције, до личног и колективног идентитетског преиспитивања. Годину дана искуства са пандемијом ковида 19 представља довољну временску дистанцу да се ефекти те заразне болести на друштвене односе могу анализирати са више поузданости. Ефекти пандемије су бројни, испреплетани и дубоки. Пошто је њен утицај и директан и индиректан, пандемија утиче на људе свих узраста, на физичко и на психичко здравље, али и на самосвест, културно изражавање, комуникацију, рад итд. Ефекти на здравље појединаца и колектива надаље утичу на продуктивност, привредни раст, квалитет социјалних услуга и, обратно, економски ефекти борбе против пандемије, пре свега успоравање привредних активности, незапосленост и исцрпљивање буџета на медицинску превенцију и лечење, утичу на квалитет живота у свим осталим областима.

* Редовни професор, Одељење за социологију, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, scvejic@f.bg.ac.rs.

У одговору на те изазове на тесту су се нашле све политичке и друштвене институције, и на националном и на глобалном нивоу. У том смислу, посебно су значајне улога и акција здравствених установа и здравствених система. Ставови и акције лекара, поготово инфектолога и епидемиолога, у условима пандемије производе директан ефекат на устаљене друштвене односе и процесе, чиме се готово директно утиче на све аспекте економског и друштвеног живота, али и на устаљене односе моћи и обрасце њихове репродукције. Таква улога и значај лекара, који се у Србији колоквијално називају 'струка', доводи их у контрадикторни положај: преко су потребни да би се успешно управљало кризном ситуацијом и спасавали људски животи, док, с друге стране, они својим одлукама о режиму живота и рада током пандемије могу угрозити интересе различитих актера који профитирају из тренутне структуре моћи у једном друштву.

Владе и политичари у већини земаља трагају за правим организационим обликом који ће омогућити баланс између виталних здравствених циљева и обнове људских ресурса, с једне стране, и економских интереса и друштвених потреба, с друге стране. Или је макар у већини земаља то тако медијски представљено. Подвојеност између реалних друштвених односа и њихове медијске презентације истичем зато што су, ако не раније оно након неколико месеци организоване борбе против пандемије, када је системски одговор на тај изазов постао структурисан и боље уређен, постали видљивији поступци актера који у борби против пандемије штите и увећавају (и) своју моћ, а не само општи интерес, а тамо где медији генерално нису слободни и независни постоји тенденција да се прикрива узурпација општег интереса. Верујем да је манипулација заштитом општег добра у сврху промоције личних или партикуларних интереса широко распрострањена у целом свету, али је у неким земљама и политичким режимима директнија и видљивија. Наиме, исход потраге за балансом између виталних здравствених циљева и економских циљева у великој мери је дефинисан доминантном политичком културом и преовлађујућим обликом политичког система и економске регулације. Осим тога, трагање за том формулом је у многим земљама процес који није добио коначни исход ни годину дана након избијања пандемије, што читав медицински систем и лекаре који воде борбу против пандемије продужено држи у том контрадикторном положају.

Будући да је важан део борбе против пандемије обавештавање јавности и константно медијско наступање, испоставља се да је слика о 'струци' једнако важна колико и њихова стварна политичка позиција. Пошто та два фактора не морају да стоје у сагласности, медији

се самим тим појављују као поље на којем реална политичка позиција лекара може бити угрожавана, али и брањена и ојачавана. У ауторитарном друштвеном поретку са slabим институцијама и дубоким неповерењем грађана у институције, таква улога медија добија још већи значај. У Србији је доминантно пропагандно новинарство (непотпуно и необјективно),¹ што је омогућавало да владајућа политичка групација доминира у формирању јавног дискурса.

Анализа начина на који је у медијима створена слика о томе како власт поступа са Кризним штабом има суштински значај за тумачење положаја 'струке' у борби за заустављање и гушење пандемије због тога што је когнитивна димензија контроле кључни механизам доминације у модерним друштвима (van Dijk, 1995, 85). Стога се у овом раду анализира дискурс који је власт градила о медицинском делу Кризног штаба, са циљем да се растумачи механизам којим се лекари доводе и задржавају на одређеној позицији у структури моћи и да се маркирају актери који имају кључну улогу у том подухвату. Другим речима, циљ је да се опише како изгледа преовлађујући дискурс о стручном делу Кризног штаба и како се у њему одсликава однос доминације.

Анализа је урађена на основу прилога који се налазе у архиви портала Istinomer. Istinomer је медиј који се бави провером чињеница (*factchecking*) тако што оцењује јавне званичнике и политичаре и анализира важна друштвена и економска питања. Istinomer уређује тим новинара који прикупљају и граде базу података о изјавама јавних личности, анализирају и упоређују те изјаве, оцењују их према критеријумима истинитости, доследности и испуњења обећања. Такав приступ баца више светла на значај слободних и професионалних медија за успешно управљање одбраном од пандемије.

Улога науке и специјализованог знања у борби против пандемије

Високостручно знање, специјализовано усавршавање, интензивна стручна интеракција и комплексна организација одлике су савременог одговора на епидемијске изазове. Када је проглашено да је глобална инфекција вирусом корона заправо пандемија (Covid-19) у

1 У најновијем извештају Репортера без граница о медијским слободама у свету Србија је заузела 93. од 180 места уз коментар да је „земља са slabим институцијама и плен лажних вести које шире сензационалистички медији подржани од стране владе, земља у којој су новинари предмет скоро свакодневних напада, који све чешће долазе од владајуће елите и провладиних медија“. <https://rsf.org/en/serbia>.

кратком року се показало колика је, уистину, моћ савременог научног знања. На основу недавних искустава из борбе против SARS-а, птичјег грипа и сличних инфекција, епидемиолози, инфектолози, вирусолози и други специјалисти чије је знање битно за успешну борбу против пандемије релативно брзо су усагласили модалитете одговора на изазов ширења заразе. Уколико је иницијални одговор на пандемију у неким од развијених земаља био неуспешан, то је пре било резултат лошег управљања или погрешних политичких одговора него недостатка знања из области медицине. На примеру Италије се може видети колико је медицински одговор на пандемијски изазов ефикасан онда када су политички и управљачки проблеми превазиђени. Други ефектан доказ напретка биомедицинских наука и моћи знања у тој области је брзина којом је развијена и тестирана вакцина против коронавируса, и то на неколико места у свету. Уз неколико мањих одступања (пример нежељених ефеката примене вакцина AstraZeneca и Johnson & Johnson), вакцине су се показале ефектним и поузданим, било да су произведене на Западу (Европа, Америка), Истоку (Кина, Индија, Уједињени Арапски Емирати) или у Русији и без обзира на то да ли су их производиле приватне или државне фармацеутске компаније.

Овако гледано, чини се да је формула за одбрану од ковида 19 једноставна: произвести довољно вакцина, послушати савете лекара о понашању које спречава ширење заразе, држати се терапије и протокола лечења у случају заражености и за кратко време зараза тим вирусом ће постати спорадична. Ипак, догађаји се нису одвијали тако. Разлог за то је што медицинска заштита и рад лекара нису аутономни систем који може себи да подреди све остале системе у друштву. У Србији, као и у већини земаља, на самом почетку пандемије, док је владала велика конфузија и када је било потребно изборити се са великим страховима и спречити панику, читав приступ био је 'медикализован'.

Пандемија и све што је пратило, од медијског извештавања до политичког одговора, од почетка је била медикализована. Целокупна друштвена стварност је редукована на медицинска питања, а друштвени процеси, интереси, навике и жеље суспендовани или подвргнути епидемиолошком тесту адекватности. Ако су се показивали „епидемиолошки оправдани“, процеси су одобравани, а ако нису, укидани су, без обзира на последице по појединце, друштво, политику, демократију или владавину права. У српском контексту, добар пример овог „медицинског редуccionизма“ пружа лекарска препорука да се забрани новинарима да присуствују конференцијама за штампу. На питање да ли су размишљали о последицама по већ крхку српску демократију, лекари

из Кризног штаба спремно су одговорили да нису, већ да су се бавили само својим послом (Вуковић, 2020).

Међутим, врло брзо је постало јасно да, како даље каже Вуковић, „наука и 'струка', такође, имају друштвени карактер“. Научници се својим послом баве у организацијама заснованим на принципима поделе рада, финансирају се из уређеног финансијског система, примена њихових знања се одвија у сарадњи са другим организацијама и институцијама.

И сви ти фактори – који се крећу од друштвеног и научног положаја медицине и неке њене дисциплине, преко индивидуалних преференција и амбиција научника, до организационе културе у науци или медицини – могу утицати на „уоквиравање“ проблема и предлагање решења. Професионална искуства, године занемаривања опасности, али и „струке“, те страх од одговорности, сви ти не-медицински фактори могли су утицати на ставове и одлуке, како глобалне лекарске елите, тако и локалне (*ibid.*).

Битно је на овом месту нагласити да лекаре, биомедицинске научнике и стручњаке укључене у борбу против пандемије не посматрамо као монолитну друштвену групу. Било је јасно од самог почетка, и у Србији и у целом свету, да међу њима постоје различита знања, искуства, мишљења, па чак и општи приступ проблему. Што се тиче Србије, довољно је да се присетимо др Несторовића, једног од чланова Кризног штаба на почетку пандемије, који је својим наступима² одударао од ставова осталих чланова Кризног штаба и већине стручњака у свету. Али, у сврху аналитичке ефикасности овде ћемо 'струку' посматрати као једног колективног актера у сложеном систему друштвеног одговора на пандемију. Ни за политичко руководство земље не можемо рећи да је потпуно монолитно у приступу пандемији и начину комуникације са стручним делом Кризног штаба. Овде за пример можемо узети притисак који је вршио члан Кризног штаба и заменик градоначелника Београда Горан Весић да се донесе одлука о попуштању мера у сектору тзв. услуга забаве (ресторани, клубови, кафићи и сл.) у време док су дневне стопе заражавања још увек биле високе. Али, у овом тексту ћемо и политичко руководство третирати као јединственог актера. Трећи, понајмање монолитан актер су грађани, посматрани било као корисници медицинских услуга и буџетских средстава или као економски актери (индивидуални или организовани у радну организацију). Варијације у свакој групи актера мале су у односу на варијације које постоје између те три групе, а које производи њихова различита позиција у структури моћи.

2 Пример наступа др Несторовића биће приказан касније у тексту.

У ванредним животним околностима изазваним пандемијом најпре можемо повући линију разграничења између политичког руководства и биомедицинских стручњака, на једној страни, и грађана, на другој страни, јер ови први имају неупоредиво више моћи и ресурса на располагању и на тај начин грађане (појединце, удружења, радне организације итд.) стављају у подређен положај. Таква ситуација постоји у свим земљама у свету јер је очекивано да се, када завлада егзистенцијални страх, људи лакше одрекну дела своје слободе и жртвују део демократских принципа зарад повећане безбедности. У таквим околностима они одустају од дела сопствене одговорности и очекују наглашеније вођство. Јана Баћевић (2020) указује на то да бихевиорални економисти сматрају да људи траже да буду 'туркани' да направе прави избор. У тим околностима они су

...склони сазнајним пристрасностима (у процесуирању информација) и оријентисани су на краткорочну добит... 'Туркање' почива на опасној мешавини аутономије и незнања: оно претпоставља да људи поступају аутономно, али да их је најбоље оставити у таму што се тиче политичког контекста који структурира њихову акцију. У овом смислу људи су као стока: виде само оно што је испред њих, због чега их треба наводити. Другим речима, не ради се само о томе да су људи моделирани као незналице, ирационални и оријентисани ка краткорочним циљевима: ради се о томе да треба информисати политике које им не остављају избора него да се понашају тако.

Дуализам који проистиче из синтагме 'информисати политике' указује на дистанцу између преостала два актера на сцени, 'струке' и политичара. Ови први располажу специфичним знањем и аутентичном информацијом потребном за успешно усмеравање понашања грађана ка безбедној зони, док други располажу јавним ресурсима и правом управљања и одлучивања. Из тога је очигледно да је неопходна сарадња између та два актера како би се успоставио успешан систем одбране од пандемије. Погледајмо зато у више детаља како изгледа однос између носилаца знања и носилаца одлучивања.

Знање и политика: расподела моћи и одговорности

Као што на једном месту каже Крофорд (Crawford, 2021), „читав смисао власти је да објасни стварност и омогући извесност у неизвесном свету, зарад друштвене координације“. Пандемија ковида 19 је изазвала велику неизвесност и пробудила масовни страх од смрти. За обуздавање стрепње која је све брже расла и обнову друштвене координације властима су била потребна специјализована знања,

и то она која се могу практично применити, брзо и у великом обиму. То је значило да су носиоци власти и одлучивања морали да препусте део својих ингеренција целом подсистему (медицинском), а не једној или неколицини особа, што је повећавало ризик трајног губитка дела моћи. Рансимен (Runciman, 2020), цитирајући Хобса (Hobbes), каже да

...спроводити политичку власт значи имати моћ живота и смрти над грађанима. Једини могући разлог да неке препустимо ту моћ је тај што верујемо да је то цена коју плаћамо за нашу колективну сигурност. Али, то такође значи да поверавамо одлуке о животу и смрти људима које не можемо у потпуности контролисати.

Али избора није било, у тај процес се морало ући. Неке владе су се, будући и саме неинформисане, неуке и затечене вирулентношћу нове болести, склониле иза 'струке' и препустиле медицинским стручњацима да доносе одлуке о режиму борбе против пандемије. То поступање је често било и демагошко – у ситуацији у којој су грађани узрујани и осетљивији на различите промене у животу изазване пандемијом, политичарима је било лакше да одговорност за ограничавање слобода и узрупацију неких права пребаце на неког другог. Они у том тренутку нису могли ни да објасне стварност ни да омогуће извесност. Међутим, иако су неки лекари прихватили на себе такву улогу, она није била реалистична ни изводљива, а за то постоји више разлога.

Први разлог због којег 'струка' не може да преузме улогу доносиоца одлука је тај што је наука инхерентно отворена и у сталном преиспитивању, што не пружа довољно неупитности, једноставности и одлучности потребне за стварање осећаја извесности.³ Вуковић (2020) истиче да идеал да се политичке одлуке доносе на основу научних сазнања занемарује да „наука не нуди апсолутна знања и научници се често не слажу око објашњења и предвиђања. То потврђују и различити модели и неслагања научника око података и реакција. Тако да, иако наизглед нуди извесност и сигурност, те политичаре ослобађа од одговорности, наука то заправо не постиже“.

Други разлог потиче управо из специјализованости знања потребних за спречавање ширења заразе. Та специјализованост, с друге стране, води поменутој медиализацији, односно редукованој перцепцији сложености друштвеног живота. Вуковић (2020) указује на то да је

...наука (је) заборавила да када прихвати одговорност да управља целокупним животом једног друштва, онда прихвата одговорност за

3 Природу и статус медицинског знања анализира Ева Камерер у свом прилогу.

све последице својих одлука. Тада правила политике почињу да важе и за науку или „струку“. Међу тим правилима два се чине важна: одговорност према грађанима и друштву и обавеза да се води рачуна о свој сложености друштва којим се управља. А ту сложеност чине вредности, интереси, жеље, навике, процеси, институције итд. које по правилу иду даље од медицинске или епидемиолошке перспективе. И даље од медицинског резона, а често и против.

Трећи разлог због којег наука не треба да преузме одговорност за доношење одлука у дефинисању и спровођењу режима одбране од пандемије јесте то што би на тај начин наука нужно постала политизована (више него што већ јесте), чиме би била угрожена њена основна функција: обезбеђивање поузданих, независних, на подацима заснованих знања или, једноставније речено, пружање што веће истине.

Други кључни актер у системском одговору на пандемију је политичко руководство земље. Као што сам рекао, грађани од политичара очекују да доносе одлуке које ће смањивати стрепњу и појачавати координацију. Они желе власт којој могу да верују. Кључна ствар је да грађани верују да власт располаже добрим знањем о проблему и да има институционалне капацитете и ефикасну организацију преко које то знање може да преточи у успешну политику (одбрамбену акцију). Ни једну ни другу поменути компоненту поверења власт не може да оствари сама, за обе су јој потребни медицински и сродни стручњаци. Али, као што је већ истакнуто, стручни део кризних штабова није до краја усаглашен, и самим тим није апсолутно уверљив за већину просечно образованих грађана, нити својим препорукама ствара равнотежу између различитих потреба грађана и различитих и понекад супротстављених интереса разних друштвених група. Због тога политички део кризних штабова има тенденцију да стручно знање пласира у јавност у форми која ће бити прихватљива већини грађана и да њиме располаже условно, односно у складу са својом проценом политичке ситуације. То у стварности значи да стручно знање, које је по правилу усмерено ка општем интересу, то јест интересу већине грађана, може бити и у конфликту са личним или партикуларним интересима носилаца политичке моћи, што стручни део кризног штаба доводи у ситуацију да за опште циљеве мора да води политичку борбу у оквиру тог тела. То и јесте био случај у многим земљама, а у Србији смо у неколико наврата слушали поједине чланове Кризног штаба како се оградају од политичког дела и коначних одлука о режиму одбране од пандемије, па чак и повремене најаве одустајања од учешћа у Кризном штабу.

Крофорд (Crawford, 2021) скреће пажњу да такав положај науке у односу на власт није одлика изузетног стања насталог избијањем пандемије него да он има везе са дуготрајнијим процесом развоја науке у савременом друштву. Поента Крофордовога текста је да је наука током времена постала системски корумпирана због своје зависности од буџетског финансирања. Крофорд сматра да су данашњи научници бирократе и менаџери који граде истраживачка царства те да таква ситуација тражи људе који ће такву каријеру сматрати привлачном. То су позиције које захтевају каријеризам и политички таленат, а те особине, сматра аутор, стоје у супротности са науком усмереном ка истини. Али, није положај финансијске зависности једино што компромитује независно научно мишљење. То је и утилитарни карактер 'примењене' науке која је потребна и друштву и властима. Крофорд (Crawford, 2021) каже да имамо

...на једној страни науку са њеном посвећеношћу истини. На другој страни власт, било да је црквена или политичка. У овој причи 'наука' значи слободу мисли која је инхерентно неупарена са идејом власти. Пандемија је избацила на светло дана дисонанцу између наше идеализоване слике науке, на једној страни, и посла који је 'наука' позвана да обави у друштву, на другој страни. Ја мислим да је извориште те дисонанце у размимоилажењу науке као активности усамљеног ума и њене институционалне реалности. Велика наука је фундаментално друштвена у својој пракси и са тим долазе одређене последице.

То значи да је 'политизована наука' заправо једина наука за коју ћете чути у јавном дискурсу, док заправо баш неполитичност чини науку тако моћним оружјем политике. Крофорд указује на то да се као неизбежна последица јаза између примењене науке и њене идеалне слике која јој даје ауторитет јављају антинаучне тенденције популизма. Али, власт не може да допусти да њене одлуке почивају на произвољности. Због тога постоји притисак на науку да производи форме које ће бити употребљивије у политичке сврхе. На тај начин настаје сцијентизам, као врста демагогије која јавности представља „стилизоване чињенице и поправљену слику стварности“ (Crawford, 2021). Тај процес подстиче и све већа сложеност научног знања.

Наука и популарно мишљење морају говорити једним језиком колико год је то могуће, или ће доћи до конфликта. Према званичној причи, покушавамо да ускладимо научно знање и мњење кроз образовање. Али у реалности наука је тешка и има је много. Углавном морамо да је прихватимо у најбољој вери. То важи за већину новинара и професора, једнако као и за водоинсталатере. Рад на помирењу науке и јавног

мнења се одвија не кроз образовање, него кроз врсту дистрибуиране демагогије, Сцијентизам (*ibid.*).

А у дистрибуцији демагогије дискурс изграђен у јавним медијима игра кључну улогу.

Такав развој односа између науке и власти довео је до додатних притисака на науку да се приведе сврси власти. Крофорд (Crawford, 2021) истиче да власт, да би била стварно ауторитативна, мора да положе право на неку врсту епистемичког монопола, „било свештеничког или научног знања“. У таквој констелацији снага наука омогућује трансфер суверенитета са демократских на технократска тела. Из тог разлога је уношење неизвесности и сумње у тај однос и процес веома непожељно са аспекта власти. А у науци ће, као што је већ истакнуто, увек постојати доза сумње и преиспитивања, она је неизбежна да би се научно знање развијало и напредовало и да би наука очувала ореол независности. Неусклађеност сазнајних потреба науке и власти створила је јаз у којем медији, укључујући нове, дигиталне, добијају улогу и на њој засновану моћ која оснажује ривалска научна становишта и преиспитује званичне 'истине', па и оне о вирусу корона, пандемији и могућностима одбране од ње. Крофорд каже да су неко време инхерентна неслагања међу научницима, која, подсетимо се, ометају сцијентизам и доприносе слабљењу ауторитета власти, отклањана наметањем оног мишљења које је освојило највише институционалне и мрежне моћи, опструисањем ривала у приступу ресурсима потребним за истраживања, научним публикацијама итд. Нови медији засновани на интернету ослабили су ту кључарску моћ и олакшали могућност изношења другачијег, па и критичког мишљења, те омогућили исказивање револта јавности.⁴ То је испровоцирало следећи корак у наступу власти према питању одбране од пандемије и заштити сопственог ауторитета. „На политичке изазове споља, представљене кроз чињенице и аргументе, који нуде слику о дешавањима у свету ривалску преовлађујућој, није одговорено истом мером, него денунцијацијом. На овај начин, сазнајна претња институционалном ауторитету је разрешена наметањем моралног сукоба између добрих људи и лоших људи“ (Crawford, 2021). Када се појавила претња да ће се мишљење народа отети шаблону званичне 'струкуре' у епистемичку структуру је, како каже Крофорд, уметнута 'трећа нога' како би се структура стабилизovala. Та трећа нога је Жртва. „Стати уз Жртву, као што се чини да свака важнија институција сада ради, значи заробити критику“ (*ibid.*).

4 О комуникацији науке са јавним мњењем путем медија вид. текст Петра Лукића у овом зборнику.

Власт и 'струка' у време борбе против пандемије ковида 19 у Србији

У оваквом општем контексту интеракције власти и науке у време пандемије ковида 19 желимо да видимо како је тај однос изгледао у Србији. Можемо, дакле, да очекујемо да су демократска начела гурнута у други план зарад ефикасности у борби против пандемије и са њом повезаног ублажавања осећаја несигурности. Као што каже Рансимен (Runciman, 2021):

...у демократији тежимо да мислимо о политици као о такмичењу између различитих партија за нашу подршку. Фокусирамо се на 'ко' и на 'шта' у политичком животу: ко тражи наше гласове, шта нам нуди, ко извлачи корист. Изборе видимо као начин да се среде ови аргументи. Али важнија питања у било којој демократији су везана за 'како': како ће владе користити изузетну моћ коју смо им дали? И како ћемо ми одговорити на тај њихов потез?

То даље значи да можемо да очекујемо да власт тежи да негује сцијентизам, с тим у вези да контролише 'струку' и да управља њеним кредибилитетом по свом нахођењу. Али питање је како ће то чинити. Да ли ће приступ власти показивати бригу за демократска начела, за очување општег добра, за баланс, транспарентност и договарање и са тим у вези за јачање поверења грађана у институције и посебно у медицинске раднике? Или ће насталу ситуацију користити за афирмацију популистичке политичке културе, јачање личне моћи и сатирање сваког алтернативног извора ауторитета? Сарадња власти са медицинским стручњацима је лакша у демократским системима, а у популистичким и ауторитарним⁵ добија другачији облик, одмах се у комуникацију уграђују елементи који дискредитују стручни ауторитет и способност одлучивања. То није тешко ако се узму у обзир поменуте инхерентне 'слабости' научног знања и положаја науке у модерном друштву.

Један потез власти на самом почетку пандемије у Србији одмах је показао какав се приступ може очекивати у даљем току институционалног и политичког одговора на пандемију. Наиме, после оне, сад већ чувене, конференције за штампу одржане 26. фебруара 2020. године, на којој су члан Кризног штаба доктор Несторовић и председ-

5 Овде свесно избегавам да трошим простор на дискусију о томе да ли је политички режим у Србији више популистички или више ауторитаран. Са аспекта ове теме битно је да је он протодемократски, са јаким цртама личне власти и да манипулише свим друштвеним ентитетима који би требало да буду независни и да црпу легитимитет изван доминантне политичке структуре.

ник државе збијали шале на рачун пандемије и предвиђали јој краткотрајан боравак у Србији,⁶ чиме су на самом почетку извргли подсмеху експертизу у овој области и урушили кредибилитет стручног дела кризног штаба (Ebart, 2021, 2), донета је одлука да се окупљање грађана ограничи на сто лица. Тиме је онемогућено и окупљање уживо посланика у Народној скупштини. Потом је та одлука медицинског дела Кризног штаба искоришћена као оправдање да се одлука о увођењу ванредног стања донесе мимо највишег демократског тела, у Уставом назначеном кругу: председник државе – председница парламента – премијерка. Та одлука је била и потпуно неутемељена јер „никакав акт Владе или ма ког органа извршне власти не може бити сметња за одржавање седнице највишег законодавног тела“ (Шабић, 2020). Посебан проблем је то што је прескочена и могућност проглашења мање рестриктивне форме ограничења, ванредне ситуације. Та опција је много више одговарала природи ризика којем је земља била изложена (*ibid.*).

Тај потез је био тешка злоупотреба стручно засноване одлуке медицинског тима који је тек почео да ради и који је требало да успостави унутрашњу кохезију у веома сложеним околностима. Колико је тај потез био непотребан, показало се у следећа два таласа пораста заражености, у лето и поготово у зиму 2020/2021. Стопе заражености и смртности су у том последњем таласу биле знатно више него у пролеће 2020, али ванредно стање није поново уведено нити је проглашена ванредна ситуација. Још један доказ својевољне, аутократске манипулације ванредним стањем и читавом ситуацијом са епидемијом, страховима грађана и независношћу медицинских стручњака била је бесомучна функционерска кампања⁷ током ванредног стања за изборе који су најпре одгођени, а потом одржани убрзо након што је ванредно стање окончано.⁸ Присетимо се председникове акције набављања респиратора, обилазака болница, управљања конференцијама за новинаре Кризног штаба итд. У то време чланови медицинског дела Кризног штаба, поготово њихов истакнути представник др Кон, били су подвргнути жестокој критици независних медија и дела јавности. Кредибилитет лекара из Кризног штаба био је толико урушен да су се бројне колеге биомедицинске струке јавно ограђивале од њиховог потчињавања самовољи власти.

6 Вид. *Vreme* 1524 од 19. марта 2020. <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1766424>.

7 <https://www.birodi.rs/birodi-o-izvestavanje-medija-u-srbiji-i-zastupljenost-aktera-u-centralnim-informativnim-emisijama/>

8 Још један поглед на то како је власт у Србији политички манипулисала пандемијом вид. у Milošević (2021).

Један број њих је основао неку врсту алтернативног штаба под називом „Уједињени против ковида“, путем којег су јавности предочавали додатне и потпуније информације о вирусу, пандемији, лековима, процедурама лечења и сл. И као што сам већ наговестио у претходном делу, када је власт осетила да њена стручна потпора трпи штету и урушава се под критикама независне критичке јавности, прибегла је сатанизацији независних медија и денунцирању интелектуалаца.

Након што су избори окончани са већ познатим исходом (апсолутна доминација једне партије у парламенту, практично једнопартијски састав парламента) а институционални оквир за борбу против пандемије консолидован (успостављен систем ковид болница, набављена потребна опрема, започета вакцинација, стандардизована терапија за оболеле), власт је променила однос према медицинском делу Кризног штаба. Политичари су се повукли корак уназад, а медицински тим је добио више простора и ауторитета и читав тај однос је почео да изгледа онако како је било очекивано од почетка. И сама та чињеница да Кризни штаб и јавне институције сада функционишу на тај начин говори да таква могућност постоји у Србији, али је била директно угрожена самовољом и политичком промоцијом председника и владајуће странке.

Стручни део Кризног штаба и власт у јавном дискурсу у Србији

Прелазимо на тему начина на који је власт представљала медицински део Кризног штаба у јавном дискурсу у Србији. Пре анализе конкретних случајева овде истичем значај управљања јавним дискурсом за конституисање структуре моћи у једном друштву. Ван Дајк за то користи појам 'дискурзивно посредоване доминације и неједнакости' (van Dijk, 1995). Он доминацију дефинише као злоупотребу моћи, а моћ посматра као друштвену (не као индивидуалну моћ присиле), то јест као својство друштвених група, институција или организација. У таквом оквиру моћ почива на привилегованом приступу ресурсима и обично подразумева институционализовану и организовану акцију. У том смислу, а са фокусом на тему овог рада, својство моћи можемо приписати 'власти', односно доминантној политичкој групи која користи, а у великом броју ситуација и злоупотребљава, јавне институције за присиљавање (директно или индиректно) других актера да поступају у складу са њеним интересима, чиме остварује доминацију. Ван Дајк даље каже да је у демократским друштвима „много модерне моћи... у убеђивању и манипулацији пре него у

присили (употреби силе) или подстицају, као што су експлицитно издавање команди, наредби, претњи или економских санкција. Очито, дискурс тако игра кључну улогу у 'стварању пристанка' других" (van Dijk, 1995, 85). У успостављању те 'когнитивне димензије контроле' медији играју најважнију улогу.⁹ Надаље ме, дакле, занима да ли су и на који начин медији у Србији послужили власти да путем когнитивне димензије контроле успостави доминацију над медицинским и сродним стручњацима, а тиме и над грађанима. Или је јавни дискурс одсликавао демократски однос у управљању и одлучивању у којем власт тражи и добија знање и савет од лекара у настојању да грађане успешно заштити од пандемије?

Од самог почетка развоја епидемије ковида 19 у Србији приступ званичних институција био је обележен настојањем председника Александра Вучића да све што се догађа у вези са тим проблемом уклопи у своју личну политичку агенду. Иако су релевантни представници извршне власти били укључени у организовање одговора на епидемијски изазов, најпре надлежни министри за здравље, одбрану и унутрашње послове, руководиоци Института за јавно здравље, Инфективне клинике и Републичког фонда за здравствено осигурање, председник је промовисао и предводио све активности, управљао обавештавањем јавности и најављивао одлуке.¹⁰ Док још увек није био успостављен систем за одбрану и није било јасно какви ће бити његови капацитети, стратегија је била да се умањи проблем. Но, с обзиром на то да је у групи медицинских стручњака окупљених тим поводом већ било оних који су упозоравали на то да је надолazeћи проблем велик и озбиљан, такво Вучићево поступање је уједно слао поруку 'струци' где јој је место у сарадњи са властима на решавању тог проблема. Такав приступ се најбоље видео на већ поменутој, чувеној конференцији за штампу која је прославила др Несторовића. На њој је Вучић, осим што се забављао шалама др Несторовића, изјавио да је „неупоредиво већа смртност од обичног, сезонског грипа, него од овог грипа, од овог коронавируса“.¹¹ Само неколико дана касније, Вучић је демантовао да је било ко потцењивао вирус и најављивао озбиљније мере и поштовање препорука 'струке', али његова

9 Ваља нагласити да је коришћење медијских садржаја у Србији порасло током пандемије. Резултати истраживања агенције IPSOS из пролећа 2020. године показали су да је просечно време гледања телевизије порасло за два сата у односу на ранији период, а да се интернет аудиторијум повећао за 30%. <https://www.istinomer.rs/analize/informisanje-u-doba-virusa-korona-kome-gradjani-veruju/>

10 Више о томе у тексту Иване Спасић у овом зборнику

11 Istinomer, 30. март 2020. <https://www.istinomer.rs/analize/da-li-je-vucic-govorioda-nas-ceka-ozbiljna-i-teska-kriza/>

водећа улога у том процесу већ је била трасирана на класичан ауторитарни и популистички начин. То је само даље ојачавано наредних месеци кампањама набавке респиратора, обиласцима медицинских центара и вођењем конференција за јавност. Сликвит пример који говори и о специфичном стилу председника Вучића јесте изјава да ће он лично преузимати респираторе из магацина:

Буде ли проблема са довожењем респиратора, сам ћу да седнем у авион и да одем да вадим из нашег магацина, па да видим ко ће да ме спречи да се вратим са тим респираторима. Ево сад вам ја то обећавам. У „Ер Србији“ авион лепо седнем, одем тамо где ми имамо респираторе и почнем да их уносим у наш авион. Па да видим ко ће да ме спречи да их унесем. Шта мене брига више за њихове атесте и административне ствари, ја хоћу да видим респираторе које смо ми платили.¹²

Као што сам већ истакао, 'струци' је таквим председниковим поступањем нарушен ауторитет, а од напада незадовољног дела јавности опет их је бранио председник.¹³ То је стручни део штаба терало да заузима политички став у односу са политичким делом штаба, али и да се определи према поступцима председника Вучића. Из наступа медијски најизложенијег члана медицинског дела Кризног штаба др Кона види се колико је тешко, заправо немогуће, пронаћи баланс у наступу: како сачувати ауторитет 'струке' са циљем да се на најбољи сачувају животи и лече оболели, а да се не угрози ауторитет вође који се наметнуо као главни фактор заштите од пандемије? У јулу, гостујући у емисији „Пробуди се“ ТВ НоваС, поручио је:

Политика не диктира које заштитне мере ће бити предложене, то је чиста глупост, пројектовање у глави острашћених људи. Доста је више, људи, расправе и политизирања, почните да носите маске јер овај вирус је ушао у популацију и морамо заједно да се изборимо са њим.

А неколико дана раније:

Ја браним становништво Србије од вируса. Да ли сам у тој ситуацији са влашћу или не, ја једноставно имам јасне показатеље да сам врло често у сукобу. Тај сукоб није не знам какав, то је вербална размена мишљења. Када прелази у бес или нешто неприхватљиво, ја кажем – добро, ја разумем. Тај сав бес који постоји треба преусмерити према вирусу и стављати маске.

12 Istinomer, 8. април 2020. <https://www.istinomer.rs/izjava/lepo-sednem-u-avion-i-odem-da-vadim-respiratore-iz-magacina/>

13 Врхунац те манипулације био је тренутак у каснијој фази борбе против пандемије када је Вучић јавно бранио др Кона од напада из сопствене странке, од њеног истакнутог члана В. Букановића. <https://www.danas.rs/politika/vucic-izvinjavam-se-konu-i-kriznom-stabu/>

С друге стране, настојао је да се не супротстави председнику директно. О посетама председника градовима почетком априла 2020. рекао је:

Шта о томе размишљам, оставићу за себе. Пошто неминовно постоји политизација, а ја покушавам да се увек извучем из те ситуације. Не зато што се плашим, већ мислим да је важно да се слушамо с аспекта везаног за спречавање епидемије и мислим да смо ту на добром путу сви заједно без обзира ко је какве опције.

Тај став је објаснио пар месеци касније гостујући у емисији „Утисак недеље“: „Ја сам својевремено рекао да нећу да критикујем понашање председника, нећу ни даље ја да га критикујем, он је председник мој, али очекујем да слуша све што говорим.“¹⁴

Као што је наговештено у концептуалном оквиру, на такав дисбаланс политичких и стручних (научних) чинилаца у раду Кризног штаба стигла је, најчешће путем нових медија (онлајн платформи и друштвених мрежа), критичка реакција шире јавности и алтернативне стручне јавности. Овде као пример реакције наводим ставове које је др Раде Панић, председник Синдиката лекара и фармацеута Србије, изнео у интервју који је дао за *Istinomer* 29. јула 2020:

Ја кажем – раде стручно али немају податке, а онда добијемо одговор од других колега – зашто онда не поднесу оставке? Када би доктор Кон, у кога гледају сви грађани Србије, када би он рекао „Или ћете ми дати податке, или ја напуштам Кризни штаб“, сигурно би добио податке. Идеја је помоћи и охрабрити те колеге да се поставе у име струке и у име заштите здравља и живота грађана Србије, а не у име власти. Плашим се да те колеге имају утисак да морају да слушају власт, и то смо чули од др Кона више пута. Поручујем овим путем доктору Кону да је он овог тренутка дупло, тродупло и десетоструко важнији од председника Александра Вучића. Он мора да се пита, а не политика, да би се заштитили здравље и животи грађана. Видите да се Кон повукао и да га више нема толико у јавности, јер је свестан шта се овај пут дешава и свестан је да овај пут Синдикат лекара и фармацеута Србије неће одустати, да има широку подршку јавности и да 3.000 лекара не верује у институције.¹⁵

Као да је коришћен раније приказани Крофордод приступ, уследила је денунцијација. Како је 22. јула 2020. пренео лист *Данас*,

14 *Istinomer*, 28. новембар 2020. <https://www.istinomer.rs/analize/dr-peca-kon-heroj-ili-dezertter-struke/>

15 <https://www.istinomer.rs/analize/panic-u-normalnoj-drzavi-cela-vlada-bi-se-drma-la-posle-peticije-lekara/>

...председник Србије Александар Вучић изјавио је данас да је петиција против Кризног штаба за борбу против епидемије коронавируса, коју је до сада потписало више од 700 лекара, „иживљавање над најбољим лекарима у Србији“. Вучић је за РТС изјавио да рад Владе и Кризног штаба у борби против коронавируса критикују они који су „замењивали линолеум у лифтовима“ здравствених установа док су били на власти.¹⁶

Резултат тога је да је 'струка' и даље била подређена политичким проценама и плановима, што је за исход имало продужење новог таласа пандемије и додатно изнуривање медицинског особља ангажованог у борби против вируса корона. У вези са проблемом гужви на скијалиштима др Кон је изјавио: „Ми смо упозоравали све време, што се тиче скијалишта, пред зимски распуст, још у децембру рекли да скијалишта не треба да буду више од 30 посто попуњена“, констатујући да „сви видимо да то није испоштовано“. Он је додао да су лекари „прећутно упозоравали“ и објаснио да то „прећутно“ значи да су поменули да време продуженог викенда долази и да су тада апеловали на личну одговорност.¹⁷ Тако је наука остала у значајној мери 'прећутана' све до изласка из последњег високог таласа пандемије и вероватно ће тако бити до распуштања Кризног штаба.

Какве су последице инвазије популистичко-ауторитарне политике на терен 'струке' у борби против пандемије? То није лако измерити јер се ефекти јављају на више поља и често посредовано, неки су краћег, а неки дужег дејства. Битно је, на пример, да ли је било неопходно куповати по скупој цени толико респиратора, али је битно и какав геополитички ефекат има то што Србија може да их поклања земљама у региону, а и шире. Али, битније је питање које проистиче баш из примера (не)ограничавања броја посетилаца у скијалиштима. Колико мање профита би се остварило и колико радних места би се угасило да је стриктно поштовано правило о попуњености 30% капацитета? С друге стране, колико више сати су исцрпљени радници у ковид зонама радили због новозаражених на скијалиштима и оних које су они додатно заразили? Коначно, колико је још живота изгубљено у том сегменту таласа заразе? Тешко да ће ико то моћи прецизно да израчуна, али све говори да штета превазилази корист. А штета коју урушавање угледа 'струке' и константно слабљење институција у сврху јачања популизма и ауторитарне власти има за

16 <https://www.danas.rs/politika/vucic-peticija-protiv-kriznog-staba-izivljavanje-nad-najboljim-lekarima-u-srbiji/>

17 Istinomer, 4. март 2021. <https://www.istinomer.rs/izjava/upozorovali-smo-na-ski-jalista/>

развој Србије је дугорочна и не може се мерити само непосредним економским ефектима.

Закључак

Налази из анализе дискурса који је у медијима изграђен о раду Кризног штаба и односу његовог медицинског и политичког дела показују да је тај однос био под пресудним утицајем афирмације личне власти председника Александра Вучића. Борба против пандемије је само једна епизода у вишегодишњем конструисању јавног дискурса помоћу којег Вучић држи доминацију над свим јавним институцијама, чак и тамо где нема уставна овлашћења, а захваљујући томе и над свим грађанима Србије. Његова, и из ње изведена, доминација политичког дела Кризног штаба над 'струком' није конструисана директно, издавањем наредби, ускраћивањем права или ресурса и сл., него путем когнитивне димензије контроле, тако што има утицај на већину медија у Србији и у њима манипулише радом медицинских стручњака. Та манипулација је изведена у два корака: најпре је 'струци' смањен ауторитет тиме што је умањивана тежина заразе, да би се одмах потом председник наметнуо као главни интерпретатор стручних тема грађанству и вођа Кризног штаба и целокупне битке против пандемије. У другом кораку, када је све то заједно изазвало оштру реакцију критичке стручне јавности, Вучић прво денунцира 'лоше људе' који износе критике и потом брани своју 'струку'. На тај начин потпуно успоставља патерналистички однос према медицинском делу Кризног штаба, а пред грађанима се афирмише као ултимативни и свемогући вођа. Тиме се истовремено додатно промовише популистичка политика и ојачава његова лична власт. Занимљиво је и да је таква његова самопромоција била интензивнија до неколико месеци након окончања избора на којима је однео убедљиву победу, али да је наслеђе његове доминације наставило да се испољава у игнорисању препорука 'струке' од политичког дела Кризног штаба. То је доказ да је популистичка и ауторитарна политичка култура у Србији дубоко пустила корене.

Референце

Bačević, J. (2020). No Such Thing as Society? Liberal Paternalism, Politics of Expertise, and the Corona Crisis. *Discover Society*. <https://archive.discover-society.org/2020/03/20/no-such-thing-as-society-liberal-paternalism-politics-of-expertise-and-the-corona-crisis/#>

- Caldas-Coulthard, C. R. & Coulthard, M. (eds.) (1995). *Texts and Practices. Readings in Critical Discourse Analysis*. Routledge.
- Crawford, M. (2021). How Science Has Been Corrupted. *UNHERD*. <https://unherd.com/2021/05/how-science-has-been-corrupted/>
- Ebart (2021). *Analiza izveštavanja medija o epidemiji korona virusa u Srbiji*. OEBS.
- Milošević, S. (2021). Epidemija i politički sistem. *Peščanik*. <https://pescanik.net/epidemija-i-politicki-sistem/>
- Rogač, M. (2020). Informisanje u doba korone. Kome građani veruju? *Istinomer*. <https://www.istinomer.rs/analize/informisanje-u-doba-virusa-korona-kome-gradjani-veruju/>
- Runciman, D. (2020). Coronavirus has not suspended politics – it has revealed the nature of power. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/mar/27/coronavirus-politics-lockdown-hobbes>
- Šabić, R. (2020). Stanje ili situacija, pitanje je sad. *Peščanik*. <https://pescanik.net/stanje-ili-situacija-pitanje-je-sad/>
- van Dijk, T. A. (1995). Discourse, power and access. In: Caldas-Coulthard, C. R. & M. Coulthard (eds.). *Texts and Practices. Readings in Critical Discourse Analysis*. Routledge.
- Vuković, D. (2020). Reč struke, ali druge: Kako smo dospeli u prvi globalni karantin u istoriji? *MONS*. <https://mons.rs/rec-struke-ali-druge>

Slobodan Cvejić*

EXPERTISE IN THE JAWS OF POLITICAL POWER: MANIPULATION WITH MEDICAL PART OF THE CRISIS HEADQUARTERS DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Abstract: In the paper I use discourse analysis to analyze the cognitive dimension of control through which the political authority seeks to establish dominance over science, i.e. bio-medical experts in the Crisis Headquarters. In this way authority of experts is undermined and populism and authoritarianism affirmed.

Key words: expertise, political authority, discourse, dominance, authoritarianism

* Full Professor, Department of Sociology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, scvejic@f.bg.ac.rs.

II. ПАНДЕМИЈА И ЛЕГИТИМИЗАЦИЈСКЕ БОРБЕ

Дуња Полети Ћосић*

ОД СПАСАВАЊА ЖИВОТА ДО СПАСАВАЊА ЕКОНОМИЈЕ: СТРАТЕГИЈЕ ЛЕГИТИМИЗАЦИЈЕ МЕРА ЗА СУЗБИЈАЊЕ ЗАРАЗЕ У СРБИЈИ

Апстракт: У овом раду се испитује дискурс о мерама донетим ради сузбијања заразе вирусом корона на територији Републике Србије у периоду од марта 2020. до краја маја 2021. године. Теме обрађиване у политичком дискурсу и стратегије легитимизације коришћене да би се мере представиле јавности и пред њом оправдале сагледане су кроз критичку анализу дискурса. Истраживање је показало да је императив спасавања живота временом замењен императивом очувања економије.

Кључне речи: ковид 19, критичка анализа дискурса, легитимизацијске стратегије, политички дискурс

Увод

Од момента када је Светска здравствена организација (СЗО) прогласила пандемију ковида 19, 11. марта 2020. године,¹ постало је јасно да није реч само о медицинској кризи која угрожава јавно здравље већ да се свет налази пред много већим изазовом. Препознавши свеобухватност и вишедимензионалност проблема, СЗО је позвала државе да у борби са вирусом заузму целовит приступ и да ангажују све делове својих влада и управа, као и све друштвене сегменте.²

Мере које су владе држава широм света уводиле разликовале су се по нивоу рестриктивности, и у синхроној и у дијахроној перспек-

* Истраживачица сарадница, Институт за социолошка истраживања, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, dunja.poleti@f.bg.ac.rs.

1 <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/interactive-timeline#!>

2 <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>

тиви. Неке земље, попут Шведске, заузеле су прилично либералан став, док су друге увеле бројне забране и ограничења (почевши од забране уласка у земљу, преко забране рада трговинских и угости-тељских објеката, па све до забране самог кретања). Ипак, већина њих је мере доносила и укидала спрам актуелне епидемиолошке ситуације, прилагођавајући их тренутним бројкама, проценама опте-рећености здравственог система и интересима различитих актера.

У том смислу ни Србија није била изузетак. Већ након инфор-мација о експоненцијалном расту броја заражених у Италији, а на-рочито од када је регистрован први званични случај, 6. марта 2020. године, власт у Србији почиње да гради систем за борбу против ви-руса корона. Мере које је доносио *Кризни штаб за сузбијање заразне болести COVID-19*, новооформљено тело сачињено од актера из две сфере, медицинске и политичке, великом су се брзином смењивале, мењајући усмерења и ниво рестриктивности. Управо те мере и њихо-ва легитимизацијска основа биће предмет овог рада.

Легитимизација се, између осталог, може схватити и као посту-пак којим говорници оправдавају одређену врсту друштвеног по-нашања (Reyes, 2011). Иако се може рећи да и људи „леgitимизију“ своје свакодневне радње у неформалним разговорима, ипак је тај појам везан за институционални контекст, формалан језички регис-тар и политички дискурс. Стога, легитимизација не само да предста-вља једну од најважнијих функција употребе језика и дискурса већ се сматра и централним процесом који се гради око неког појма и који има темељне друштвене импликације (van Dijk, 1998). Она је увек по-везана са неким циљем, за који се тражи подршка или одобрење са-говорника. С обзиром на то да су говорници обично ангажовани на стварању легитимитета одређене институције, проучавање начина на који актери именовани на јавне функције граде дискурзивне леги-тимизацијске стратегије представља значајан предмет истраживања.

Циљ рада је да се испита дискурс о мерама донетим ради суз-бијања ковида 19 на територији Републике Србије. Прецизније, у фо-кусу рада биће теме експлоатисане у политичком дискурсу када се о мерама говорило и стратегије легитимизације које су коришћене да би се оне представиле јавности и оправдале. Како и на који на-чин су доносиоци одлука градили своје наративе и легитимизацијске стратегије биће сагледано кроз критичку анализу дискурса (CDA) садржаја објављиваних на два званична сајта Владе Републике Ср-бије који служе за обавештавање јавности, <https://covid19.rs/> и <https://www.srbija.gov.rs/>.

Теоријски оквир

Бројни друштвени научници су у својим радовима промишљали и истраживали феномен легитимитета, наглашавајући његове различите особине. Уопштено говорећи, легитимитет се може дефинисати као „генерализована перцепција или претпоставка да су акције неког субјекта пожељне, одговарајуће или прикладне у оквиру одређеног друштвено конструисаног система норми, вредности, веровања или дефиниција“ (Suchman, 1995, 574). Осим *контекстуалности*, као једне од најважнијих одлика легитимитета, тај концепт карактеришу још и *процесуалности*, *дискурзивности* и *институционалности* (Fairclough, 2003; van Dijk, 1998; van Leeuwen, 2007). У том смислу се у овом раду полази од легитимитета као друштвеног феномена *par excellence*.

Процесуалност подразумева да је легитимитет концепт који се може градити и на који се може утицати. На легитимизацију се може гледати као на стварање осећања позитивне, корисне, етичне, разумљиве, неопходне или на било који други начин прихватљиве акције у одређеном окружењу (van Dijk, 1998; van Leeuwen & Wodak, 1999). Током тог поступка праве се различити избори и доносе разне одлуке, што сам процес чини нестабилним, реверзибилним и наглашава његове успоне и падове (Suchman, 1995). Прихватање легитимитета као процеса имплицира да предмет интересовања могу бити и изградња легитимитета и стратегије развијане том приликом.

Сам процес се увек појављује у дискурсима, те је дискурзивност његова следећа кључна карактеристика (Ristić, 2015a). Легитимизација се може учити у говорима и текстовима, односно наративима који се циљано обрађају одређеној публици (Suchman, 1995). Билиг (Billig), на пример, тврди да је наша комуникација често персуазивна те да говорници и писци стварају промишљене аргументе настојећи да представе своје дискурсе као разумне, да оправдају своје позиције и да се критички супротставе примедбама (наведено према Ver, 2001, 212). Како ван Дајк (van Dijk) наглашава, легитимитет је повезан са говорним чином одбране јер је један од услова његове подобности то да говорник пружа добре разлоге, основе или прихватљиве мотиве за прошлу или садашњу акцију коју су други критиковали или би могли да критикују. Међутим, процес легитимизације, за разлику од одбране, не одговара на стварне нападе или изазове већ на потенцијалне и највероватније. Легитимизација је шире дефинисани комуникативни акт који обично захтева више од изрицања једног јединог предлога – она може бити сложена, стална дискурзивна пракса која укључује скуп међусобно повезаних дискурса (van Dijk, 1998, 255).

Из дискурзивне перспективе, полазна тачка сваке анализе је чињеница да се осећај легитимитета увек ствара у оквиру неког специфичног дискурса и у односу на њега. Наиме, дискурси пружају оквиру помоћу којих људи граде и дају смисао одређеним питањима. Та уоквиравања имају важне импликације за укључене актере. С једне стране, доступни дискурси у великој мери ограничавају актере у процесима изградње смисла, док, с друге стране, ти исти актери могу мобилисати одређене дискурсе са циљем изградње смисла која служи њиховим интересима. Стога, дискурси заправо представљају референтна поља када говоримо о легитимизацији јер одређују шта је легитимно, а шта није (Vaara & Tienari, 2008).

На крају, легитимизација се повезује са институционалним оквирима. Као што је већ наведено, људи у свакодневним дискурзивним праксама своје поступке „леgitимизују“ различитим оправдањима, објашњењима, изразима уверења и сл. У таквим поступцима проналазимо аргументе, односно позивање на разлоге и правце делања који су морали или морају бити предузети. Легитимизација је, с друге стране, институционални пандан таквим оправдањима – њена употреба се читава у формалнијим језичким регистрима, а говорници су обично ангажовани на стварању легитимитета као чланови неке институције, као неко ко заузима посебну улогу или положај (van Dijk, 1998, 256). Сам чин легитимизације подразумева да говорник верује или тврди да поштује званичне норме, те да понашање које правда не излази из оквира доминантног моралног поретка. Ипак, легитимизацијом не морају да се баве само особе на неком положају него и колективитети, попут организација, званичних тела, парламената, влада итд., као што ни предмет оправдавања не морају бити искључиво званичне акције, већ то могу да буду и целокупне институције. Ван Дајк тврди да је, с обзиром на однос легитимитета и институционалне моћи, дискурс о легитимизацији типично политички. Очекује се да ће (се) легитимисати они који су именовани на јавне функције и који врше власт. У правној држави то подразумева не само поштовање широко распрострањених друштвених конвенција, споразума и норми већ и закона, пре свега (van Dijk, 1998, 255–262).

Истраживање начина на који се врши легитимизација суштински је део критичке анализе дискурса (Vaara & Tienari, 2008). Тај истраживачки предмет често се посматра кроз призму концепта *леgitимизацијских стравитија*, дефинисаних као „специфични, не увек намерни или свесни, начини коришћења различитих дискурса или дискурзивних ресурса за успостављање легитимитета“ (van Leeuwen, према Vaara & Tienari, 2006, 794). Дакле, иако је употреба тих дискурзивних стратегија већином свесна и планирана, то не мора увек

бити случај. Ван Левен (van Leeuwen), који је најтемељније до сада разрађивао тај појам, описао је четири различите стратегије – ауторизацију, моралну евалуацију, рационализацију и митопоезу (van Leeuwen, 2007).

Прва, *ауторизација*, подразумева да се легитимизација одвија *позивањем на одређени ауторитет*, који извире или из традиције, обичаја, закона или из појединаца који персонификују институционални ауторитет. Персонализовани ауторитет може припадати особи због њеног статуса или улоге у одређеној институцији. Такви ауторитети не морају да се позивају на било какво оправдање за оно што захтевају од других, осим пуког „јер ја тако кажем“, иако с времена на време могу одлучити да ипак наведу разлоге и аргументе. У случају експертског ауторитета, легитимитет пружа стручност, а не статус. Стручност се може изричито навести, на пример помињањем диплома или квалификација, или се може узети здраво за готово ако је реч о експертима који су познати публици. Ипак, не морају сви ауторитети бити лични. Као што је већ речено, безлични ауторитети леже у законима, правилима, регулацијама. Иако је ауторитет традиције смањен у многим доменима, ипак се на њега и даље може позивати, посебно кроз кључне речи као што су „традиција“, „пракса“, „обичај“, „навика“ и сл. У случају поштовања традиције, подразумева се да је неко понашање оправдано јер се то одувек тако ради(ло). *Морална евалуација* или *морализација* као димензија легитимације позива се на одређени систем вредности и моралне аргументе. У већини случајева морална оцена је повезана са одређеним дискурсивним моралних вредности. Ван Левен натурализацију дефинише као специфичан облик моралне евалуације, који у ствари негира моралност, те морални и културни поредак замењује „природним поретком“ (van Leeuwen, 2007). Трећа стратегија, *рационализација*, јесте легитимизација заснована на тврдњама изграђеним на знању, дакле, на тврдњама које су когнитивно ваљане и већ проверене и потврђене. Та врста легитимизације може да укључује бројке, финансијске податке, датуме. Стога се рационализација посматра и као претварање различитих циљева, функција, сврха или исхода институционализованих друштвених пракси у чињенице. Исти аутор разликује две врсте рационалности – инструменталну, која легитимизује праксе позивањем на њихове циљеве, употребу и ефекте, и теоријску, која праксе оправдава позивањем на природни поредак ствари, али много експлицитније од натурализације (van Leeuwen, 2007). Последња стратегија, која се назива *митопоеза*, обухвата легитимизацију путем наратива и причања прича те се у неким радовима назива и *наративизација*. У моралним причама протагонисти су награђени за

бављење легитимном друштвеном праксом и одржавање легитимног реда. С друге стране, упозоравајуће приче се баве девијантним активностима које се лоше завршавају и упозоравају шта нам се може догодити ако се не прилагодимо нормама. Све поменуте категорије такође се односе на процесе делегитимизације, односно могу се користити за критику већ успостављених дискурса и пракси (Goessens, 2015; Ristić, 2015b; Vaara & Tienari, 2008; van Leeuwen, 2007).

Када говоримо о легитимизацији у политичком дискурсу, Рејес (Reyes), на пример, разликује легитимизацију која се постиже гласом експерата, рационалношћу, емоцијама, хипотетичком будућношћу и алтруизмом (Reyes, 2011). И док прве две категорије одговарају експертском ауторитету и теоријској рационалности, које налазимо код Ван Левена, следеће три групе су специфичне за политичке актере. Позивање на емоције им омогућава да измене мишљење својих саговорника или публике у вези с одређеним питањем, а посебно јак одговор се добија када се експлоатишу негативна осећања, попут страха. Такође, приказивање неке хипотетичке претње у будућности, која захтева непосредну акцију у садашњости, представља још једну стратегију често коришћену у политичком дискурсу. На крају, јавни говорници генерално воде рачуна о томе да њихови предлози не изгледају као да су вођени само личним интересима. Они настоје да покажу да су у служби грађана, па стога своје предлоге презентују као корисне за опште добро, као акције које ће побољшати живот заједнице. Ова стратегија је повезана са Ван Левеновом моралном евалуацијом, у смислу да се ослања на систем вредности.

На крају би требало нагласити да се стратегије легитимизације обично преплићу у одређеним текстовима јер је вишеструка легитимизација често њен најефикаснији облик.

Методологија

У овом раду се примењује критичка анализа дискурса дефинисана као „врста аналитичког истраживања дискурса која првенствено проучава начин на који се, у друштвеном и политичком контексту, злоупотреба друштвене моћи, доминација и неједнакост остварују и репродукују, али и како им се пружа отпор, помоћу текста и говора“ (Van Dijk, 2001, 352). Дати истраживачки поступак одговара циљу овог рада због тога што усмерава анализу ка процесима, па самим тим омогућава да се пажња са успостављене легитимности преусмери на легитимизацију те на конкретне дискурзивне праксе и стратегије које се том приликом користе.

Истраживачки модел се ослања на Ферклафов тродимензионални систем у којем су раздвојени *макрониво*, као социјални и институционални контекст, *мезониво*, односно продукција и интерпретација текста, са нагласком на то ко су протагонисти, какве су њихове улоге и праксе, какав је жанр текста и *микрониво* – сам текст, као говорни или као писани језик (Fairclough, 2003). Применом такве поделе наглашавају се везе између текстуалних процеса и функција микронивоа са друштвеним појавама на макроразини (Vaara & Tienari, 2008).

Грађа је добијена са два сајта Владе Републике Србије. Први сајт посвећен борби против коронавируса – <https://covid19.rs/> – подигнут је 25. фебруара 2020. године и путем њега су представници извршне власти обавештавали јавност о новостима у вези са пандемијом. Други сајт – <https://www.srbija.gov.rs/> – званичан је сајт Владе Републике Србије, који служи као гласило извршне власти. Ти сајтови су за извор података изабрани из више разлога. Пре свега, они садрже чланке које је произвела Влада и који садрже дискурсе о мерама. Текстови директно представљају „ставове институције“ јер у њима нема интервенција других актера, попут медија. Такође, они пружају увид у то како се сам процес легитимизације одвијао. На крају, тај извор података омогућава да се истраже суптилне текстуалне стратегије у којима се бране интереси одређених актера, док се гласови других прећуткују, што је последица инхерентне политичке природе дискурзивних процеса (Vaara & Tienari, 2008). Временски оквир је обухватио период од марта 2020. до краја маја 2021. године, у којем је објављено 525 чланака на првом и 2.295 чланака на другом сајту посвећених вирусу корона.

Први корак анализе укључује разумевање главних догађаја у вези са вирусом корона у Србији. У другом кораку спроведена је тематска анализа да би се идентификовале главне теме, а затим је урађена детаљна текстуална анализа како би се уочиле различите стратегије легитимизације.

Налази

Контекстуална анализа је визуелно приказана на графикону и временској линији. Након упоређивања епидемиолошких показатеља и политичких одлука, целокупан период је подељен на четири временска сегмента.

Први се протеже од појаве првог званичног случаја заражавања вирусом корона у Србији, 6. марта до укидања ванредног стања 6. маја 2020. године. Дати период карактеришу непознавање вируса и

неприпремљеност здравственог система, увођење ванредног стања (15. март), недозвољавање старијима од 65 година из градских и старијима од 70 из сеоских средина да излазе из својих домова, полицијски час и свеукупно врло рестриктивне мере. У том периоду највећи број заражених износио је 445 лица и достигнут је 16. априла. Након пада броја заражених, мере су полако либерализоване.

Следећи сегмент се може изједначити са другим таласом (или другим врхунцем првог таласа) који се у Србији одиграо раније него у осталим земљама у региону. Тај временски период се протеже од укидања ванредног стања до краја септембра 2020. године. Најзначајнији догађаји, у политичком смислу, били су предизборна кампања и избори (21. јун), али и грађански протести (7–10. јул) настали као реакција на председникову најаву увођења полицијског часа. Управо због отпора, од увођења рестриктивних мера се одустало, иако је овога пута највећи број заражених превазишао највећи број из претходне фазе – 26. јула 2020. године потврђено је 467 новозаражених.

Наредни период обухвата јесен 2020. и прву половину јануара 2021. године. Ту фазу карактеришу изузетно високи апсолутни бројеви заражених, званичне оцене о пренапрегнутости здравственог система и незваничне оцене о његовом слому, најави и пристизање прве дозе вакцина, али и неупоредиво попустљивије мере у односу на први талас. Крај периода преклопио се са смиривањем епидемиолошке ситуације. Највећи број новозаражених у једном дану десио се 1. децембра, када је идентификовано 7.999 нових случајева заражавања.

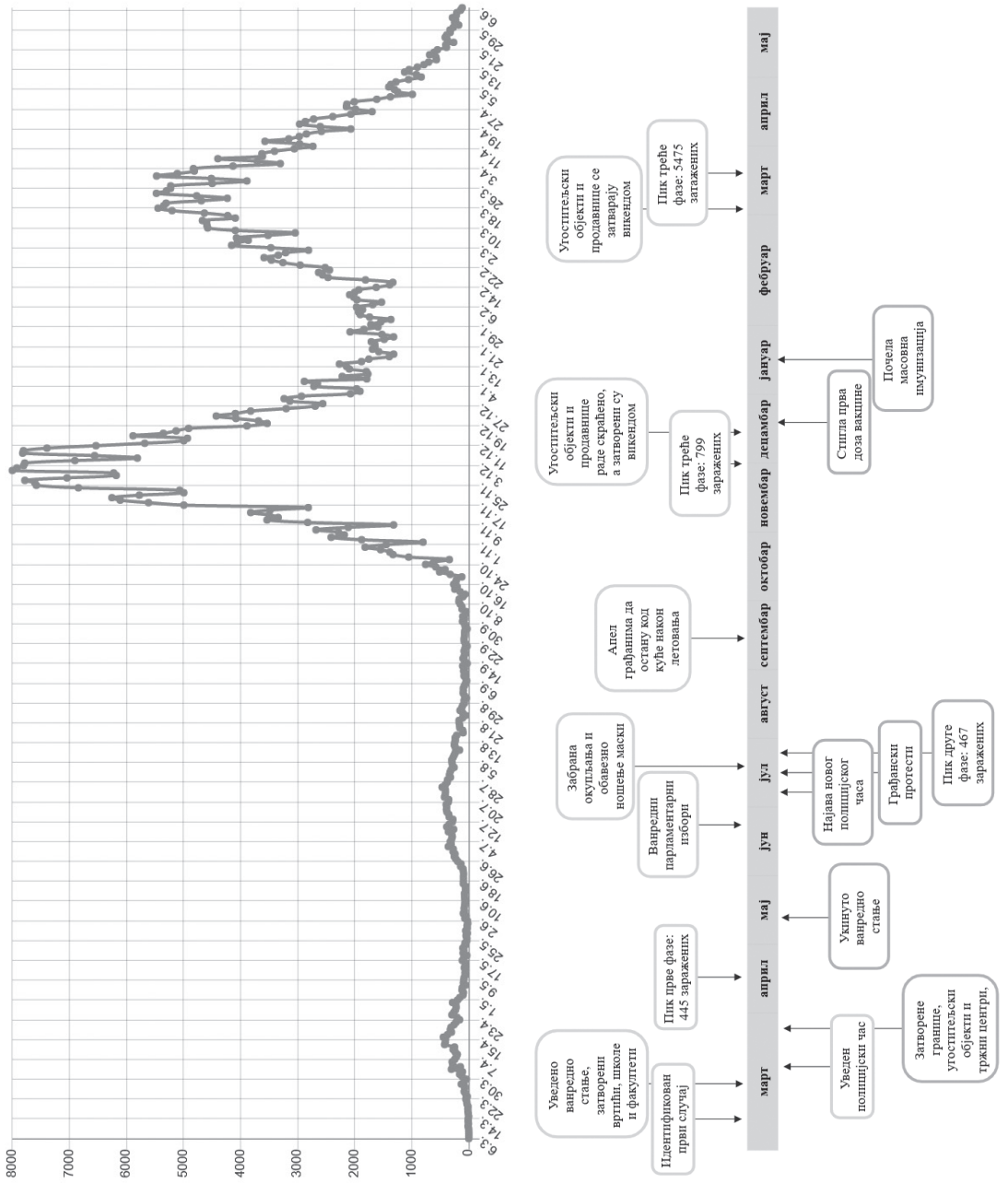
И на крају, период од 19. јануара до краја маја 2021. године јесте период масовне вакцинације, али и поновног скока броја заражених. Највише новозаражених било је 24. марта, и то 5.475. И поред великог оптерећења здравственог система, мере су се много усмеравале на забрану контакта, а мање на забрану кретања, ослањајући се на индивидуалну одговорност грађана.³

До идентификације првог званичног случаја заразе вирусом корона политички дискурс је обележила општа релативизација опасности и озбиљности ситуације, иако смо на примеру Италије имали прилику да видимо како ситуација изгледа када се отме контроли. У јавном дискурсу су се градили наративи о томе да вирус корона није толико опасан, а да је уједно наш здравствени систем добро припремљен за сваки сценарио (*„Директор СЗО за Европу: Србија добро припремљена за COVID-19“*⁴).

3 Видети рад Јелене Пешић у овом зборнику.

4 <https://covid19.rs/директор-сзо-за-европу-србија-добро-пр/>

Графикон 1: епидемиолошки показатељи⁵; Слика 1: временска линија

5 Извор: <https://covid19.data.gov.rs/>

Иако се најчешће наводи пример добро познате конференције са наступом доктора Несторовића који је позвао људе да слободно иду у шопинг у Милано, сличне поруке су долазиле са различитих страна.⁶ Тако је, на пример, министар здравља Златибор Лончар поручио „да више људи умре од сезонског грипа него од коронавируса и позвао грађане да примене уобичајене мере попут хигијене руку, избегавања великих скупова, боравка у природи и здраве исхране“.⁷ Касније ће се такви наративи правдати потребом да се смањи паника међу становништвом.

Саме почетке ширења заразе у нашој земљи обележила је тема секуритизације. Наиме, било је јасно да, изузев Кине, све друге државе морају да увезу први случај, те је нагласак у почетку био на „одбрани државе“ на самим граничним прелазима,⁸ на ограничавању уласка грађанима који долазе из епидемиолошки ризичних подручја,⁹ на ванредним санитарним инспекцијама.¹⁰ Границе су постепено затворане,¹¹ да би на крају улазак у земљу био потпуно онемогућен чак и држављанима („Сем транспортних камиона више нико не може да уђе на територију Србије“, рекао је Вучић¹²). Осим текстова о повратницима и забринутости да ће они унети и ширити вирус по Србији („Огроман прилив наших грађана из иностранства велики проблем“¹³), доминантан дискурс о мерама је у првом периоду тематизовао спасавање живота и бригу о старима те капацитете и опремљеност здравственог система.

Са ширењем заразе у Србији, Кризни штаб за сузбијање заразне болести COVID-19 доносио је све ригорозније мере. Када су мере почеле да улазе на „терен“ забране кретања, било је неопходно обезбедити им и правну легитимност, те је уведено ванредно стање. Токм најаве ванредног стања, председник Вучић је, користећи ратну

6 <https://covid19.rs/шта-знамо-о-коронавирусу-како-га-разли/>

7 <https://covid19.rs/лончар-спроведене-све-препоруке-нема/>

8 „Министар Лончар на граничном прелазу Батровици“, <https://covid19.rs/министар-лончар-на-граничном-прелазу/>

9 <https://covid19.rs/влада-донела-нове-мере-у-циљу-сузбијања/>; <https://covid19.rs/саопштење/>; <https://covid19.rs/шта-значе-нове-мере-влдае-донете-на-дан/>

10 „Гранична санитарна инспекција непрекидно контролише аеродроме Никола Тесла и Константин Велики“, <https://covid19.rs/гранична-санитарна-инспекција-контр/>

11 „Лончар: Затворићемо границу према Румунији“, <https://covid19.rs/лончар-затворићемо-границу-према-рум/>

12 <https://covid19.rs/председник-вучић-најавио-три-нове-ошт/>

13 <https://www.srbija.gov.rs/vest/452154/ogroman-priliv-nasih-gradjana-iz-inostranstva-veliki-problem.php>

ретику („Додаје да је данас и најгори дан за Европу, вероватно од Другог светског рата...“; „Ово ће за нас бити најтежа битка за наш народ, битка за наше старе и болесне, они су они су мета овог жестоког напада.“¹⁴), тај потез правдао стратегијом рационализације – с обзиром на циљ, а то је избегавање сценарија који је задесио друге земље и очување живота, најстроже мере су неопходне: „Вучић је истакао да све што се ради, што се предузимају најтеже мере ради се са циљем да се заустави ширење вируса“¹⁵; „Све мере се предузимају како би се сачувала земља, јер, како је поручио, предаја није опција, никада није била и никада неће бити опција за Србију“.¹⁶

Стратегија рационализације била је доминантна у првој фази, мада је често допуњавана и свим другим начинима легитимизације из политичког дискурса. Комбиновање са алтруизмом је било посебно видљиво у легитимизацији одлуке да се старијим грађанима забрани излазак на улице („Ово што радимо, не радимо зато што је то нама потребно, као што би неки да представе, већ да бисмо сачували животе људи, поручио је Вучић“;¹⁷ „Све усвојене мере у претходном периоду имају за циљ искључиво очување вашег живота и здравља, али Влада у овој борби не може победити сама већ нам је неопходна сарадња са свим грађанима и њихова највећа могућа дисциплина“¹⁸), а није изостајало ни упаривање са стратегијом позивања на ауторитет. Поједини политички актери позивали су се на гласове експерата („Поштују се инструкције Светске здравствене организације, као и препоруке наших епидемиолога, који су се деценијама едуковали за овакве епидемиолошке ситуације, а поједини од њих су имали и лично искуство у поступању у сличним ситуацијама. Влада Србије позива грађане да искључиво прате савете струке“¹⁹), док је председник одлуке легитимисао сопственом позицијом и искуством („Молим да људи разумеју. Имао сам лично искуство са доношењем тешких мера и код поплава и када је државу требало избавити државе из банкрота. Само најтежим мерама може да се постигне резултат, јер се тешка болест не лечи аспирином“²⁰).

14 <https://covid19.rs/председник-вучић-прогласио-ванредно/>

15 <https://covid19.rs/забрана-кретања-између-20-00-и-5-00-сати-ујутр/>

16 <https://www.srbija.gov.rs/vest/451323/proglaseno-vanredno-stanje-na-teritorijicitave-srbije.php>

17 <https://covid19.rs/сад-више-него-икад-потребно-да-се-остаж/>

18 <https://covid19.rs/нове-мере-владе-у-борби-против-вируса-covid-1/>

19 <https://www.srbija.gov.rs/vest/449874/vlada-donela-dodatne-mere-u-sprecavanjusirenja-koronavirusa.php>

20 <https://covid19.rs/забрана-кретања-између-20-00-и-5-00-сати-ујутр/>

Како је епидемија узимала маха, а резултати и поред стриктних мера нису били задовољавајући, тако је стратегија морализовања постајала све заступљенија. Грађани су оптужени за неодговорност и непоштовање постојећих мера, што је представљано као узрок за увођење још већих ограничења („Не сећам се да сам видео оволики број људи на улици, парковима, стварно се не сећам, држава је урадила све што је могла... Продужићемо полицијски час викендом, јер одговорна држава не може да гледа да се овакве ствари дешавају“,²¹ „Стевановић је рекао да је ово резултат непоштовања мера и препорука, и поред свих апела и молби надлежних, те упозорио да нам се ближи сценарио из Италије и Шпаније, ако наставимо овако неодговорно да се понашамо и према себи и према другима“²²). Ипак, као што ћемо видети у наставку рада, у следећа три временска периода доминантно ће бити примењивана стратегија моралне евалуације.

Приоритете прве фазе најбоље сумира изјава др Предрага Кона пренета 18. априла 2020. године: „Свима је јасно, каже, да постоји огромна животна потреба да почне да се ради, али да стручни део тима преузима на себе да зауставља живот, али ради чувања стварног живота.“²³ Заустављање живота зарад чувања (стварног?) живота биће мисао водиља која је обележила ванредно стање. Након пада броја оболелих, најаву укидања ванредног стања и постепеног ублажавања мера др Кон је легитимисао опет позивањем на императив живота: „Ми живот морамо да враћамо, то је императив, јер задржавање мера подразумева не само економско слабљење, већ и слабљење читавог друштва и пад одређеног елана животне радости.“²⁴

Економија као истакнута тема појављивала се и у првом периоду („Председница Владе је навела да ће држава учинити све што је у њеној могућности да привреда трпи што мање, зато што наша економија ово мора да преживи“²⁵), што потврђује и окупљање Кризног штаба за отклањање насталих и спречавање могућих штетних последица заразне болести COVID-19 по привреду упоредо са Кризним штабом за сузбијање заразне болести COVID-19. Међутим, у дилеми економија или здравље, доносиоци одлука су јасно ставили до знања шта је приоритет: „У овом тренутку опасност је сувише велика, а прити-

21 <https://covid19.rs/лончар-новозаражених-131-два-преминула/>

22 <https://covid19.rs/стевановић-најгори-дан-за-србију-седа/>

23 <https://covid19.rs/кон-одлично-стојимоали-прерано-за-про/>

24 <https://covid19.rs/струка-и-државни-врх-сагласни-по-питању/>

25 <https://www.srbija.gov.rs/vest/451344/srbija-zatvorila-granice-zbog-koronavirusa.php>

сак на лекаре и медицинске сестре је превелик да бисмо размишљали о материјалној страни затварања кафића и тржних центара, нагласила је Брнабић...“;²⁶ „Брнабић је, одговарајући на питање о ’шведском моделу’ у доба пандемије, који не подразумева рестриктивне мере, истакла да у Србији такав модел никада није био разматран, да је на првом месту била заштита људских живота, а не привреда, као у неким државама.“²⁷

Ипак, одмах након укидања ванредног стања догодио се обрт – уместо рестриктивних мера главне теме постају лична одговорност („Председница Владе Републике Србије Ана Брнабић изјавила је данас да мере опреза и превенције остају на снази, иако је укинута забрана кретања, и нагласила да је од сада у борби против коронавируса најважнија лична одговорност грађана“;²⁸ „Она је поновила да држава неће бежати од рестриктивних мера уколико за тим буде потребе, али и додала да овога пута Влада жели да има ’другачију тактику’ и да ће се ослањати на одговорност грађана“;²⁹ „Не може држава да држи мере и спутава у свему неограничено. Сада је најважнија ствар наша лична одговорност, закључио је Лончар“³⁰) и економски опоравак („Брнабић је објаснила да су ту најважније две теме – прва је да ли ће бити другог таласа и како ћемо се изборити и припремити за њега и како ће изгледати живот до вакцине, а друга тема је економски опоравак...“³¹). Императив живота је врло брзо замењен императивом економије: „за сада (се) не планира увођење строжих мера јер би то било погубно за економију“³², „’Ако уведемо онако рестриктивне мере какве смо имали у марту и априлу, онда више немамо економски проблем јер онда више немамо економију’, истакла је Брнабић“³³).

26 <https://www.srbija.gov.rs/vest/453069/preminuo-prvi-pacijent-od-koronavirusa-u-srbiji.php>

27 <https://www.srbija.gov.rs/vest/463224/uskoro-ukidanje-vanrednog-stanja-uz-zadrzavanje-mera-opreza.php>

28 <https://www.srbija.gov.rs/vest/464418/apel-gradjanima-da-se-pridrjavaju-svih-mera-prevencije-i-opreza.php>

29 <https://www.srbija.gov.rs/vest/477555/srbija-belezi-najgori-dan-od-pocetka-epidemije.php>

30 <https://covid19.rs/лончар-епидемиолошка-ситуација-у-срб/>

31 <https://www.srbija.gov.rs/vest/468540/nakon-pandemije-koronavirusa-svet-ce-biti-drugaciji.php>

32 <https://www.srbija.gov.rs/vest/476172/veliki-znacaj-licne-odgovornosti-u-borbi-protiv-koronavirusa.php>

33 <https://www.srbija.gov.rs/vest/476172/veliki-znacaj-licne-odgovornosti-u-borbi-protiv-koronavirusa.php>

Осим тих општих тема, које ће се појављивати у сва три наредна временска периода, ипак је сваки од њих био обележен неким својим специфичним темама. Теме обрађиване у чланцима у другом периоду били су ванредни парламентарни избори, ескалирање епидемије у Новом Пазару и грађански протести. Наиме, после организовања избора за које се тврдило да су безбедни („Лончар: Биначка места безбеднија од кафића, тржних центара“³⁴), долази до раста броја новозаражених, а председник 7. јула 2020. године најављује и ново увођење полицијског часа („Председник Републике Србије Александар Вучић изјавио је данас да је ситуација у Београду у вези са коронавирусом алармантна, те да од сутра почиње да важи забрана окупљања више од пет људи у затвореном и отвореном простору, а од петка до понедељка полицијски час“³⁵). Уследили су вишедневни протести због најављиваних рестриктивних мера. Од обуставе кретања се одустало, мада је у званичним изјавама легитимизацијска стратегија изостала:

Не разматра се могућност увођење полицијског часа и било којих других мера ограничења слободе кретања у борби са вирусом корона, каже епидемиолог и члан Кризног штаба Дарија Кисић Тепавчевић. Она је навела да у овом моменту такве мере нису потребне, да су оне имале смисла на почетку епидемије да се заштити најстарија популација и да се припреми здравствени систем – набаве респиратори, тестови, изграде привремене болнице.³⁶

Тако се десило да, иако су бројке указивале на алармантну ситуацију („Лончар: Капацитети ковид болница у Београду попуњени“;³⁷ „Лончар: Здравствени систем пренапрегнут“³⁸), ограничење није уследило одозго већ су грађани позвани на индивидуалну одговорност³⁹ и легитимизацију (не)доношења мера кроз стратегије морализације, емоције и (не)жељену будућност. Иако се страх као основ легитимизације појављивао и раније те се упозоравало да нас чека италијански или шпански сценарио, ипак су такви наративи били пре изузетак но правило и често су били окарактерисани као изазивање панике и стога дискредитовани. Индивидуализацијом одговорности подизање панике је постало не само прихватљиво већ и по-

34 <https://covid19.rs/лончар-биначка-места-безбеднија-од-ка/>

35 <https://www.srbija.gov.rs/vest/477069/nove-mere-i-policijski-cas-u-beogradu-od-petka-do-ponedeljka.php>

36 <https://covid19.rs/тепавчевић-не-разматра-се-увођење-пол/>

37 <https://covid19.rs/лончар-капацитети-ковид-болница-у-бео/>

38 <https://covid19.rs/лончар-здравствени-систем-пренапрег/>

39 Више о индивидуализацији одговорности видети у раду Јелене Пешић.

жељно („После тога нећемо имати могућност да примимо пацијенте и пружимо им минимум неге, а камоли адекватно лечење”, навео је Стевановић⁴⁰).

Врло сличан модел легитимизације јављао се до краја посматра-ног периода, мада су се теме и рестриктивност мера мењали. У трећој фази најзаступљеније мере су биле повратак грађана са (од)мора и евентуална самоизолација након уласка у земљу, као и функциони-сање школског система, док је убедљиво најзаступљенија тема четвр-те фазе била масовна вакцинација. Бројке новозаражених које су обележиле та два временска периода биле су десетинама пута веће од бројки из претходна два. Ипак, главна препорука је било избега-вање контаката („Највећа помоћ лекарима и медицинским радници-ма била би да се уздржавамо од непотребних контаката”, подвукао је министар⁴¹; „Лончар: Заборавите једно време на журке, прославе, рођендане”,⁴² „Лончар: Полицијски час није чаробни штапић, лек – прекид контаката”,⁴³ „Према његовим речима, једина мера која би могла да пружи најефикаснији резултат у борби против вируса јесте потпуно затварање, али то, уз поштовање до сада прописаних мера и избегавање непотребних контаката, није потребно⁴⁴), а главна стра-тегија легитимизације морализација:

Ово не може да се заустави док се сви не понашамо крајње соли-дарно и јединствено. Немају ови људи ништа од тога ако им захвалите, а ви терате по своме, понашате се супротно од онога што они препору-че. Ништа од тога немају и даље ће бити у скафандерима, неће виђати своје породице, објаснио је он.⁴⁵

Када је одустајање од рестриктивних мера правдано, то је чињено у име привредних активности (премијерка је изјавила да је „држа-ва гледала да извуче сваки дан више за нашу привреду да може нор-мално да ради⁴⁶). Иако је неслагање међу члановима Кризног штаба с времена на време било тематизовано и у претходним фазама, ипак је подела на чуваре здравственог и чуваре економског система поста-ла доминантна у четвртој фази:

40 <https://covid19.rs/све-тежи-ковид-пацијенти-остају-дуго-н/>

41 <https://covid19.rs/лончар-10-дана-избегавајте-контакте-та-2/>

42 <https://covid19.rs/лончар-заборавите-једно-време-на-журк/>

43 <https://covid19.rs/лончар-полицијски-час-није-чаробни-шт/>

44 <https://www.srbija.gov.rs/vest/501034/neophodno-izbegavanje-nepotrebnih-kontakata-narednih-nedelja.php>

45 <https://covid19.rs/лончар-заборавите-једно-време-на-журк/>

46 <https://covid19.rs/није-код-нас-најстрашнијеали-не-сме-да/>

Према њеним речима, ово је компромисно решење јер ће мере важити пет дана, иако је медицински део Кризног штаба тражио да буду најмање 14 дана... „Дуго смо и жустро разговарали о мерама, покушавамо и даље да нађемо најбољи могући баланс између заштите здравствених радника, заштите радних места, подршке привреди и менталног здравља нације“, навела је Брнабић. „Скијалишта раде иако је Кризни штаб захтевао да се у потпуности затворе. Мислим да није реално да се неко зарази на стази, већ се то догађа у кафићима и ресторанима, које ћемо сада затворити“, предочила је она.⁴⁷

Као последица победе економије над здравством, стратегија легитимизације путем морала и алтруизма постала је службена доктрина јавних функционера, што је министар здравља и озваничио својом изјавом пренетом 6. марта 2021. године: „Апелујем на све људе, немојте да чекате мере, прекините све контакте који не морају да се десе. То је једини начин. Да прекинемо контакте у наредних пет до седам дана, да добијемо резултат и да помогнемо здравственим радницима.“⁴⁸

Уместо закључка

Анализа дискурса о мерама за сузбијања ковида 19 показала је да су коришћене све легитимизацијске стратегије карактеристичне за политички дискурс, попут позивања на ауторитет, морализације, рационализације, изградње наратива кроз емоције и жељену будућност, и врло често комбиноване и допуњаване. Ипак, стратегије легитимизације су јасно пратиле дешавања у друштвеном окружењу – од почетног позивања на ауторитет струке и правдања одлука званичним бројкама у првој фази, доносиоци одлука су постепено у другој фази прелазили на индивидуализацију одговорности, да би у трећој и четвртој фази морализација постала главни начин мотивисања појединаца.

Чланци које су представници власти објављивали на два званична сајта недвосмислено су потврдили да су јавне финансије у почетку успеваале да поднесу притисак опремања и оспособљавања потпуно неприпремљеног здравственог система, као и притисак заустављања економије и живота, али да су дужина и обим кризе утицали на преиспитивање приоритета. Актери чији је императив спасавање еконо-

47 <https://www.srbija.gov.rs/vest/528085/ostrije-mere-u-borbi-protiv-koronavirusa-doponedeljka.php>

48 <https://covid19.rs/лончар-избегавајте-контакте-у-наредн/>

мије временом су надгласали актере чији је императив чување здравства, те су мере постале неупоредиво блаже, спорије су доношене и брже укидане. Онда када се држава повуче и економија преузме примат, не преостаје ништа друго осим да се сваки појединац прогласи одговорним за самог себе.

Референце

- Fairclough, N. (2003). *Analysing discourse: Textual analysis for social research*. London: Longman.
- Goessens, S. H. (2015). *A research on legitimation strategies by institutional players*. MA Thesis. University of Twente. https://essay.utwente.nl/68130/1/Goessens_MA_BMS.pdf
- Reyes, A. (2011). Strategies of legitimization in political discourse: From words to actions. *Discourse & Society* 22(6), 781–807.
- Ristić, D. (2015a). (De)legitimization as the Discursive Strategy of Ideology. *Facta Universitatis* 14(3), 155–166.
- Ristić, D. (2015b). *Značenja delanja: sociološka analiza diskurzivnih praksi ideologije*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/4509/Disertacija11.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
- Suchman, M. C. (1995). Managing Legitimacy: Strategic and Institutional Approaches. *The Academy of Management Review* 20(3), 571–610. doi:10.2307/258788
- Vaara, E. & Tienari, J. (2008). A Discursive Perspective on Legitimation Strategies in Multinational Corporations. *Academy of Management Review* 33(4), 985–939. <https://doi.org/10.2307/20159457>
- Vaara, E., & Tienari, J. & Laurila, J. (2006). Pulp and Paper Fiction: On the Discursive Legitimation of Global Industrial Restructuring. *Organization Studies* 27(6), 789 – 810. <https://doi.org/10.1177/0170840606061071>
- Van Dijk, T. A. (1998). *Ideology – A Multidisciplinary Approach*. SAGE Publications.
- Van Dijk, T. A. (2001). Critical Discourse Analysis. In: Schiffrin, D. & Tannen, D. & Hamilton, H. *The Handbook of Discourse Analysis*. Blackwell Publishers.
- Van Leeuwen, T. & Wodak, R (1999). Legitimizing Immigration Control: A Discourse-Historical Analysis. *Discourse Studies* 1(1), 83–118. <https://doi.org/10.1177/1461445699001001005>
- Van Leeuwen, T. (2007). Legitimation in discourse and communication. *Discourse & Communication* 1(1), 91–112. <https://doi.org/10.1177/1750481307071986>
- Ver, V. (2001). *Uvod u socijalni konstrukcionizam*. Zepeter World Book.

Dunja Poleti Ćosić*

FROM SAVING LIVES TO SAVING THE ECONOMY – LEGITIMIZATION STRATEGIES OF MEASURES FOR PREVENTING THE SPREAD OF INFECTION

Abstract: This paper examines the discourse on measures aimed at curbing the spread of the coronavirus, adopted in the Republic of Serbia between March 2020 and end of May 2021. The main topics used in political discourse and the legitimization strategies employed to present and justify the measures to the public have been surveyed via critical discourse analysis. The research has shown that the imperative of saving lives was eventually replaced by the imperative of preserving the economy.

Key words: COVID-19, critical discourse analysis, legitimation strategies, political discourse

* Research Assistant, Institute for Sociological Research, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, dunja.poleti@f.bg.ac.rs.

Милица Ресановић*

ГРАЂАНСКИ И АНТИГРАЂАНСКИ КОД У ДЕБАТАМА О ПРАКСАМА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ПАНДЕМИЈИ

Апстракт: Током трајања пандемије вируса корона у Србији, Српска православна црква у више наврата је својим праксама кршила противепидемијске мере за које су се залагали медицинска струка и део грађана, због чега је понашање Цркве у пандемији постало предмет жустрих расправа у јавности. У раду се интерпретирају дебате о праксама СПЦ у пандемији кроз културносоциолошку призму, при чему је главни теоријски ослонац теорија грађанске сфере коју је развио Џефри Александер.

Кључне речи: пандемија ковида 19, грађанска сфера, Српска православна црква, грађански дискурс, симболички сукоби

Увод

Убрзо након што се пандемија ковида 19 проширила на територију Србије и након што је проглашено ванредно стање, питање одношења Српске православне цркве (СПЦ) према вирусу корона нашло се у жижи јавности. Повод за настанак дебате у јавности о улози СПЦ током трајања пандемије било је организовање литургије и причешћа у марту 2020. године. Прве критике упућене на рачун Цркве тицале су се црквених пракси као што су окупљање већег броја верника на литургијама, љубљење икона и руке свештеника и причешће јер су, према у томе тренутку доступним знањима о вирусу, представљале потенцијални ризик за трансмисију болести. У уобичајеним препандемијским условима рутинизоване црквене праксе као што је причест тичу се свештенства и верника, али је у условима пандемије причест постао питање од јавног интереса због епидемиолошких ризика које тај религијски обред у свом извором

* Истраживачица сарадница, Институт за социолошка истраживања, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, milica.resanovic@f.bg.ac.rs.

облику повлачи.¹ Након првих критичких реакција јавности, СПЦ је своје држање делимично прилагодила мерама, те су се сукоби утишавали, али би касније изнова оживљавали када је Црква организовала различита масовна окупљања на којима је низом пракси одступала од препорученог понашања (на пример, сахране црквених званичника). На симболичком плану ти догађаји су представљали жариште симболичких борби које су се тичале одношења СПЦ према вирусу корона и самим тим шире одговорности коју Црква има према заједници у којој делује.

Теоријски и методолошки оквир истраживања

Основна намера ауторке овог текста је да анализира дебате о праксама СПЦ за време трајања пандемије ковида 19 у светлу теорије грађанске сфере (*Civil Sphere Theory, CST*), коју је развио Џефри Александер (Jeffrey Alexander) у склопу ширег теоријског програма званог културна социологија.² Под грађанском сфером се у тој теоријској традицији мисли на систем културе и институција који се заснива на обавезујућим универзалистичким нормама узајамног поштовања, једнакости и аутономије (Alexander, 2006). Сфера грађанства је у функционалистичком кључу концептуализована као релативно аутономна, одвојена од других сфера као што су економија, породица, наука и религија. У њеном центру се налази дискурс који је саздан од сета бинарних опозиција које међусобно повезују три димензије цивилног друштва (актере, друштвене односе и институције), на структурисан начин према одређеним обрасцима (Alexander & Smith, 2003, 121). Бинарне опозиције помоћу којих се одређују димензије цивилног друштва у америчком контексту су у случају 1) актера: активно–пасивно, аутономно–зависно, рационално–ирационално, разумно–неразумно и смирено–раздражљиво, 2) односа међу актерима: отвореност–тајновитост, поверење–сумњичавост, критички капацитет–послушност, поверљивост и директност–склоност ка обмани и калкулацијама, и 3) институција: поштовање–непоштовање законских одредаба, једнакост–неједнакост, инклузивност–искључивање и имперсонални карактер–персонализација (Alexander & Smith, 2003, 123). Последица бинарне структуре дискурса грађанског

1 Причешће у православљу подразумева конзумирање вина истом сребрном кашичицом, из исте сребрне чаше (путир) током службе.

2 Теоријска и истраживачка традиција заснована на идеји да културу треба третирати као снажну „независну варијаблу“ која поседује релативну аутономију у обликовању друштвених процеса и институција (Alexander & Smith, 2003).

друштва јесте постојање два пола дискурса, демократског и антидемократског, који се тумаче кроз призму Диркемове (Emile Durkheim) опозиције између светог и профаног. Демократски код у америчком друштву има карактер светог, те се њиме служе заговорници различитих политичких платформи, а побеђује управо онај ко је у том извођењу успешнији, ко боље увери грађане да он сам и политичка платформа коју заговара представљају отеловљење демократске стране кода. Осим тога, демократским кодом се служе актери грађанске сфере (истраживачки новинари, судије, јавни тужиоци) који су вођени идеалом који их обавезује да *социјетализују* (Alexander, 2019, 12), односно идејом да треба да покушају да реше проблеме који настају у другим сферама, а који представљају претњу по друштво у целини. Социјетализација подразумева покушај грађанске „поправке“ (*civil repair*) путем, прво, критике датог проблема уобличене грађанским дискурсом, којом се пракса настала у тој другој сфери представља у терминима негативне стране кода као угрожавајућа за цело друштво, а потом се врши притисак на институције да ту праксу регулишу ради добробити грађана (Alexander, 2018; 2019).

Анализа инспирисана тим приступом има циљ да „густо опише“³ праксе СПЦ у пандемији, те нуди фактографски преглед кључних догађаја и интерпретацију значења која су различити актери конструисали око тих догађаја. Анализа је ограничена на период од почетка пандемије до краја 2020. године, када су се дебате повукле на маргине јавног дискурса, иако нису потпуно ишчезле. Применом анализе дискурса у јавним обраћањима СПЦ и онлајн медијској грађи испитују се дискурзивне стратегије и реторичка средства која се користе у симболичким борбама између представника СПЦ и њихових критичара.

Када посматрамо актуелну кризу изазвану вирусом корона, можемо приметити да су се у грађанским сферама различитих друштава одигравали процеси дискурзивне конструкције различитих аспеката пандемије, на пример, „јунака“ који спасавају и „негативаца“ који кризу продубљују. Односно, грађански дискурси су се користили приликом давања оцена колико су различити актери и институције допринели ширењу или сузбијању вируса. Због тога се у фокусу анализе налази питање како се термини које пружа речник из дискурса грађанског друштва користе у дебатима о праксама

3 Александер и сарадници преузимају Герцов (Clifford Geertz) појам густ опис да би њиме означили истраживачки поступак који омогућава херменеутичку реконструкцију друштвених текстова сатканих од бинарних кодова на издашан и уверљив начин (Alexander & Smith, 2003).

СПЦ. Символичке борбе у новонасталој ситуацији постављају се у контекст симболичког пејзажа данашњег друштва Србије, те се интерпретација дискурзивних сукоба поводом улоге СПЦ у пандемији ослања на сазнања добијена у ранијим истраживањима симболичких граница у друштву Србије.

Распиривање симболичких сукоба – организовање причести почетком пандемије

Грађанска сфера и преозначавање устаљених црквених пракси у условима пандемије

Дебате о праксама СПЦ у пандемији биће анализирани хронолошки, почев од првог догађаја који их је иницирао – снимка који се појавио у медијима 22. марта 2020. године, на коме се види како велики број грађана стоји у реду испред Саборне цркве у Новом Саду да би примили причест.⁴ Иако је дан пре него што се снимак појавио патријарх Иринеј наложио да се црквене праксе ускладе са одлукама Владе Србије,⁵ на том снимку се јасно види да се већина присутних верника није придржавала прописаних мера и савета Владе и стручњака о ношењу маски, рукавица, држању раздаљине од два метра између људи, као и да су примили причест, која се традиционално даје из исте кашике, што носи и ризик од заражавања. По објављивању снимка уследила је реакција грађанске сфере, те су се у неколико чланака и телевизијских репортажа, као и на друштвеним мрежама, појавиле критике Цркве као институције која не поштује прописана правила и својим праксама представља претњу по здравље људи.

Врх Српске православне цркве понашао се *аројанијно, неодиоворно и ојасно* по живот.^{6, 7}

Индиферентан однос Српске православне цркве према препорукама државних органа показује да се ова верска институција понаша *неодиоворно и неразумно*.⁸

4 <https://rs.n1info.com/vesti/a580627-u-novom-sadu-red-za-pricest-za-sve-verenike-ista-kasicica/>.

5 <https://www.danas.rs/drustvo/patrijarh-irinej-svestenicima-zabranjeno-vise-od-pet-lica-na-jednom-mestu/>.

6 Курзив у цитатима је увек ауторке текста, а не из извора.

7 <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2020/5/3/vjera-i-korona-glasovi-razuma-u-srpskoj-pravoslavnoj-crkvi>

8 <https://www.slobodnaevropa.org/a/spc-jedna-ka%C5%A1i%C4%8Dica-i-mnogo-neodgovornosti/30506715.html>

Критике црквених пракси су обликоване „грађанским“ дискурсом који представља друштвени језик грађанске чистоте и нечистоте који лежи у основи политичких процеса⁹ (Alexander, 2003). У критичким оценама, СПЦ као институција и њени званичници дискурзивно су конструисани као „неразумни“, „неодговорни“, „арогантни“ и спремни да се „понашају опасно по живот“. Супротне особине, као што су рационалност, разумност и одговорност (Alexander, Smith, 2003, 123), имплицитно су приписане властитој групи, која увиђа проблем који црквене праксе у условима пандемије креирају и која, сходно томе, апелује на државне органе да регулишу понашање СПЦ. У критички настројеним медијским извештајима грађани који су учествовали у ритуалу углавном нису дискурзивно конструисани у терминима антиграђанског пола кода већ само црквени званичници. Тим дискурзивним лоцирањем антиграђанских елемената у црквену елиту истиче се у први план одговорност доносилаца одлука у тој сфери, а истовремено се и чува искуство солидарности са другим грађанима јер се уважава значај који они придају религијским праксама.

Активацијом бинарног кода, пракса карактеристична за једну сферу која се раније узимала здраво за готово, попут причести, у новонасталим околностима пандемије представљена је грађанским дискурсом као „загађујућа“ по друштво. Дакле, није посредни процес социјетализације онако како га Александер разуме, пошто не подразумева грађанску критику и захтев за поправљањем проблема који је настао у некој другој сфери а постао је претња по друштво у целини (Alexander, 2018; 2019), већ процес у којем регуларна и рутинизована пракса у једној сфери постаје проблем из перспективе грађанске сфере у условима здравствене и друштвене кризе. Критички настројени медији су захтевали измену црквених пракси у условима пандемије те су вршили притисак на надлежне институције да регулишу понашање СПЦ како би омогућили „грађанско поправљање“. Грађанска критика је потакла доношење закључка Владе којим се црквама и верским заједницама препоручује да верске обреде обављају без присуства верника. Препорука је, међутим, необавезујућа смерница којом председник Републике и Влада истовремено настоје да се прикажу као ефикасни у сузбијању ширења вируса, али и да одрже добар однос са СПЦ.¹⁰

9 Трагом истраживања Мери Даглас (Mary Douglas), која је тврдила да се разлика између чистог и нечистог односи на разлику поретка и нереда, Александер проучава значење и значај те бинарне опозиције у секуларном оквиру, у савременим друштвима (Alexander, 2003).

10 <https://www.paragraf.rs/propisi/zakljucak-vlade-crkve-verske-zajednice.html>

Црквена сфера и борба за институционалну аутономију

Као одговор на грађанске критике уследила је реакција врха СПЦ, који је чврсто тврдио да неће прекинути да причешћује вернике, док су се врло спорадично чули и други гласови из Цркве, који су настојали да пронађу компромисно решење у датој ситуацији. Позивајући се на историчност праксе и традиционална црквена учења, врх СПЦ је истакао да се прекид причешћивања или промена начина његовог вршења неће разматрати „јер је то ствар око које се не може расправљати: она представља основу наше вере у Бога Живог“.¹¹ Осим тога, причешће у доба ове пандемије се у саопштењима црквенх званичника пореди са ранијим епидемијама, на пример, куге и туберкулозе,¹² како би се употребом историјске аналогије створио снажан утисак код прималаца поруке да је тај начин извођења причести неупитно исправан и оправдан у свим условима, штавише, да има важну улогу у превазилажењу здравствених криза. Врх СПЦ на тај начин пружа интраинституционално објашњење, којим покушава да одбаци „оптужбе“, нагласи оправданост властитог понашања и на крају допринесе обнављању границе између грађанске и црквене сфере. Међутим, начин извођења причести није суштински „чисто“ теолошко питање, а у прилог томе говори и чињеница да су различите православне цркве предузеле различите мере са циљем спречавања ширења вируса корона у марту 2020. године,¹³ између осталог, промениле су и начин извођења причести, али не доводећи у питање причест као духовну вредност.

Појавили су се, међутим, незвани гости из познатих *антицирквених* и *антицрпских* кругова, да би у резултату њихови и њима склони медији кренули у оркестрирану *клеветничку* хајку против Српске Православне Цркве (...) *неразумно* и *кrajње злонамерно* очекивање оних који нити долазе у цркву, нити се причешћују, да ће сама црква ускратити својим верницима оно што је за њу и за њих најважније и најсветије – Свето причешће.¹⁴

Клевете и увреде које горепоменути медији са *сорошевској* и ко зна још чијег платног списка, као и *злонамерне* групе и појединци (...) представљају до сада невиђени *јовор мржње*.¹⁵

11 http://www.spc.rs/sr/saopshtenje_za_javnost_svetog_arhijerejskog_sinoda_4

12 <https://rs.n1info.com/vesti/a582663-spc-ne-odustaje-od-pricesti-epidemioloji-upozoravaju-da-je-to-opasno/>

13 <https://www.danas.rs/drustvo/patrijarh-irinej-za-liturgiju-sa-petoro-lica/>; <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1767992>).

14 http://spc.rs/sr/saopshtenje_za_javnost_svetog_arhijerejskog_sinoda_4

15 <https://eparhijabacka.info/saopstenje/22/07/26/03/2020/>

Осим интраинституционалних објашњења, црквени званичници се користе и бинарним опозицијама грађанског дискурса те медије и грађане који су их критиковали одређују у негативним терминима грађанског кода као „злонамерне“ и „неразумне“, тврде да се њихово деловање „супротставља уставним одредбама“ и „изазива панику“, а себе представљају у категоријама позитивне стране кода, као добронамерне, разумне, који делају мирно, у сврху општег добра у друштвеној кризи и у складу са законима. Симболичка конструкција непријатеља оснажена је етикетирањем критичара као *клеветника*, *сџраних њлаћеника* и *аушошовиниста*.¹⁶ Тај облик дисквалификације актера који се перципирају као противници ослања се на десничарске дискурсе приметне у интелектуалном пољу у Србији, у којима се легитимитет локалне „космополитске (културне) елите“ напада указивањем на њене скривене (материјалне) интересе и описом њених медијских активности као колонизујућих јер воде остатак популације у културно, идеолошко и морално ропство (Спасић & Петровић Трифуновић, 2014, 172).

Ван Дајк (van Dijk) примећује да када „ми“ описујемо своје понашање, то чинимо еуфемистичким терминима или га пак приписујемо специфичним околностима, док у опису „њихових“ грешака користимо много „непријатних детаља“ (Van Dijk, 2005, 27). Слично томе, у овом случају званичници СПЦ нуде прилично апстрактно интраинституционално објашњење властитих потеза, док, с друге стране, врло прецизно описују карактеристике критичара (мрзитељ СПЦ и властитог народа, домаћи издајник и страни плаћеник). Последице, на симболичком плану критичари постају не само актери који оспоравају оправданост одређених пракси СПЦ током пандемије већ и непријатељи Цркве, а на крају и целог српског народа. Конструкција непријатеља као народног издајника у вези је са доминантним политичким дискурсом према коме национална држава представља „једину природну и неизбежну заједницу, једино нормално окружење, национални интерес врховни критериј праведности, а националност кључни идентитет“ (Куљић, 2018, 213).

Било је могуће направити кораке да то не постане велика тема, да не изазове реакцију јавности каква је настала. У овој ситуацији је неопходна *сарадња*, ово не погађа један део друштва и не носи само један део друштва *одговорност*.¹⁷

16 *Ibid.*

17 <https://www.youtube.com/watch?v=AtxrIcRyw80&t=2759s>

Међутим, ипак нису сви припадници црквене хијерархије ре-продуковали званични наратив. Вукашин Милићевић, свештеник и доцент на Православном богословском факултету у Београду, тврдио је да причест једном истом кашичицом „није ни изворни, нити једини начин причешћивања, а ни нешто што се не би могло променити“.¹⁸ Осим интраинституционалног аргумента којим се побија теза да је причешће из исте кашичице нужан и једини могући начин причешћивања,¹⁹ у том типу аргументације организовање причести у доба пандемије посматра се у контексту добробити целе заједнице. Последично, преиспитују се одговорност СПЦ и непостојање капацитета да се чује „шта имају да кажу друштво и стручњаци“, а не посеже се за дискурзивном конструкцијом спора између грађанске и црквене сфере као напад „антисрпских“ и „антицрквених“ непријатеља. Но, тај тип аргументације међу свештеницима који наступају у јавности не само да је био усамљен већ је убрзо након што је изнет и потпуно санкционисан, будући да је патријарх Иринеј изрекао Милићевићу забрану јавног наступа и обављања свештеничких дужности, обавестивши га да ће се о његовој будућој судбини изјашњавати Црквени суд Архиепископије београдско-карловачке.

Ускрс као повод за поновну употребу бинарних парова

Следећи релевантан догађај је дебата о организовању прославе Ускрса. Синод СПЦ је тражио да се православним верницима дозволи да присуствују црквеним обредима на Ускрс, иако је Влада усвојила полицијски час за ускршње празнике.

Надамо се да (...) ћемо ми имати довољно *одговорности, зрелости*, а и разумевања од стране наших државних власти, да макар тај први дан Васкрса прославимо.²⁰

18 <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1767992>

19 На сајтовима и порталима посвећеним религијско-теолошким темама питање причести из исте кашичице јесте проблематизовано у неколико текстова, али свештеници, изузев Вукашина Милићевића, нису тај аргумент износили у медијима (<https://teologija.net/beleska-o-zajednickoj-kasicici-za-pricesce/>).

20 <https://www.danas.rs/drustvo/> <https://www.danas.rs/drustvo/patrijarh-na-ponosnoj-liturgiji/>;

[https://informers.rs/vesti/drustvo/509420/sta-god-kazem-bicu-raspet-vucic-zahtevu-spc-ako-treba-klecacu-kolenima-pred-patrijarhom-podrzy-stav-lekara-ali-vladike-svestenike-necemo-hapsiti](https://informers.rs/vesti/drustvo/509420/sta-god-kazem-bicu-raspet-vucic-zahtevu-spc-ako-treba-klecacu-kolenima-pred-patrijarhom-podrzy-stav-lekara-ali-vladike-svestenike-necemo-hapsiti;);

<https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1776098>

Црква је приликом уобличавања захтева упућеног председнику Вучићу²¹ и Влади да се верницима дозволи посета црквама за Ускрс изнова посегла за стратегијом позитивног представљања сопствене групе, истичући властиту одговорност и зрелост, управо оне особине за које су критичари раније тврдили да црквеним званичницима у пандемији недостају. Након што је молба упућена, председник Вучић је изјавио да ће „клетати“²² пред патријархом и молити га да разуме да у акутној епидемиолошкој ситуацији окупљање верника за Ускрс у црквама не треба дозволити. Употребом речи „клетати“ производи се драматичан ефекат, појачава се тензија међу грађанима и ишчекује се разрешење, те цела креирана замишљена прича о процесу мољења представља једну у низу „драматичних прича“ (Alexander & Smith, 2020) које председник прича другима о себи, о томе шта све сам чини како би обуздао ширење заразе.

Ти људи у мантијама, који нису устали да се буне не само против злочина, ратног профитерства и корупције, већ ни у највећем броју случајева, ни против педофила у својим редовима, данас стоје изнад политичког и моралног патуљка, док он клечи и моли их да схвате да, уколико грађани верници изађу напоље и присуствују верским обредима, могу да буду заражени и изложени смртној опасности услед пандемије.²³

Читава ситуација је изнова пробудила критичке гласове у медијској сфери, који чињеницу да Црква нема капацитет да сагледа добробит целог друштва и прилагоди своје праксе доводе у везу са ранијим проблемима који су долазили из црквене сфере (на пример, случајеви подршке ратним злочинцима, оптужбе за сексуално узнемиравање, корупција). Осим тога, председников перформанс је протумачен у терминима негативне стране кода, као неморалан чин, којим се изнова ускраћује поштовање свим грађанима и занемарује њихова добробит, а Цркви упућује порука да може да настави да се поставља као да је изнад државе, друштва и свих грађана.

Ситуација је разрешена слањем амбивалентне поруке након преговора између председника и патријарха – да долазак у цркву за Ускрс није у складу са упутствима медицинских стручњака, али да, ако се неко ипак одлучи да дође у цркву, неће бити санкционисан.²⁴

21 Више о персонализацији политичке власти у Србији у чланку Иване Спасић.

22 <https://informer.rs/vesti/drustvo/509420/sta-god-kazem-bicu-raspet-vucic-zahtevu-spc-ako-treba-klecacu-kolenima-pred-patrijarhom-podrzy-stav-lekara-ali-vladike-svestenike-necemo-hapsiti>

23 <https://www.danas.rs/kolumna/snezana-congradin/kakva-drzava-takva-i-ckrka/>

24 <https://www.danas.rs/drustvo/patrijarh-na-ponocnoj-liturgiji/>

Ескалација тензија – сахране црквених званичника

Први следећи догађај који представља жариште дискурзивних борби јесте сахрана митрополита Амфилохија Радовића, преминулог од последица инфекције вирусом корона. Иако се догађај десио у Црној Гори,²⁵ прелио се на дискурзивни терен Србије због значаја који је Амфилохије имао у политичком и друштвеном животу, као и због чињенице да су и црквени и државни званичници из Србије присуствовали сахрани. СПЦ је изнова послала поруку у којој се наглашава да се због здравствене ситуације апелује на све учеснике испраћаја да се придржавају мера,²⁶ а у пракси је кршен низ противе-пидемијских мера на испраћају – више хиљада људи било је окупљено на истом месту, није било размака међу њима, велики број свештеника и окупљених грађана није носио маске, ковчег је био отворен и присутни су прилазили и љубили преминулог. Наглашавањем важности поштовања мера Црква себе представља као „одговорну“ институцију и избегава потенцијални конфликт са државним институцијама, да би се одмах затим наставило са устаљеним црквеним праксама и организовањем што масовнијег догађаја са циљем да се покаже колики је углед митрополит уживао те, последично, колико је Црква снажна институција и колико су црквене личности утицајне у једном друштву.

Осим тога што је на сахрани кршен низ мера, црквени званичници су у својим обраћањима манипулисали описом болести наглашавајући истрајност и отпорност Амфилохија Радовића у борби са ковидом 19, што „доказују“ чињеницом да је имао негативан тест две недеље након што је откривено да је болестан, уместо да истакну озбиљност последица инфекције коју изазива тај вирус. Митрополит је на тај начин дискурзивно конструисан као победник, док је озбиљност болести стављена у други план. Свако ко се усуди да другачије интерпретира ситуацију означен је као непријатељски други, што се и догодило (одређеним) новинарима и медијима.

25 Када су у питању активности СПЦ, после дебате о организовању Ускрса, у медијима се највише писало о литијама које је СПЦ организовала у знак протеста против усвојеног Закона о слободи вероисповести у Црној Гори. Ти догађаји неће бити анализирани зато што су снажно повезани са процесом промене власти у Црној Гори те би њихово разумевање захтевало реконструкцију односа у политичком пољу у Црној Гори и, друго, зато што у медијима у Србији нису подстакли дебату о оправданости потеза СПЦ током трајања пандемије.

26 http://www.spc.rs/sr/mitropolija_crnogorskoprimorska_saopshenje_zajavnost

Оно што ћемо понекад чути и сазнати од разних медијских магова није истина, то јест да је он преминуо од вируса који сада хара, него је он савладао тај вирус.²⁷

У неким медијима су се појавили критички осврти на сахрану који су се тицали и кршења противепидемијских мера и величања Амфилохија Радовића у контексту његовог политичког ангажмана.

(...) већ други дан за редом почива изложен у климатизованом сандуку са стакленим поклопцем у манастиру на Цетињу, око кога се тискају и *неочишћени* поклопац љубе стотине, хиљаде верника, мало је речи које не величају покојника.²⁸

У критичким приказима су истакнута медицинска објашњења²⁹ зашто се тим црквеним праксама угрожава јавно здравље. Посебно је потцртан „контраст“ између ранијих говора митрополита током протестних литија, на којима је значајно умањивао озбиљност болести коју тај вирус изазива, и његовог сопственог примера, који показује да болест уистину може имати фаталан исход. У више наврата Амфилохије Радовић је истицао да се молитвама „исцељује вирус“, односно да обраћање Богу и религијска окупљања представљају вид „вакцинације“, чиме је медицинско значење речи и важност развоја вакцине у пандемији поништавао,³⁰ дискурзивно представљајући СПЦ, а не медицинску струку, као извор решења за здравствену кризу.

Поред аргументације којом се показује како је СПЦ својим понашањем угрозила јавно здравље, избором речи као што је „неочишћени“ поклопац посебно се наглашава да црквене праксе доводе до „прљања“, а последично се и побуђује потреба за уклањањем нечистоће. Рефлексија о прљавом неминовно постаје рефлексија о односу реда и нереди (Даглас, 2001), па одабир ових речи у критичким приказима наводи примаоце поруке на размишљање о импликацијама тих религијских пракси у контексту угрожавања ионако фрагилног поретка у условима пандемије. Реч „неочишћено“ (нечисто), иако се у том контексту доминантно односи на патогеност и хигијену, ипак не наводи само на размишљање о чишћењу конкретне предмета (дезинфекција сандука) већ о „пурификацији грађанског друштва“ (Alexander, 2006). Под „пурификацијом“ грађанске сфере мисли на

27 <https://www.youtube.com/watch?v=K7fOojJDr3A>

28 <https://javniservis.net/komentar/biljana-srbijanovic-pobeda-vraga/>

29 <https://nova.rs/vesti/drustvo/epidemiolog-kako-je-patrijarh-irinej-mogao-da-se-zarazi/>

30 <https://rs.n1info.com/region/a598577-amfilohije-sluzio-liturgiju-na-ostrogu-sveti-vasilije-je-najbolja-vakcina/>

грађанско поправљање црквених пракси које у специфичним условима пандемије могу угрозити добробит заједнице у здравственом смислу, али и у сваком другом смислу, на шример, могу допринети јачању етничких и верски нетрпељивости, што је у овом случају била посебно релевантна тема имајући у виду ставове Амфилохија Радовића.³¹

У јеку симболичких борби које је тај догађај изазвао, дијагностиковано је да је и патријарх Иринеј заражен вирусом корона, три дана након што је присуствовао сахрани митрополита Амфилохија и предводио опело и литургију.³² Патријарх је преминуо од последица болести (20. новембра 2020), а СПЦ је изнова најавила да ће се приликом организовања сахране „стриктно придржавати“ противпандемијских мера.³³ Но, упркос апелима, бројне мере нису поштоване, те је сахрана у неким медијима оцењена као „место великог епидемиолошког ризика“³⁴ или „пандемијски кошмар“.³⁵

Јавно одржавање две велике сахране у тренутку епидемије се коси са основном мисијом цркве, а то је брига за свој народ. То је било *неодговорно*.³⁶

Вера је колико капирам брига за себе и друге, између осталог, љуби ближњег свог, а не убиј ближњег свог целивајући у сред разбуктале епидемије преминулог патријарха Иринеја, без маске, без дистанце, без грама емпатије за све људе који су угрожени овим вирусом, било здравствено, било материјално, егзистенцијално. И мука ми је више од тог да не смеш да оптужиш вернике за *неодговорно* понашање и лизање исте кашике.³⁷

Било да су критички осврти у медијима писани у формалном или неформалном тону, они користе исти дискурс, те СПЦ представљају као „неодговорну“ институцију која у тренутку када је више од 6.000

31 Митрополит Амфилохије је био је познат по томе што је претходних деценија у јавности износио своје ставове о политички релевантним питањима. Почетком деведесетих година је давао отворену подршку српским оружаним снагама у Хрватској и Босни и Херцеговини. Крајем деведесетих је сарађивао са тадашњом опозицијом у Србији. Истицао се и по тврдом и ригидном ставу о независности Косова и по нетрпељивости коју је гајио према ЛГБТ популацији.

32 Осим патријарха, после одласка на сахрану митрополита Амфилохија вирус је дијагностикован и код других црквених званичника (нпр. епископа Јоаникија) и грађана (нпр. песник Благоје Баковић).

33 http://www.spc.rs/sr/saopshntenje_za_javnost_svetog_arhijerejskog_sinoda_9

34 <https://nova.rs/vesti/drustvo/radovanovic-vec-od-cetvrtka-videcemos-posledice-sahrane/>

35 <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1885632>

36 <https://rs.n1info.com/vesti/a675451-vekovic-spc-jedina-institucija-u-srbiji-nad-kojom-rezim-nema-apsolutnu-kontrolu/>

37 <https://luftika.rs/vernici-sahrana-patrijarha/>

људи било заражено сваког дана, организује догађај који доприноси ширењу вируса. Коментари на мрежама и ауторски текстови на порталима били су још оштрији него у претходним ситуацијама, те нису само црквени званичници представљени у негативним терминима кода већ и грађани који учествују у тим догађајима, чиме се пак смањило солидаристички импулс првих критика упућених само на рачун СПЦ као институције и њених представника. Црквени званичници не само да нису уважили критике већ су тврдили да би преминули црквени великодостојници³⁸ „умрли и овако и онако“,³⁹ чиме је још једном потврђено да делови СПЦ негирају релевантност медицинских знања о том вирусу и болести коју изазива те да међу њима ни у једном тренутку није постојала искрена жеља за друштвеним дијалогом, као ни воља да уваже противепидемијске мере које произилазе из медицинских знања.

Уместо закључка – стишавање дебата

На претходним страницама је показано да су дебате започете када је у грађанској сфери артикулисана критика појединих црквених пракси за време пандемије као угрожавајућих по друштво у целини. Критика је формулисана у терминима негативне стране грађанског дискурса, што значи да су црквени званичници представљени као неразумни, ирационални, неодговорни, бахати, а СПЦ као институција која се понаша опасно, тврдоглаво и са непоштовањем се односи према правилима у кризној ситуацији. Говоримо о грађанском коду јер су СПЦ као институција и њени представници представљени као претња за добробит свих грађана, те је последично поднет захтев за променом црквених пракси током пандемије зарад добробити свих грађана. Имајући у виду бинарну структуру грађанског дискурса, из тога имплицитно следи да је група критичара рационална и разумна, а да указивање на проблематичност црквених пракси у пандемији представља одговор на реакцију којом се исказује брига за заједницу.

Одговор црквених званичника на критику из грађанске сфере подразумевао је прво производњу интраинституционалних објашњења, а потом и коришћење истих тих термина из грађанског дискурса због њиховог снажно моралистичког призвука. У перфор-

38 Иако су овде наведени смртни случајеви двојице црквених великодостојника, међу клером СПЦ било је још оболелих од короне са смртним исходом (епископ Милутин, монахиња Ана, монахиња Ксенија).

39 <https://www.youtube.com/watch?v=mXfpSdm3G6I>

мансима црквених званичника окреће се слика те се критичари представљају као злонамерни, нерационални и неразумни, односно морало неисправни Други. Можемо закључити да обе стране користе грађански дискурс онако како га је Александер оцртао, будући да се служе истим репертоаром епитета, приписујући им исту моралну садржину, само што сукобљене стране једна другој на супротан начин приписују те одлике. Међутим, осим грађанског дискурса, црквени званичници у истом даху дискурзивну конструкцију непријатеља-критичара употпуњују елементима из националистичког дискурса. Користећи се националистичком реториком, представници СПЦ критичаре означавају као аутошовинисте, мрзители Цркве и сопственог народа са циљем да их потпуно делегитимизују. Тај облик дискурзивног уоквиравања критичара као негативаца који су вођени „антисрпским“ интересима представља снажан облик моралне дискредитације у једном великом делу друштва.

Подела на дискурзивном терену се тиме заоштрава те иако супротстављене стране користе исте низове бинарних опозиција грађанског дискурса, уписујући у њих иста значења и моралне садржаје, појава националистичког елемента у дискурсу црквених званичника значајно мења симболички оквир тих дебата. Националистички дискурс повлачи за собом визију колектива као националног те се последично одређење солидарности мења, као осећање поистовећености и емпатије са другим члановима народа, из чега следи да рационални, разумни, одговорни могу бити само они актери који својим перформансом докажу да доприносе националним интересима.

Увидевши да након избијања дебата захтев из грађанске сфере није изазвао регулаторне интервенције, СПЦ је својим понашањем наставила да крши низ мера у пракси. Притом, СПЦ је у јавним саопштењима истицала значај поштовања мера, бришући на дискурзивном плану несклад између властитог понашања и државних противепидемијских мера, а репродукујући га на практичном нивоу. Другим речима, упркос ангажману актера у грађанској сфери, жеља за „грађанском поправком“ је остала изневерена. Изневерена очекивања у комбинацији са националистичком реториком црквених званичника утицала су на појаву дискурзивних промена код актера грађанске сфере. Уместо првобитних покушаја актера да очувају искуство солидарности са грађанима који учествују у верским обредима, учесталије су помињане симболичке разлике међу самим грађанима.

На крају можемо да закључимо да су се дебате о понашању СПЦ водиле само делимично дискурсом грађанског друштва, а да су се актери ослањали на два стабилностабилна и вишедеценијска дискурзивна

конструкта, „Прву Србију“, патриотску и традиционалну, и „Другу Србију“, грађанску и космополитску. У периоду који је уследио, након проучаваног временског исечка, дебате су делимично утишане, али не зато што је „грађанска поправка“ била успешна већ зато што је дошло до попуштања противепидемијских мера, те понашање Цркве више није било толико упадљиво у нескладу са мерама на снази. Читање дебата о праксама СПЦ у пандемији кроз културалистичку перспективу показује да реакција грађанске сфере на понашање СПЦ у пандемији, које је представљено као претеће по цело друштво, није довела до промене понашања СПЦ. Започети процес „социјетализације“ није доведен до краја јер су симболичке поделе у друштву врло чврсте, а расцепи у политичкој заједници дубоки.

Референце

- Alexander, J., Smith, P. (2003). The Strong Program in Cultural Sociology: Elements of a Structural Hermeneutic. In: J. Alexander (ed.). *The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology*. New York: Oxford University Press, 11–26.
- Alexander, J., Smith, P. (2010). The Strong Program: Origins, achievements, and prospects. In J. R. Hall, L. Grindstaff & M. Lo (eds.). *Handbook of Cultural Sociology*. London: Routledge.
- Alexander, J. C. (2006). *The Civil Sphere* (1st ed.). Oxford University Press.
- Alexander, J. (2018). The Societalization of Social Problems: Church Pedophilia, Phone Hacking, and the Financial Crisis. *American Sociological Review* 83(3), 1049–1078.
- Alexander, J. C. (2019). *What Makes a Social Crisis?: The Societalization of Social Problems* (1st ed.). Polity.
- Даглас, М. (2001). *Чисто и ојасно*. Београд: Библиотека XX век.
- Куљић, Т. (2018). Концептуална синергија између неолиберализма и национализма. *Трајови* 1(1), 203–220.
- McCormick, L. (2020). Marking time in lockdown: heroization and ritualization in the UK during the coronavirus pandemic. *American Journal of Cultural Sociology* 8(3), 324–351. 10.1057/s41290-020-00117-8
- Ming-Cheng M. Lo, & Hsieh, H.-Y. (2020). The “Societalization” of pandemic unpreparedness: lessons from Taiwan’s COVID response. *American Journal of Cultural Sociology* 8(3), 384–404. 10.1057/s41290-020-00113-y
- Петровић Трифуновић, Т., Спасић, И. (2014). Patriotism and Cosmopolitanism in Intellectual Discourse: *Peščanik* and *Nova srpska politička misao*. *Филозофија и друштво* 25(4), 164–188. 10.2298/FID1404164P
- Spantideas, N., Drosou, E., Barsoum, M., & Bougea, A. (2020). COVID-19 and Holy Communion. *Public health* 187, 134–135. 10.1016/j.puhe.2020.08.012

- Van Dijk, T. (2005). Discourse Analysis as Ideology Analysis. In: C. Schäffner, A. Wenden (ed.). *Language and Peace*. Aldershot: Dartmouth Publishing, 17–33.
- Вукомановић, М. (2013). Секуларизам обогањује и допуњује хришћанство [транскрипт излагања учесника округлог стола на тему Изазови секуларизма у Србији и региону], *Република*. <http://www.republika.co.rs/556-557/14.html>

Milica Resanović*

CIVIL AND ANTI-CIVIL CODES IN DEBATES ON THE PRACTICES OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH IN THE PANDEMIC

Abstract: During the coronavirus pandemic in Serbia, the Serbian Orthodox Church repeatedly violated anti-epidemic measures advocated by medical experts and a part of the citizens, which led to the Church's behaviour in the pandemic becoming the subject of heated public debate. The paper interprets the debates about the practice of the Serbian Orthodox Church in the pandemic through a cultural sociological prism, the main theoretical stronghold being the civil sphere theory developed by Jeffrey Alexander.

Key words: Covid-19 pandemic, civil sphere, Serbian Orthodox Church, civil discourse, symbolic conflicts

* Research Assistant, Institute for Sociological Research, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, milica.resanovic@f.bg.ac.rs.

Јелена Пешић*

ПАНДЕМИЈА И НЕОЛИБЕРАЛНИ ДИСКУРСИ

Апстракт: Циљ овог рада је да се издвоје различите варијације неолибералног дискурса у медијима у Србији, који су служили било за легитимисање мера које је Влада примењивала како би управљала кризом, било као њихова критика. У фокусу анализе биће дискурси који се односе на улогу државе у управљању кризом.

Кључне речи: пандемија, неолиберализам, дискурс

Увод

Реакције влада различитих земаља на пандемију изавану вирусом корона и глобални пораст броја оболелих биле су различите: од потпуног (или селективног) затварања становништва у домове, затварања граница, школа и других образовних институција, ограничавања кретања и заустављања економских активности које нису спадале у „есенцијалне“ (на пример, Кина, Италија или Србија током првог таласа пандемије), до крајње либералног приступа који готово да није подразумевао значајне мере регулације кретања и активности становништва (Шведска, Велика Британија и Холандија у првим месецима пандемије, Србија након завршетка „првог таласа“ итд.). Званична оправдавања тих мера почивала су на различитим аргументима – од оних који су се, као што је то било у случају Србије током првог таласа пандемије, позивали на потребу заштите живота појединих категорија становништва, а пре свих старијих људи, до аргумената који су се темељили на заговарању неопходности „пуштања вируса“ међу становништво како би се стекао одговарајући ниво колективног имунитета.¹

* Доценткиња, Одељење за социологију, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, jlpesic@f.bg.ac.rs.

1 Британски премијер Борис Џонсон заговарао је током марта 2020. године управо либерални приступ контроли пандемије позивајући се на потребу да се колективни имунитет стекне пуштањем вируса да циркулише међу становнишвом. <https://fortune.com/2020/03/14/coronavirus-uk-cases-herd-immunity-covid-19/>, приступљено 27. фебруара 2021.

Без обзира на то која стратегија борбе против вируса је примењивана (а ове стратегије не само да су варирале у различитим друштвима већ су се мењале и у истом друштву, зависно од тока пандемије и различитих интереса којима су се водили доносиоци одлука), нема сумње да је глобална здравствена криза још једном довела у питање економском и климатском кризом уздрмани неолиберални поредак и његову легитимацијску основу (Condon, 2021). На тренутак се чинило да је „стари неолиберализам мртав, само што је овога пута и *Financial Times* тога постао свестан“, констатује Шумоња (Šumonja, 2021, 215). Не улазећи у дугорочне друштвене, политичке, економске, културне и здравствене последице, које ће пандемија свакако донети, у овом тексту ће се проблематизовати питање да ли су се неолиберална идеолошка матрица и пратећи дискурси заиста повукли са јавне сцене, суочени са кризом чији се крај још увек не назире, или су употребљавани како би се легитимисале, односно довеле у питање мере које су се током пандемије спроводиле.

Циљ овог рада је да се издвоје различите варијације неолибералног дискурса у медијима у Србији, које су служиле било за легитимисање мера које је Влада примењивала како би управљала кризом било као њихова критика.

Концептуални оквир

Анализа употребе неолибералних дискурса у изјавама званичника и медијским написима у Србији током пандемије почиваће на приступу критичке анализе дискурса (*critical discourse analysis* – КАД) (Wodak, 2001; Fairclough, 2003). Критичка анализа дискурса подразумева анализу односа моћи (дискурси су структурисани на темељу доминације појединих друштвених група над другим), историјског контекста (дискурси се стварају и интерпретирају у специфичним временским и просторним целинама) и идеологије (дискурси представљају идеологије које легитимишу односе доминације појединих друштвених група над другим) (Wodak, 2001, 3).

Важан аспект критичке анализе дискурса представља истраживање идеологије, односно начин на који се значења конструишу и преносе путем различитих симболичких форми, али и друштвено-историјских контекста у којима се симболичке форме користе како би се одржали односи доминације у друштву (Thompson, 1990). Истраживање идеологије указује на односе моћи, доминације и експлоатације између различитих друштвених група (Fairclough,

2003), обухватајући језик, концепте, категорије, мисаоне слике и системе репрезентације које различите друштвене групе и класе користе да би дефинисале, разлучиле, учиниле себи смисленим, односно интерпретирале начин на који друштво функционише (Хол, 2018, 26).

Дискурси представљају начине на које различито друштвено позиционирани актери виде и тумаче друштвени живот. Дискурс се, при томе, не састоји из једног исказа него из низа међусобно повезаних исказа који заједно формирају дискурзивну формацију, структуришући одређене теме на један начин, односно ограничавајући алтернативне интерпретације (Хол, 2018). Неки од тих поредака дискурса временом постају хегемони, други остају маргинални/ алтернативни дискурси. Истовремено, циљ хегемоних дискурса је да легитимишу односе друштвене доминације, тако што се намећу као здраворазумско мњење (Fairclough, 2005).

Неолиберализам се може дефинисати на различите начине, иако нема потпуног слагања о значењу појма нити о различитим димензијама, односно феноменима на које се односи (опширније у: Kuzmančev Stanojević, 2021). Уколико се указује на карактеристике економског поретка који се обликовао у периоду касног капитализма, тада се под неолиберализмом подразумева економски систем (реалнопостојећи неолиберализам, који се јавља у различитим варијететима, а чија је кровна, глобална карактеристика финансијализација); када се говори или пише о скупу идеја које су се обликовале како би се понудила специфична визија економског, друштвеног и политичког поретка, тада неолиберализам означава теорију, доктрину, интелектуални пројекат или идеологију; неолиберализам, даље, може означавати скуп мера или политика којима се усмерава развој друштва; и, коначно, неолиберализам означава хегемони културни режим, који обликује савремено поимање света (Бурдије, 2019). У свим побројаним сегментима, неолиберализму се могу приписати различита значења, која ипак нису међусобно неповезана нити се могу засебно посматрати. Сви побројани аспекти и димензије неолиберализма праћени су одређеним наративима, одређењима прошлости, садашњости и визијама будућности, који повлаче за собом употребу одређених дискурса (Fairclough, 2001). Ипак, Бурдије (2019) сматра да неолиберални дискурс није тек један од многих већ је реч о „јаком дискурсу“, који је саморазумљив, раздруштвљен и деисторизован и као такав представља симболичку силу која подупире односе доминације. Другим речима, неолиберални дискурс представља оријентир економских избора оних који доминирају економским односима; легитимишући се као „научни“ програм, он се трансформише

у политички пројекат, план политичке акције, који, заправо, има циљ да креира услове у којима се „теорија“ показује као функционишућа, исправна, тачна.

Неолиберални пројекат, сматра Бурдије (2019), почива на утопији о чистом, савршеном тржишту које се успоставља политиком финансијске дерегулације и трансформативном и деструктивном политичком акцијом која доводи у питање све колективне структуре које могу представљати препреку у реализацији логике чистог тржишта. Крајњи циљ је успостављање глобалне економије која функционише на принципима дерегулисаног тржишта, односно интензивном надметању појединаца, корпорација, националних и регионалних економија. Праћен је процесима приватизације јавних предузећа и ресурса, смањењем државне подршке и њене редистрибутивне улоге, дерегулацијом економских активности и уклањањем баријера слободној трговини и страним инвестицијама. Та стратегија је неретко подржана културном трансформацијом, односно реоријентацијом ка вредновању предузетништва, индивидуалних избора и ослањања на себе и сопствене способности и ресурсе (а не на државу или друге облике колективитета) (Fairclough, 2001). Другим речима, неолиберализам представља продирање тржишних принципа у све сфере друштвеног живота (Scialabba, 2017), укључујући економију, културу, политику и друштво (Springer, 2016), путем процеса маркетизације и комодификације (Harvi, 2012), трансформације улоге државе и културне промене.

Важну улогу у трансформацији економије (и друштва) на неолибералним основама имало је промењено виђење улоге државе: њена примарна улога постаје заштита приватне својине, индивидуалних права, владавине закона, институција слободног тржишта и слободне трговине. Такво институционално уређење, сматра Харви (Harvi, 2012, 89), представљало је оквир који је омогућавао реализацију кључне вредности неолибералног поретка – заштите индивидуалних слобода (при томе, та заштита је неретко почивала на употреби државног монопола над насиљем). Конкуренција међу државама и великом корпорацијама на међународном тржишту, међу предузећима на локалном тржишту, али и међу појединцима, у радним организацијама, постаје кључни друштвени однос, који почива на идеји да су индивидуалне слободе на тржишту загарантоване. Постулат индивидуалних слобода, међутим, има и другу страну медаље, а то је принцип индивидуалне одговорности, који подразумева да су појединци сами одговорни за сопствене поступке и напре-

довање (Harvi, 2012, 91). Принцип индивидуалне одговорности се, при томе, проширује и на подручје социјалне заштите, образовања, здравствене заштите, пензионог осигурања итд., подразумевајући све снажније повлачење државе из управљања тим секторима и смањење издатака који су усмерени на повећање благостања становништва. Као резултат постулирања принципа индивидуалне одговорности, редукција мера социјалне заштите и слабљења колективних облика солидарности, све већи сегменти становништва бивају препуштени сами себи, а крајњи исход тога је израћање једне дарвинистичке слике света у којој се, на свим хијерархијским нивоима, сви међусобно такмиче (Бурдије, 2019).

На овом месту неопходно је осврнути се и на концепт биополитике, који указује на технологију којом државе (посебно неолибералне) управљају људима и њиховим животима, а који је реактуелизован у савременим дебатама изазваним потребом да се мере за којима су државе широм света посегле током здравствене „кризе“ осветле и разумеју (Agamben, 2020; Schubert, 2020; Sotiris, 2020). Фуко одређује биополитику као низ пракси и технологија за којима посежу носиоци власти, уз оправдање да је њихов циљ заштита живота грађана (Foucault, 2000). У традиционалном одређењу, биополитика се односи на репресивну моћ државе (Schubert, 2020). Међутим, Маринковић и Мајор (2020) указују на то да се није нужно реч о негативном одређењу моћи (на основу које владар има право да одузме живот) или о искључиво дисциплинујућој моћи чији је циљ контрола над животима већ, што је посебно важно у контексту пандемијске ситуације, о политици чији циљ може бити заштита живота становништва, ослањајући се на ненасилне праксе и демократизацију знања (демократска биополитика – Schubert, 2020).

Биополитика и неолиберализам представљају, сматра Мавели (Mavelli, 2017), комплементарне стратегије јер биополитичка логика подупиरे неизвесност и ризике који исходе из неолиберализације све ширих сегмената друштвеног живота. Та комплементарност делимично је повезана са прилагодљивом и некохерентном природом неолиберализма (Schmidt & Thatcher, 2013). С друге стране, биополитичким стратегијама које спроводи, неолиберализам ствара субјекте од којих се очекује да развију способност прилагођавања неолибералним механизмима производње, експлоатације и развлашћења и да издрже „шокове“ који проистичу из економских, друштвених, политичких, али и еколошких и здравствених криза које сам производи (Chandler & Reid, 2016).

Пандемија и неолиберални дискурси

Упркос хегмоној глобалној доминацији неолиберализма, пандемија вируса корона појавила се као изазов неолибералној стратегији управљања. Здравствена криза је наметнула потребу за „повратком“ државе и њеним снажнијим ангажовањем у заштити здравља становништва и превенцији економске катастрофе. Слободно тржиште, ако је икада у стварности и постојало, сада је, и као стратегија управљања и као пројекат пословних и политичких елита, морало да буде (макар привремено?) делимично суспендовано, уз заокрет ка државном интервенционизму и јачању капацитета националних држава да одговоре на кризу (видети у: Šumonja, 2021). Један број мислилаца пожурио је да прогласи крај ере неолиберализма (на пример, Saad-Filho, 2020; опширније у: Šumonja, 2021). Међутим, имајући на уму претходне кризе са којима је глобални капитализам био суочен, питање је да ли су те оцене биле преурањене. И потом, да ли је (привремено?) заокрет у глобалној стратегији био праћен повлачењем неолибералних дискурса из јавне и медијске сфере или њиховом адаптацијом новим околностима?

У фокусу ове анализе биће употреба неолибералних дискурса у оправдавању, односно критици мера које је Влада Републике Србије примењивала у управљању кризом изазваном пандемијом.² Циљ анализе је да се идентификују неолиберални дискурси који су циркулисали у изјавама званичника, али и осталих јавних актера, током пандемије у Србији, а који се односе на улогу државе у регулацији кризе. Такође, анализом треба утврдити који се актери појављују као пропоненти тих дискурса, каква је њихова структурна позиција у локалним односима моћи, али и да ли се дати дискурси појављују примарно као облик легитимације мера државне политике или као њихова критика. Коначно, један од циљева анализе биће покушај да се утврди промена употребе тих дискурса с обзиром на промене у мерама које је Влада спроводила током пандемије, а које нису биле конзистентне и једнозначне.

Држава као родитељ/држава није родитељ

Грубо, временски период трајања пандемије можемо поделити на неколико фаза, с обзиром на мере које су примењиване: 1. фаза строгих мера затварања становништва, обележена ванредним стањем (од

2 При томе, стратегије легитимације економских мера предмет су анализе у тексту Дуње Полети Ћосић у овом зборнику, па ће њихова подробија анализа бити изостављена.

15. марта до 6. маја 2020); 2. фаза попуштања мера (од 7. маја до децембра 2020); 3. фаза организоване имунизације становништва (од јануара до априла 2021).

Прва фаза пандемије обележена је законски упитним увођењем ванредног стања 15. марта 2020. године и мање или више стриктним мерама ограничавања кретања становништва (посебно лица старијих од 65 година у градовима и 70 година у селима, којима је кретање забрањено већ 17. марта 2020), затварањем школа и факултета (од 16. марта 2020), затварањем државних граница за нерезиденте Србије (од 15. марта 2020) и редуковањем економских активности које нису сматране „есенцијалним“. У неколико наврата, Влада је доносила одлуку о потпуној забрани кретања свих становника, током ограниченог временског периода (тзв. полицијски час). С обзиром на то да су у том периоду мере Владе биле усмерене на изолацију становништва и рестрикције кретања не би ли се ширење вируса ставило под контролу, прва фаза је обележена настојањима да се датим мерама прибави легитимацијска основа.

Основни дискурзивни оквир легитимације тих мера садржан је у патерналистичкој бризи представника власти за здравље становништва, посебно старијег, али и у дисциплиновању становника репресивним мерама. Другим речима, држава се појављује у двојакој улози, и као „брижни“ и као „дисциплинујући“ родитељ.³ И један и други аспект, притом, представљају део јединствене матрице легитимације биополитичких мера, у којима се држава појављује као „заштитник“ живота људи, али и као репресивни актер. Као илустративни биће наведена два примера употребе тог дискурса, у којима су тематизована два поменута аспекта. Први пример се односи на патерналистички однос представника државе, а налазимо га већ у обраћању јавности председника Републике Србије, 15. марта 2020. године, поводом најаве увођења ванредног стања: „Неће страдати наша деца, страдаће наши родитељи (...). Драги пензионери, не морам да вам говорим колико вас волим. Не излазите нигде, биће проблема у свему овоме. Молим вас да останете у својим домовима (...) ви сте мета овог напада.“⁴ Међутим, већ наредног дана, 16. марта, у обраћању јавности председнице Владе Републике Србије Ане Брнабић, „родитељска“ брига о пензионерима претвара се у латентну претњу драстичним мерама:

3 „Родитељском“ улогом коју је на себе преузео председник Србије бави се у свом тексту и Ивана Спасић.

4 <https://www.alo.rs/vesti/politika/aleksandar-vucic-koronavirus-covid-19-vanredno-stanje/295809/vest>, приступљено 5. маја 2021.

Молим вас за самодисциплину, посебно старије суграђане, немојте да излазите напоље. Немојте нас терати да уводимо полицијски час и да војску и полицију изводимо на улице и у потпуности забранимо слободу кретања. То је најдрастичнија могућа мера и ни ја ни председник не бисмо желели да је имплементирамо.⁵

Наравно, иако није неважно ко су актери који су одашили те две врсте порука, односно на који начин су биле додељене улоге „брижног“ и „дисциплинујућег“ родитеља, можда је још интересантнија матрица која је примењивана у поменутој дискурзивној стратегији: наиме, она је почивала на изазивању страха, с једне стране, односно на претњама репресијом, с друге стране, уз настојање да се одговорност за непридржавање мера пребаци са државе, доносилаца политичких одлука и институција на грађане (индивидуализација одговорности) и истовремено изврши поларизација и „колективизација“ актера, где се држава појављује као инхерентно одговорни актер – „одрасли“, док се грађани, класификовани априорно у задате категорије – на пример, пензионери или млади – перципирају као неодговорни, то јест као деца, којима је неопходан стални надзор старатеља – државе која у њихово име доноси одлуке.

Посебну улогу у обликовању те дискурзивне стратегије имао је медицински део Кризног штаба. Наиме, док су представници власти примењивали патернализујуће-дисциплинујући дискурс при легитимацији мера, чланови медицинског дела Кризног штаба, заоденути ауторитетом струке, слали су противречне поруке, које су ишле од потпуне релативизације опасности од вируса („Не могу да верујем да се народ који је преживео санкције, бомбардовање, свакојака малтретирања, уплаши најсмешнијег вируса у историји човечанства, који на Фејсбуку постоји?“ – Бранимир Несторовић),⁶ до катаклизмичних прогноза о току пандемије (најилустративнији пример била је циркуларна СМС порука коју је Кризни штаб слао корисницима МТС мобилне мреже: „Ситуација је драматична, приближавамо се сценарију из Италије и Шпаније. Молимо вас да останете код куће.“).⁷ На тај начин, примарни (патернализујуће-дисциплинујући) дискурс је подупрт производњом страха, неповерења и неизвесности, уз истовремено измештање локуса одговорности са државе и њених институција на појединце (Spasojević, 2020), од којих се очекивало да се

5 https://rtv.rs/sr_lat/drustvo/premijerka-ako-gradjani-ne-budu-disciplinovani-sledepotpuna-zabrana-slobode-kretanja-i-policijski-cas_1103026.html, приступљено 5. маја 2021.

6 <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-53257800>, приступљено 4. маја 2021.

7 <https://www.juznevesti.com/Drushtvo/SMS-uznemirio-gradjane-nadlezni-kazu-dase-porukom-ne-siri-panika.sr.html>, приступљено 5. маја 2021.

беспоговорно прилагоде недовољно објашњеним, неретко неконзистентним мерама.

Друга фаза пандемије, која, грубо узев, почиње укидањем ванредног стања и попуштањем мера, обележена је променама званичних легитимизујућих дискурса. Промене су варирале, сходно контекстуалним чиниоцима. Тако је иницијална фаза попуштања мера, пред парламентарне изборе,⁸ обележена тријумфалним милитаризмом, којим је проглашена победа над вирусом⁹ („Данас се поново боримо против непријатеља ког не можемо да видимо, али непријатеља који нас зближава чак и ако физички избегавамо загрљај. И побеђујемо и победићемо овог непријатеља, само зато што је свако од нас борац“ – председник Републике Александар Вучић).¹⁰ Међутим, услед раста броја заражених грађана, представници власти су, након одржавања избора, најавили нове рестрикције у кретању становништва,¹¹ што је узроковало јавно негодовање грађана и избијање вишедневних протеста на улицама градова Србије, у првој половини јула 2020. године. Услед израженог јавног незадовољства грађана, одустало се од оштрих мера (полицијског часа) да би током јесени 2020. године, након благог, а потом и драматичног пораста броја заражених, мере биле увођене парцијално, махом ограничавајући рад угоститељских објеката, појединих сектора услуга, установа културе, тржних центара и образовних институција. Док је у Западној Европи та фаза била обележена снажнијом рестрикцијом кретања становништва и економских активности, власти у Србији нису посегле за оштрим мерама – рестрикција кретања готово да уопште није било, док су ограничења економских активности била парцијална. Ни те мере, међутим, нису биле конзистентне, услед сталних притисака који су долазили од представника делатности и сектора који су подлегали ограничењима. Другим речима, притиснути прво протестима грађана, а потом и привредника, власти више нису посезале за строгим мерама које су примениле почетком пандемије, чак ни онда када је ситуација са бројем оболелих била драматична (примера ради, у новембру и децембру 2020).

Промена стратегије примене мера праћена је потребом да се измени и легитимизацијски оквир. Иако је основни дискурзивни оквир којим су оправдавале мере, односно њихов изостанак, повезан

8 Парламентарни избори одржани су 21. јуна 2020. године.

9 О милитаризацији јавних дискурса у доба пандемије, видети у: Giroux & Filippakou (2020).

10 <https://www.istinomer.rs/izjava/niko-nije-rekao-da-smo-pobedili-koronu/>, приступљено 10. маја 2021.

11 <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-53370590>, приступљено 10. маја 2021.

са дилемом „економија или здравље“, која је врло брзо преименована у крилатицу „и економија и здравље“¹², на овом месту ћемо се позабавити начинима на које је перципирана и дефинисана улога државе. Наиме, као што је у првој фази пандемије улога државе дефинисана у патерналистичком кључу, где се држава појављује и као „брижни“ и као „дисциплинујући“ родитељ, на сличан начин је нова дискурзивна стратегија представника власти повезивала улогу државе са родитељском улогом, само овога пута одричући се ње. Држава се, суочена са интересима капитала, с једне стране, и бригом представника владајуће коалиције за сопствени рејтинг, с друге стране, опредељује за проверену неолибералну стратегију одрицања од сопствене одговорности у управљању кризом, пребацујући лопту на терен грађана и позивајући их на индивидуалну одговорност у поштовању мера. И овде су примењиване, грубо речено, две стратегије: прва, привидно неутрална („здраворазумска“), и друга, репресивна. Као пример прве стратегије, навешћемо изјаву председнице Владе Републике Србије Ане Брнабић, која је дата пред седницу Кризног штаба, 10. марта 2021, у моменту када је број оболелих још увек био висок, а држава се претходно определила за делимично попуштање мере која се односила на рад угоститељских објеката: „Али понављам, држава никоме није ни отац ни мајка. Одрасли људи имају одговорност да брину о себи и ближњима. То што можда ради кафић не значи да сви треба да идемо у кафић. То је заиста индивидуална одговорност.“¹³ Други пример се односи на „репресивну“ стратегију индивидуализације одговорности којом представници власти минимализују одговорност државе у заштити живота људи, позивајући се на тржишну стратегију комерцијализације здравствене заштите као дисциплинујућег механизма (с тим што пропоненти те дискурзивне стратегије нису више централне фигуре власти већ „споредни играчи“, представници владајуће коалиције који немају кључне улоге у вршењу власти, а чије се поруке неретко одашиљу неформалним каналима – пре свега, друштвеним мрежама или гостовањима у политичким телевизијским емисијама). Навешћемо, као парадигматичну, објаву на Твитеру посланика Српске напредне странке Драгана Шормаза (2. децембра 2020): „Довољно се зна о вирусу! Све мере треба укинути, оставити мере маске и растојања као препоруке! СВИМА који

12 <https://www.danas.rs/ekonomija/lazna-dilema-biznis-ili-zdravlje-jer-biznis-jednako-zdravlje/>; <https://www.danas.rs/ekonomija/ekonomija-ili-zdravlje-i-dalje-lazna-dilema/>, приступљено 11. маја 2021.

13 <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/268184/Brnabic-Sutra-sednica-Kriznog-stabapoostricemo-mere-jer-drzava-nije-nikom-ni-otac-ni-majka.html>, приступљено 10. маја 2021.

се разболе НАПЛАТИТИ ЛЕЧЕЊЕ осим трудницама, пензионерима, малолетницима и социјалним случајевима!!! Болнице би биле мање оптерећене и дисциплина далеко већа.“¹⁴

Обе дискурзивне стратегије примењене су са циљем да се легитимише изостанак строгих мера, док се одговорност државе за спровођење „лакших“ мера (ношење маски или држање дистанце) или игнорише и пребацује на грађане – сада у улози „одраслих људи“ – или се подразумева да их се грађани неће придржавати, а држави оставља да их дисциплинује. У фокусу тих дискурзивних стратегија није више заштита живота људи већ настојање да се изостанак мера „забашури“ тезом о (не)одговорности грађана, а држави уједно прибави оправдање за неефикасност *laissez faire* приступа регулисању кризе. Улога државе се, при томе, своди на функцију обавештавања грађана о опасностима вируса и неопходним мерама предострожности, док се одговорност потпуно преноси на појединце, који су, истовремено, искључени из процеса доношења одлука.¹⁵ Иако није била експлицитна као таква, реч је, заправо, о примени стратегије управљања кризом која почива на стицању „имунитета крда“ („епидемиолошки неолиберализам“), која државама, како наводи Фреј (Frey, 2020), пружа могућност да сопствену кривицу за лоше управљање здравственом кризом припишу „неодговорним“ грађанима, производећи истовремено структурно насиље над онима који су принуђени да буду изложени ризику од заражавања (видети још и у: Lohmeyer & Taylor, 2020).

Као парадигматичну, навешћемо изјаву Дарије Кисић Тепавчевић (15. јуна 2020), чланице Кризног штаба, која је непосредно претходила парламентарним изборима, али и дозволу да се одрже високоризични масовни спортски догађаји на отвореном: „Све је сада на личној одговорности. Немамо личног полицајца за сваког од нас. Он мора да буде у нашој глави (...). Одлазак и на спортске догађаје није нешто што је обавезно, већ је индивидуална процена ризика.“¹⁶ Слична реакција је уследила непосредно пред тзв. црни петак и гужве које су у новембру 2020. године уследиле у тржним центрима, којима је држава омогућила да несметано раде иако је било посве извесно да ће у затвореним просторима бити концентрисан велики број људи: „Свака породица сада треба да буде

14 <https://direktno.rs/korona/318263/dragan-sormaz-korona-virus-sns.html>, приступљено 10. маја 2021.

15 Опширније о томе: <https://pescanik.net/ni-otac-ni-majka/>, приступљено 10. маја 2021.

16 <http://www.politika.rs/sr/clanak/456183/Sada-je-sve-na-licnoj-odgovornosti-pojedince>, приступљено 3. маја 2021.

свој кризни штаб који одређује шта је најбоље за све њене чланове, а свако свој сопствени контролор“ (Дарија Кисић Тепавчевић).¹⁷ Другим речима, одговорност политичких, али и здравствених власти за спровођење мера се у поменутих дискурзивним стратегијама игнорише или негира, док се функција заштите здравља делегира породици (као колективној инстанци нижег реда) или се потпуно индивидуализује. Заштита интереса капитала, на тај начин, добија приоритет над заштитом живота становништва, указујући, како констатује Шумоња (Šumonja, 2021), на чињеницу да се током пандемије закони капитализма разобличавају као политички избор и стратегија, а не као природна нужност.

Индивидуализација права и одговорности

Неолиберални дискурси нису се јављали само у легитимацијским стратегијама представника власти већ и у критикама оних који су дате мере оспоравали. На овом месту тешко је побројати различите актере који су критиковали мере власти, с обзиром на диверзификоване структурне положаје, интересе које су заступали, мотиве којима су били вођени, позиције моћи које су заузимали, могућности утицаја итд. Стога ћемо се осврнути само на неке примере употребе неолибералног дискурса индивидуализације који је употребљаван у оспоравању мера, с тим што ће овај осврт, с обзиром на поменути разноликост актера, нужно бити непотпун.

Дискурзивне стратегије оспоравања мера рестрикције кретања становништва, редукације економских активности, затварања школа, обданишта, факултета и угоститељских објеката, обавезе ношења маски и одржавања физичке удаљености, али и мера које се односе на имунизацију становништва биле су разнолике. Међутим, у фокусу ове анализе биће стратегија која се позивала на заштиту индивидуалних права и слобода. Наиме, неолиберална идеологија (и политичка стратегија) почива на премиси да су појединци сами одговорни са сопствено благостање и да је један од основних предуслова економских слобода постојање политичких и индивидуалних слобода. Међутим, како наводи Харви (Harvi, 2012, 223), неолиберализам је у свом окриљу развио екстензивну опозициону културу, која прихвата многе поставке неолиберализма, истовремено се супротстављајући ауторитарним тенденцијама и залажући се за заштиту личних права и слобода. Другим речима, неолиберално постулирање индивидуе

17 <https://rs.n1info.com/vesti/a674259-kisic-tepavcevic-o-merama-kriznog-staba/>, приступљено 5. маја 2021.

као основног елемента политичко-економског живота отворило је врата активизму индивидуалних права, који постаје један од доминантних оквира оспоравања мера којима се смањују индивидуалне слободе, које су државе биле принуђене да спроводе ради заштите становништва. На тај начин, привремена усмереност мера држава ка заштити колектива и редуковању слобода и права појединаца – темељних вредности савремених западних друштава – представљали су основ за бројне протесте који су преплавили западноевропске државе и САД током пандемије.¹⁸

Ништа другачије није било ни у Србији, која се такође суочила са протестима против затварања становништва и јавним оспоравањима рестриктивних мера државе (која су, додуше, долазила са различитих позиција). Једну од дискурзивних стратегија која је стајала на располагању групама и појединцима који су оспоравали мере власти назвали смо стратегијом индивидуализације. Она почива на идеји да епидемиолошке мере угрожавају индивидуална права и слободе, нарушавају личну аутономију, онемогућавају слободно функционисање економије (и тиме угрожавају егзистенцију људи) и, коначно, представљају претњу за саму демократију.¹⁹ Њена употреба почива на два кључна елемента: на идеји о заштити неприкосновености индивидуалних слобода и права и на претпоставци о неопходности преузимања индивидуалне одговорности (на супрот одговорности државе и њених институција). Међутим, управо други поменути елемент указује на конгруентност дискурзивне стратегије коју су представници власти користили како би оправдали сопствену неспремност за предузимање строжих мера у другој фази пандемије и оне коју користе противници мера, а обе извиру из неолибералне визије друштва као скупа аутономних актера. Употреба те дискурзивне стратегије вероватно је била најпарадигматичнија у оспоравању (стидљиво) најављиване обавезне имунизације појединих категорија становништва, али и када је реч о могућем редуковању појединих „неесенцијалних“ економских активности. На њу, на пример, наилазимо у изјави представника опозиционог покрета Двери Бошка Обрадовића, у којој он образлаже свој став о вакцинацији: „Ја нисам антиваксер, моји родитељи су вакцинисани, али свако има право по Уставу да одлучи за себе (...). Ја сам свима рекао, чак и својим најближим члановима породице, извините, преузмите одговорност за своју одлуку. Ризик

18 <https://medium.com/@renegadeinc/covid-19-and-the-rise-of-individualism-99f94d44f590>, приступљено 18. маја 2021.

19 Неки примери те врсте оспоравања могу се наћи и у тексту Петра Лукића.

је и у једном и у другом случају.²⁰ Слично, у прогласу политичке организације Доста је било наилазимо на следеће саопштење, издато поводом протеста против мера затварања, 1. априла 2021: „Члан 13. Устава Републике Србије каже да је физички и психички интегритет свих нас неповредив. Да ли ће се неко вакцинисати или не је лични избор свих грађана и њихово Уставом гарантовано право.“²¹ Истим поводом, 2. априла 2021, та организација издаје и следеће саопштење:

Властима у Србији је потребно послати јасну поруку да престану да се играју с нашим животима, слободом, нашим изворима прихода и образовањем наше деце уз помоћ тзв. „мера затварања“ које не постижу никакве ефекте у прокламованој борби против коронавируса, а истовремено праве огромну штету српским породицама и буџету Републике Србије.²²

У оба случаја, и када су њени пропоненти представници власти и када су то противници мера, употреба дискурзивне стратегије индивидуализације открива социјалдарвинистичку слику која се налази у основи неолибералног поимања друштва, у којој колективна солидарност бива замењена егоистичким настојањима појединаца да делају искључиво у сопственом интересу (био он заснован на рационалним или ирационалним основама). Она, при томе, замагљује чињеницу да индивидуализација одговорности, у ситуацији у којој ризици оболевања од ковида нису исти за све категорије становништва и у којој све друштвене групе немају једнаке структурне позиције које им пружају могућност и ресурсе да избегавају излагање ризичним контактима или да се строго држе прописаних мера и заштите своје и здравље других људи (подсетимо да су многи грађани имали обавезу да долазе на своја радна места и обављају радне задатке у колективу и онда када је велики део економских активности био редукован, заштитне опреме није било довољно, а вакцине нису биле на располагању), заправо представља једну врсту визије друштва у којем право на живот имају само они који имају (структурно и биолошки неједнаке) могућности да се за њега изборе. На тај начин, друштво само-за-себе одговорних јединки, које занемарује диференцирану рањивост и друштвене неједнакости (Фуко, 2020), врло лако постаје друштво у којем се одвија сурова борба за преживљавање и природна селекција (биополитички расизам).

20 <https://pescanik.net/porodicne-vrednosti-atomizovanog-drustva/>, приступљено 18. маја 2021.

21 <https://dostajebilo.rs/blog/2021/04/01/djb-poziva-vlast-da-ukine-sve-mere-zabrane/>, приступљено 18. маја 2021.

22 <https://dostajebilo.rs/blog/2021/04/02/poziv-na-protest-u-subotu-u-17c-na-trgu-za-slobodu-protiv-zatvaranja/>, приступљено 18. маја 2021.

Закључак

Питање којим се водила ова анализа јесте да ли је здравствена, друштвена, економска и политичка криза изазвана глобалним ширењем вируса корона утицала на (привремено) повлачење неолибералних дискурса који су пружали легитимацијску потпору систему. Да ли су најаве о крају неолиберализма биле утемељене (с обзиром на неминовност макар привременог повратка елементима државног интервенционизма) или су то преурањена оптимистичка предвиђања која су пренебрегла прилагодљивост неолибералних политика управљања и дискурзивних стратегија легитимације?

Србија, земља у којој су сукцесивно биле примењене рестриктивне мере у контролисању пандемије, засноване на „кинеском моделу“ затварања становништва у домове и редукцији економских активности, а потом и лабаве мере засноване на минималној контроли економских активности (и готово никаквој контроли кретања становништва), слично „шведском моделу“, представљала је огледни пример за анализу неолибералних дискурса које су користили представници власти за легитимацију мера Владе, али и оних који су послужили за оспоравање мера. Иако је дијапазон неолибералних дискурса релативно широк, у фокусу анализе били су они који су се односили на улогу државе у управљању кризом.

Анализом је издвојено неколико дискурзивних стратегија које су примењивали представници власти при легитимацији мера. Промена тих дискурса и њихова флексибилност пратиле су промене у стратегији управљања кризом, иако је међу њима могуће наћи извесне елементе који упућују на континуитет. Фазу регулације кризе која је почивала на рестриктивним мерама пратила је патерналистичко-дисциплинујућа дискурзивна стратегија легитимисања, заснована на двострукој улози државе – као „брижног“ родитеља, који се појављује као заштитник живота појединих категорија становништва, али и као „дисциплинујућег“ родитеља, који спроводи биополитичке мере репресије оправдавајући их априорним постулирањем грађана као неодговорних актера (минимализујући, притом, одговорност државе и њених институција у обезбеђивању услова за придржавање мера заштите). У оквиру те стратегије, постулат индивидуалне (не)одговорности послужио је као основ за примену репресивних мера, подупрт сталном производњом неизвесности и страха, чији је циљ био репродукција субјеката који су способни да се прилагоде недовољно објашњеним и противречним мерама или њиховим најавама (при томе, та неконзистентност

је, парадоксално, у великој мери била уочљива управо у изјавама представника медицинског дела Кризног штаба).

Другу фазу *laissez faire* приступа регулацији пандемије одликовала је легитимизујућа дискурзивна стратегија минимизације одговорности државе и потпуног пребацивања одговорности за придржавање мера на терен појединаца (или евентуално породице као колективног актера који добија улогу регулатора активности својих чланова). Иако је реч о класичном неолибералном идеолошком оквиру упошљеном како би се замаглила улога државе, која се сада примарно појављује као заштитник интереса капитала, постоји извештан континуитет са претходном дискурзивном стратегијом: пре свега, представници власти су и даље користили метафору државе као родитеља, али овога пута у негативном одређењу, где се држава експлицитно одриче своје претходно преузете улоге брижног родитеља, уз истовремено задржавање дисциплинујућих прерогатива, који више не почивају доминантно на претњи употребе силе већ на најави да ће бити покренути репресивни механизми дисциплиновања становништва ускраћивањем здравствене заштите или на додели посебних привилегија онима који се придржавају мера (примера ради, онима који су вакцинисани). Примена те дискурзивне стратегије, која је почивала на индивидуализацији одговорности грађана, суштински је послужила као легитимацијски оквир за стратегију управљања пандемијом коју Фреј назива „епидемиолошким неолиберализмом“, а која почива на структурном насиљу над оним категоријама становништва које немају (биолошке, социјалне и економске) ресурсе да сачувају здравље себе и својих најближих у ситуацији у којој је регулација пандемије минимална. Истовремено, та стратегија управљања кризом и дискурси који су је пратили, како констатује Батлер (Butler, 2021), указали су на размере друштвених, економских и расних неједнакости које производи неолиберализам, отворивши врата натурализацији социјалдарвинизма у поимању друштва (Pele & Riley, 2021).

На крају, неопходно је споменути да су неолиберални дискурси циркулисали и међу актерима који су оспоравали увођење строжих мера регулације здравствене кризе (од либералних интелектуалаца и опозиционих партија левог и десног центра, преко конзервативне деснице до појединих представника нове левице), махом се ослањајући на постулирање неопходности очувања индивидуалних слобода и преузимања индивидуалне одговорности за сопствене поступке и сопствено здравље. Чињеница да је извесна конгруентност елемената уочљива у тој дискурзивној стратегији и оној коју су упо-

требљавали представници власти указује на жилавост неолибералне идеолошке матрице, чак и у оним ситуацијама када се неолиберална стратегија управљања друштвом (у ситуацији озбиљне здравствене кризе) показује као потпуно неефикасна, али и на политичку безалтернативност неолиберализма (Kovač & Veljić, 2020).

Референце

- Agamben, G. (2020). The State of Exception Provoked by an Unmotivated Emergency. *Positions Politics*. <http://positionswebsite.org/giorgio-agamben-the-state-of-exception-provoked-by-an-unmotivated-emergency/>
- Бурдије, П. (2019). *Сићална свејла*. Завод за уџбенике и наставна средства.
- Butler, J. (2021). Pandemija, spas planete i individualnost. *Buka*. <https://www.buka.com/novosti/judith-butler-pandemija-spas-planete-i-individualnost>
- Chandler D. & J. Reid, (2016), *The Neoliberal Subject: Resilience, Adaptation and Vulnerability*. Rowman and Littlefield International.
- Condon, R. (2021). The coronavirus crisis and the legitimation crisis of neoliberalism. *European Societies* 23(1), 805–816. <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1839669>
- Fairclough, N. (1993). Critical discourse analysis and the marketization of public discourse: The universities. *Discourse & Society* 4(2), 133–168. DOI:10.1177/09579265930040 02002
- Fairclough, N. (2001). Critical discourse analysis as a method in social scientific research. In: Wodak, R. & M. Meyer, (eds.). *Methods of Critical Discourse Analysis*. Sage.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. Routledge.
- Fairclough, N. (2005). Neoliberalism: a discourse-analytical perspective. *Polifonia* 10, 21–55.
- Foucault, M. (2000). The Birth of Social Medicine. In: Faubion, J. (ed.). *Power. Essential Works of Foucault* (Vol. 3). New Press.
- Fuko, M. (2020). *Kazneno društvo. Predavanja na Kolež de Fransu 1972–73*. Mediterran.
- Frey, E. (2020). “Herd Immunity” is Epidemiological Neoliberalism. *Economic Sociology & Political Economy*. <https://economicsociology.org/2020/04/24/herd-immunity-is-epidemiological-neoliberalism/>
- Giroux, H. & O. Filippakou, (2020). Militarization in the Age of the Pandemic Crisis. *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/author/henry-a-giroux-and-ourania-filippakou/>
- Хол, С. (2018). *Зайаг и осџаџаг свејла: дискурс и моћ*. Карпос.
- Harvi, D. (2012). *Kratka istorija neoliberalizma*. Mediterran.

- Jessop, B. (2012). Neoliberalism. In: Ritzer, G. (ed.). *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization* (Vol. 3). Wiley-Blackwell.
- Kovač, E. & J. Veljić, (2020). Klasni biološki rat – elite i KOVID protiv stanovništva. *Beton*. <http://www.elektrobeton.net/mikser/klasni-bioloski-rat-elite-i-kovid-protiv-stanovnistva/>
- Kuzmančev Stanojević, S. (2021). Lavirinti neoliberalizma. Kratak osvrt na istorijat pojma i raznolikost koncepata. *Sociologija* 63(1), 96–117. <https://doi.org/10.2298/SOC2101096K>
- Lohmeyer, B. & N. Taylor, (2020). War, Heroes and Sacrifice: Masking Neoliberal Violence During the COVID-19 Pandemic. *Critical Sociology* 47(4–5), 625–639. doi:10.1177/0896920520975824.
- Marinković, D. & S. Major, (2020). COVID-19 and the Genealogies of Biopolitics: a Pandemic History of the Present. *Sociologija* 62(4), 486–502. <https://doi.org/10.2298/SOC2004486M>
- Mavelli, M. (2017). Governing the resilience of neoliberalism through biopolitics. *European Journal in International Relations* 23(3), 489–512. doi:10.1177/1354066116676321
- Pele, A. & S. Riley, (2021). For a Right to Health Beyond Biopolitics: The Politics of Pandemic and the ‘Politics of Life’. *Law, Culture and the Humanities* 00(0): 1–17. <https://doi.org/10.1177/1743872120978201>
- Saad-Filho, A. (2020). Coronavirus, crisis, and the end of neoliberalism. *Socialist Project*. <https://socialistproject.ca/2020/04/coronavirus-crisis-and-the-end-of-neoliberalism>
- Schmidt, V. & M. Thatcher, (2013). *Resilient Liberalism in Europe's Political Economy*. Cambridge University Press.
- Schubert, C. (2020). Crying for Repression: Populist and Democratic Biopolitics in Times of COVID-19. *CLT*. <https://criticallegalthinking.com/2020/04/01/crying-for-repression-populist-and-democratic-biopolitics-in-times-of-covid-19/>
- Scialabba, G. (2017). Definition of Neoliberalism. *Welcome to Our Neoliberal World – Open Source with Christopher Lydon*. <http://radioopensource.org/welcome-neoliberal-world/>
- Sotiris, P. (2020). Against Agamben: Is a Democratic Biopolitics Possible?. *Viewpoint Magazine*. <https://www.viewpointmag.com/2020/03/20/against-agamben-democratic-biopolitics/>
- Spasojević, D. (2020). Populističkom represijom protiv nevidljivog neprijatelja. *Mons*. <https://mons.rs/populisticom-represijom-protiv-nevidljivog-neprijatelja>
- Springer, S. (2016). An Introduction to Neoliberalism. In: Springer, S., B. Kean & J. MacLeavy, (eds.). *Handbook of Neoliberalism*. Routledge
- Šumonja, M. (2021). Neoliberalism is not dead – On political implications of Covid-19. *Capital & Class* 45(2), 215–227. <https://doi.org/10.1177/0309816820982381>

Thompson, J.B. (1990). *Ideology and Modern Culture*. Polity Press.

Wodak, R. (2001). What CDA is about – a summary of its history, important concepts and its development. In: Wodak, R. & M. Meyer, (eds.). *Methods of Critical Discourse Analysis*. Sage Publications.

Jelena Pešić*

PANDEMIC AND NEOLIBERAL DISCOURSES

Abstract: The aim of this paper is to single out different varieties of neoliberal discourse, present in the media in Serbia, which served either to legitimise the measures applied by the Government to manage the crisis or as their critique. The analysis focuses on the discourses concerning the role of the state in crisis management.

Key words: pandemic, neoliberalism, discourse

* Assistant Professor, Department of Sociology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade. E-mail: jlpesic@f.bg.ac.rs

III. ПОЛИТИЧКА УПОТРЕБА ПАНДЕМИЈЕ

Ивана Спасић*

КОНСТРУКЦИЈА ПОЛИТИЧКОГ АУТОРИТЕТА КАО ВРХОВНОГ ЗАШТИТНИКА

Апстракт: У раду се анализирају стратегије којима се у јавном дискурсу, у контексту пандемије ковида 19, председник Републике Србије представља као инстанца која управља целокупним друштвеним одговором на кризу и о свему брине, чиме се поткопава подела власти и аутономија институционалних сфера.

Кључне речи: пандемија, Србија, дискурс, лична власт

Увод

Владавина Александра Вучића од почетка је обележена популистичким стилем директног обраћања и бриге за „народ“, реторичког антиелитизма, изразите персонализације те поткопавања поделе власти и ауторитета институција. Моћ је концентрисана у самој Вучићевој личности и он је са собом „носи“ с једне функције коју обавља на другу. И више од тога: он се представља као централни, незаменљиви чинилац практично свих друштвених догађања. Најпознатија илустрација карикатуралних размера које то настојање каткад досеже било је инсценирано спасавање детета из снежне мећаве код Фекетића почетком 2014. године.

Популизам и персонализација у политици, дакако, нису никаква посебност Србије него светски тренд (Miler, 2017; Alexander, Kivisto & Sciortino, eds., 2021; Panizza, ed., 2005). Но, њихови конкретни појавни облици увек су локални, те и овде постоје специфичности које проистичу из постсоцијалистичке путање Србије, уставног дизајна и политичке контингенције. Нити је Вучић у свему први: још деведесетих година ефективна власт ишла је уз Милошевићеву личност, док су многи механизми контроле над економијом и медијима

* Редовна професорка, Одељење за социологију, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, ispasic@fbg.ac.rs.

наслеђени из времена доминације Демократске странке (Pavlović, 2016; Vladisavljević, 2019, 268–274; Biber, 2020a, 177–181). Ипак, власт Српске напредне странке те је инструменте веома развила и усавршила. Као резултат, квалитет политичког поретка у Србији пао је испод прага демократије, у категорију хибридног режима „такмичарског ауторитаризма“, у којем формално демократске установе и даље постоје, али се неформалним ауторитарним обрасцима владања оне заобилазе и празне од свог смисла (Vladisavljević, 2019; Castaldo, 2020; Biber, 2020a).

Ти трендови су појачани током кризе изазване пандемијом.¹ Вирус SARS-CoV-2 је донео егзистенцијалну претњу по здравље људи и отворио елементарна питања опстанка, што је пружио прилику за продубљивање и додатну легитимацију Вучићеве крајње персонализоване власти. Иако између одговора на пандемију и претходног манира владања постоји несумњив „дискурзивни континуитет“ (Јовановић, 2020), у ситуацији угрожености створен је простор да Вучић наглашеније него иначе одигра улогу свеопштег чувара и спасиоца грађана Србије. Циљ овога рада је да идентификује и критички испита дискурзивне стратегије примењене у јавној сфери којима се Александар Вучић представља као чвориште свих процеса друштвеног управљања пандемијом, суверени извор решења за све проблеме с тим у вези и инстанца која се о свему стара, излазећи далеко изван надлежности председника републике.²

Временски оквир анализе представља прва година пандемијске кризе у Србији (март 2020 – фебруар 2021). Емпиријску грађу чине јавне изјаве Александра Вучића, медијско извештавање о његовим активностима и изјаве других актера у којима се на Вучића реферише. Као извори су послужили, у првом реду, сви бројеви дневног листа *Блиц* објављени у том периоду (1. март 2020 – 28. фебруар 2021),³ затим база текстова портала Истиномер (<https://www.istinomer.rs/>)⁴ и јавно доступни снимци значајнијих конференција за штампу. Биће

1 То такође не важи само за Србију: вид. Vieber (2020b).

2 Због тако постављеног циља, у анализи дискурса нагласак ће бити више на „позитивној“ страни владања (брига за добробит и задовољавање потреба грађана) него на „негативној“ (репресија, кажњавање), што не значи да ове друге у реалности није било.

3 *Блиц* је одабран зато што важи за „средњеструјашки“ и по форми (таблоид али не екстреман, намењен широком читаоству али без отворених измишљотина, умерено сензационалистички итд.) и по политичком позиционирању (није окренут против актуелне власти, али, за разлику од других таблоидних дневника, не служи ни као њена пропагандна батина и у њему се може наћи и понеко опозиционо мишљење).

4 Више о мисији те организације може се наћи у раду Слободана Цвејића.

примењена комбинација метода анализе садржаја и критичке анализе дискурса, начелно пратећи приступ изложен у Wodak (2011) и Wodak & Forchtner (2018).

Испитивани дискурси могу се посматрати на три нивоа, који се не могу до краја раздвојити, али јесу аналитички засебни: 1) перформативни ниво или аутоконструкција: оно што сам Вучић говори; 2) алоконструкција: изјаве других о Вучићу и 3) медијска конструкција: особени филтер или ефекат обликовања који сам медиј намеће садржају који преноси.

Вучић против пандемије: све о свему, свуда и увек

Највећи део увида потиче са пресека првог и трећег аналитичког нивоа: у питању су Вучићеве изјаве и активности, онако како су пренете у медијима. Пре свега, и то је на општем плану најважнији закључак, Вучић је представљен као да оперативно руководи, без прекида и практично свакодневно, целокупним одговором друштва на пандемијски изазов – што, не треба посебно наглашавати, не спада у председнички посао. Обраћања јавности, обавештавање, образлагање и упозоравање највећим делом је Вучић предводио или потпуно преузимао. Био је дискурзивно свеприсутан и тешко је пронаћи тему на коју се није оглашавао.

Почећу од медицинских питања, јер је то у жижи овога рада. Управо је председник, поготово у раним фазама кризе, јавности објашњавао природу самог вируса и њиме изазване болести, принципе ширења, мутиране врсте, па и протоколе лечења. Када су у марту 2020. године у Србију стигли кинески лекари, он их је дочекао, свуда пратио и о томе нас извештавао, стварајући утисак да су управо код њега дошли. Председник нас је упућивао и у епидемиолошка начела: како се праве прорачуни и предвиђања, шта су кривуље и прогресије, зашто се и како обавља тестирање, чему изолација.

За сам живот грађана најбитније, Вучић је био тај који је најчешће објављивао увођење и измену епидемиолошких мера које у датом тренутку у Србији важе, уз образложење зашто су баш такве потребне и какав им је очекивани ефекат: ту је полицијски час током ванредног стања, идеја о затварању градова, укидање а потом враћање јавног превоза,⁵ шетање кућних љубимаца, ограничење рада трговина и кафана, планови за туристичку сезону итд. Индикативна

5 Међуградски саобраћај се обнавља, каже нам *Блиц* од 8. маја 2020, „на препоруку председника Александра Вучића“.

је у том смислу илустрација којом *Блиц* (18. март 2020) употпуњује информацију о забрани кретања за старије од 65 година: иако је у текстуалном оквиру – као и у самом напису – назначено да је одлуку донела Влада, слика приказује Вучића насрам позадине београдских улица, како са строго-поучним изразом лица, извијених обрва и подигнутог кажипрста, кроз „облачић“ говори: „Мере јесу непопуларне, али ово радимо за добробит свих грађана Србије, да сачувамо њихово здравље.“

Председник је редовно јављао и о броју заражених и преминулих у Србији, укључујући детаљни пресек по градовима. Штавише, лично је процењивао успешност локалног противепидемијског деловања те, на пример, у *Блицу* од 1. априла 2020. сазнајемо да се, „по налогу председника Александра Вучића, ради детаљна анализа стања у Ваљеву из које се, према првим резултатима, види да су чланови градског штаба за ванредне мере направили низ пропуста“. Кажњавање локалних управљача због (наводно или стварно) лоших резултата у борби с короном апострофирано је више пута током године, посебно око избора, и увек је представљано као нешто што председник лично чини. Вучић се такође бавио грађанима Србије који долазе из иностранства – у сваком тренутку зна колико их је, како то утиче на динамику епидемије и „моли“ их да не долазе, а организовао је и транспорт оних који су се на почетку кризе нашли заглављени ван земље. Пред Ускрс 2020. године, дилема да ли ће због празника привремено бити укинута полицијски час, што је тражила Црква,⁶ представљена је као искључиво Вучићева одлука:

На овај начин председник Вучић је доведен у незавидну позицију. Уколико забрани окупљање верницима, биће крив. С друге стране, уколико одобри, биће крив за сваког новог зараженог или мртвог. (...) Председник још није донео одлуку, јер је она врло деликатна. (*Блиц* 15. април 2020)

За стварање ефекта бриге веома је значајна била тема набавке медицинске опреме. Многи насушно потребни артикли и апарати били су, у Србији као и свуда у свету, дефицитарни и то је изазивало велику узнемиреност, а тиме уједно пружало могућност доброг пенетирања. Стога је председник лично дочекивао авионе с купљеном или донираном опремом (нарочито из Кине и УАЕ), а касније и са вакцинама. У више наврата нас је обавештавао о снабдевању маскама, убрзавању домаће производње, чак је и упозоравао продавце да им не подижу цену. Посебна уредба којом је дозвољена набавка лекова и опреме без законом предвиђеног сертификата представљена

6 Више о држању СПЦ у пандемији вид. у раду Милице Ресановић.

је као „заједничка одлука Владе и Председника“, а *Близов* „извор из Немањине 11“ уверава нас (27. марта 2020) да је управо „ауторитетом председника Вучића“ Србија успела да набави опрему коју је „данас готово немогуће купити на светском тржишту“, а која је „услов за заштиту живота лекара и људи оболелих ид вируса“.

А од опреме, респиратори су у једном краћем раздобљу (март–април 2020) били права Вучићева опсесија. Говорио је о њима малтене сваког дана, са много драматике, наизменично истурајући бројке у први план и кријући их као државну тајну. Предочавао је јавности како је процес набавке веома компликован, истицао препреке које непоштене пословне праксе и геополитички односи моћи постављају намери Србије да се опскрби тим апаратима, али истовремено и своју личну одлучност и сналажљивост да им доскочи.⁷ Напросто се хвалио својом решеношћу да при томе не обраћа пажњу на прописе:

Шта вас брига како сам набавио. И још ћу. Сналазим се. (...) На полу-црно смо авансно платили додатне респираторе, и нећу да кажем одакле, па макар ме стрељали. (...) Мој је посао да се борим за живот наших људи.⁸

Као дабар прикупљам нове респираторе сваког дана. Седимо нас четворо на четири различита краја канцеларије, зови овог, зови оног...⁹

Исти однос показаће се касније и према вакцинама. Од кад су први пут споменуте, у лето 2020, па надаље Вучић практично држи монопол на ту тему: најављује када ће прве вакцине стићи у Србију, којим темпом ће пристизати и ко ће их, када и зашто добијати. Организује састанак у Институту Торлак о томе. Описује нам поједине врсте вакцина и њихове специфичне особине. Преговара с Путином о набавци и покретању домаће производње Спутњика-Ве.

Ипак, можда најнеобичнија била је Вучићева упућеност у медицинске детаље појединачних случајева, захваљујући којој смо баш од њега чули историју болести првог човека који је завршио на респиратору, као и првог преминулог, те вест да је короном заражен председник Фудбалског савеза Славиша Кокеза или, још неприкладније, директор Инфективне клинике КЦС др Стевановић. Када се Петар

7 А када би стигли, он их је лично дистрибуирао, на пример, у Клинички центар Србије (*Блиц* 20. март), новопазарску болницу (7. април) или Клинички центар Ниш (10. април 2020).

8 <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:853124-Na-polu-crno-smo-avansno-platili-dodatne-respiratore-i-necu-da-kazem-odakle-pa-makar-me-streljali-Vucic-o-dopremanju-zastitne-opreme>, 15. март 2020. (овом и свим осталим документима с интернета приступљено је последњи пут 7. јуна 2021).

9 Гостовање на ТВ Прва 29. марта 2020, <https://mondo.rs/Info/Drustvo/a1303431/Korona-virus-Aleksandar-Vucic-o-respiratorima.html>.

Ђурић, учесник јулских протеста у Београду, јавно пожалио да му је отац преминуо јер није добио адекватну медицинску негу, Вучић је нашао за сходно да га демантује, подробно описујући ток лечења Ђурића старијег и оспоравајући кредибилитет Ђурића млађег: „Реч је наравно о лицу врло лоше прошлости, осуђиваном и за прекршаје, кривична дела и многе друге ствари“ (Блиц 9. јул 2020). Одмах се испоставило да су те тврдње нетачне, али се председник није изви-нио. Намера је, јасно, била да се блаћењем критичара у корену сасече свака могућа сумња у идеално функционисање здравственог система.

О расположивости болничких капацитета, пренамењеним ко-вид-установама и привременим болничким смештајима такође смо сазнавали од председника. И шире, целокупна организација, тренутно стање и планирана побољшања здравственог система били су представљани кроз Вучићеве наступе и као домен за који је он лично задужен. Током посматране године он је много пута отварао нове или реновиране болнице, обилазио радове, доносио опрему; у свакој од тих прилика држао је дуге говоре богате детаљима (о капацитетима, специјализацији и намени, грађевинским карактеристикама објекта, количини, врсти и техничкој софистицираности опреме, запошљавању и платама медицинских радника¹⁰), баш као да је то његов посао. Укратко, доспевши у жижу јавне пажње захваљујући епидемији, здравство је за Вучића постало обавезан терен на којем ће демонстрирати своју управљачку и контролну улогу. Тај изненада најважнији друштвени подсистем није се смео симболички препустити никоме – нарочито не онима који у њему раде.¹¹

Економија је друга област која је имала важног удела у креирању слике о непрекидној бризи за грађане.¹² Пре свега, председник је, поново мимо својих уставних надлежности, предводио Кризни штаб за отклањање и спречавање последица вируса корона по привреду, основан – са нејаким законским утемељењем као и онај други, медицински – на самом почетку пандемије. Са те позиције, он у целокупном посматраном периоду најављује и представља мере помоћи привреди, најчешће са свим појединостама (колико, коме, када, зашто). Полаже камене-темељце, отвара фабрике, научнотехнолошке паркове, успињаче, рафинеријска постројења и интермодалне терминале, обилази градилишта, пруге, путеве и тунеле. Наступ му је без подустајања оптимистичан, па и тријумфалан: после кратког уводног

10 Председник је упућен у износ до у динар, вид. Блиц од 3. и 13. априла, 19. и 23. маја и 14. новембра 2020.

11 О односу политике према медицинској професији вид. рад Слободана Цвејића.

12 Више о економији у раду Дуње Полети Ћосић.

уступка реализму („ситуација је тешка/ова криза је погодила цео свет/неће нам бити лако“) увек би уследили хвалоспеви српској привреди, њеним фантастичним резултатима и сјајним изгледима. Вучић, осим тога, успева и да прогнозира пораст цене квадрата у Панчеву, да прекори СПС-овског бизнисмена Новицу Тончева што је отпустио раднике у време кризе,¹³ да најави реформе у енергетском сектору, а недеља неће бити проглашена нерадним даном јер он то „не да“ (*Блиц* 13. јануар 2020).

Ипак, најдражи предмет Вучићеве бриге били су и остали пензионери. Нарочито је био забринут за њихово здравље и радо је апеловао да се чувају „наше баке и деке“. Тон му притом није увек био нежан (мада су топла брига и посвећеност константа): крајем марта 2020, поводом јавно изречених сумњи у оправданост потпуне забране кретања за старије, он је мрачно прогнозирао:

Ако, драги пензионери, послушате те предлоге, неће нам бити довољни комплетно Лешће, Ново гробље, Централно и Бежанијско гробље, биће мало гробља да прими све нас, ако се такви савети буду слушали. (...) Само останите код куће, к’о Бога вас молим.¹⁴

Исто тако, Вучић је тај који најављује повећање пензија, финансијску и другу помоћ – увек са прегршт бројки (колико, коме, по којој сразмери, у ком проценту, када тачно), које председник Републике, формацијски гледано, не би требало ни да зна, а још мање да јавност с њима упознаје. „Замолио“ је, сведочи Ана Брнабић, да се у буџету нађу додатна средства за пензионере, а бринуо је и о томе како да се пензије безбедно доставе.¹⁵ Писмо захвалности које је пензионерима упућено у мају 2020, са Вучићевим личним потписом (и логом СНС уместо Председништва Србије у заглављу), завређивало би посебну анализу.¹⁶

13 Тончев је на то ретерирао, извинио се *Вучићу* и вратио раднике на посао (*Блиц* 25. март 2020).

14 <https://informer.rs/vesti/politika/503208/necne-nam-biti-dovoljno-novo-groblje-lesce-bezanija-vucic-penzioneri-slusajte-neodgovorne-izlazite-napolje-vasi-zivoti-pitanju>

15 Неименовани „извор из Немањине“ каже: „Председник Вучић је *наложио Влади* да осмисли најбезбеднији начин како да новац стигне до пензионера и *зайтражио* да се уз сваки предлог образложе предности и мане, али и кадровски капацитети да би се све реализовало. (...) Овакве мере предострожности (...) наложила је медицинска струка, а председник Вучић *тражи* да се њихове препоруке обавезно поштују. Зато *му је и важно* да се осмисли најбезбеднија и најоптималнија опција како би се исплатиле пензије“ (*Блиц* 23. март 2020, курзив: И. С).

16 Изглед и садржај Писма пензионерима доступни су на: <https://www.istinomer.rs/izjava/imamo-jednu-od-najnižih-stopa-smrtnosti-od-korone-u-evropi/>.

Председник се, уза све то, бавио и политичким активностима у ужем смислу, којих би било и да није пандемије, а које које проистичу пре свега из његове паралелне (уставом недозвољене) функције шефа најјаче политичке странке. Посматрани период обухватио је и парламентарне изборе, одржане у јуну 2020. Током предизборне кампање, због пандемије по форми специфичне али уобичајено персонализоване, јавља се о Вучићевој одлучности да „подмлади“ и „проветри“ странку, зато што је „народ незадовољан локалним шерифима“ и „одрођеним кадровима“ (Блиц 8. и 26. јун 2020). После избора, током вештачки произведене драме поводом владе, на коју се без разлога чекало четири месеца, у Блицу се све време држи тензија, као да преломна одлука само што није пала, а Вучић је апсолутно доминантна фигура, која једина одлучује и о политичком, и о структуралном, и о персоналном саставу кабинета. Највећи део тих наводно ексклузивних увида, који се објављују готово свакодневно, Блиц пласира као да потичу од неименованог „нашег извора“.¹⁷ Усред спекулација о саставу владе, Вучић „представља планове и програме за даљи развој и будућност Србије“ (Блиц 7. и 8. август 2020). Пред само проглашење нове владе, Вучић – а не премијер – обзнањује њених „шест циљева“ (Блиц 21. октобар 2020), док по истеку првих сто дана ставља до знања да „није задовољан“ радом „појединих министара“ и тражи „враћање енергије и ентузијазма“ (Блиц 3. и 5. фебруар 2021). Централна поука која из таквог извештавања проистиче јесте да је Александар Вучић извор и утока целокупног политичког живота у Србији. Тај аспект је тек посредно повезан с предметом рада, али је с њиме у значајној конгруенцији: неко ко је довољно моћан да поставља, уклања и на одговорност позива министре, кажњава локалне функционере и одолева свеколиким притисцима из земље и иностранства свакако ће умети да се побрине за обичне грађане и њихове обичне проблеме.

Вучић не пропушта да реагује на различите актуелне догађаје,¹⁸ води рачуна о војсци и полицији, изградњи Храма Светог Саве и

17 Кроз то се као црвена нит провлачи да се на Вучића врше огромни притисци са разних страна, али да он свима њима непоколебљиво одолева. Најсмешнија је – или најтужнија – прича о томе како су поједини кандидати за министре тврдили да имају подршку Ричарда Гренела лично, а неки други Владимира Путина (али да је то рђава тактика јер „ако Вучић нешто не воли, то је позивање на странце“), која се идентично понавља *четири њуџа* (бројеви од 19. и 25. септембра и 5. и 20. октобра 2020).

18 Тако се поводом протеста испред Народне скупштине у јулу 2020, које је назвао „фашистичким“, јавио чак из авиона за Париз: „Ја само молим *наше људе* (...) да се не супротстављају батинашима. То ћемо да радимо ми као др-

обнови Хиландара, а налази времена и да се састане и са председником Олимпијског комитета, џудистима, самохраном мајком деветоро деце, виолинистом Стефаном Миленковићем, оштећеним пензионерима ПКБ-а и преживелим учесницима Операције Халијард. Захваљују му се уметници, одбојкаши и Удружење за омладински спорт (више пута). Он је адреса којој се обраћају мајка ухапшене Филипинке коју чека изручење САД, студент клавира којег је комшија тужио суду због буке или управа Црвене звезде која тражи да јој се дозволи публика на стадиону. У последњим месецима посматраног периода доминира тема „борбе против мафије“, која такође има висок потенцијал за перформирање бриге за сигурност грађана, а такође је представљена као да је председник лично води. Од обећања из октобра да „ћемо ударити мафију маљем у главу“ (*Блиц* 22. октобар 2020) и „победити, без обзира на последице“ (*Блиц* 20. октобар 2020), па до хапшења Вељка Беливука у фебруару 2021. године, Вучић се редовно оглашава тим поводом, на пример:

Пронађени су чврсти докази о лицима која су починила најтежа дела, убиства бар тројице људи и ухапшен је још један од убица јер смо пронашли ДНК иако нисмо веровали да је он учествовао у томе (*Блиц* 17. фебруар 2021).

Овај одељак, у којем анализирам продукте укрштања трећег и првог нивоа дискурса, завршићу Вучићевим истицањем сопствене „одговорности“ и спремности да је понесе. Иако се та реторички често призивана одговорност није до сада никако материјализовала, она има незанемарљиву улогу у заокруживању фигуре чврстог и на све спремног заштитника, чију мисију не могу омести ни тешки изазови, ни злонамерне критике, ни незаслужено неповерење:

Увек ми је некако допадала та улога лошег полицајца који мора најтеже и најлошије вести да саопштава, да се бори. Некад је добро да се људи љуте на мене и да лоше говоре о мени, али да на крају ипак послушају оно што сам рекао (*Блиц* 31. март 2020).

Спреман сам да сносим одговорност, политичку и сваку другу. (...) Моје средње име се зове одговорност. И од тога не бежим. Да доносим најтеже одлуке, али да истовремено будем крив када за нешто јесам крив.¹⁹

жава“ (*Блиц* 10. јул 2020, курзив И. С.). Намеће се питање ко су ти „наши људи“ и чији су тачно. И ко је председник „батинашима“, пошто Вучић очигледно сматра да он није?

19 Конференција за медије 7. јула, <https://www.istinomer.rs/izjava/odgovornost-je-moje-srednje-ime/>.

Помоћ пријатеља: алоконструкција и медијска конструкција

Сада ћу размотрити други и трећи аналитички ниво, на којима други актери, односно сами медији суделују у обликовању значења кроз дискурс.²⁰ Најпре, ниво медијске конструкције. У досадашњој анализи већ се на више места могло видети како *Блиц* са своје стране доприноси изградњи свеprisутног ауторитета Александра Вучића. Може се навести још неколико особених индикатора. Рецимо, током читаве године било је само четрнаест бројева тог дневника у којима се председник не помиње. *Блиц* послушно извештава о свим могућим Вучићевим активностима, укључујући објаве на Инстаграму и Твитеру. Редовно објављује обимне написе који су форматирани као нормални новински текстови, а сачињени искључиво од његових цитираних или препричаних изјава – и то не само када су у питању конференције за новинаре, где би то могло бити и оправдано. Затим, ту је помало очајничка пракса да се вести опремају наднасловом који гласи: „Александар Вучић“.²¹

Значајно је и то како *Блиц* пажљиво бира саговорнике које ће интервјуисати или иоле опширније цитирати, тако да се међу њима налазе сви представници првог и другог ешелона Српске напредне странке и њеног коалиционог партнера Социјалистичке партије Србије, а они водећи и по више пута. Из опозиције су заступљени готово искључиво представници оне „кооперативне“, на пример, странка које нису бојктовале изборе у јуну 2020. године. За то што – као што ће ускоро бити показано – име Александра Вучића упадљиво фигурира у интервјуима заслужни су колико интервјуисане личности, толико и сами новинари, који својим питањима усмеравају разговор у том правцу. Осим тога, *Блиц* као медиј ни на који начин не доводи у питање Вучићеве речи и поступке, не ставља под критичку лупу њихов квалитет, оправданост и примереност. Оне изузетно ретке критичке опаске које се у том дневнику током посматране године могу наћи потичу једино из ауторских колумни или изјава опозиционо оријентисаних актера, никада из пера самих *Блицових* новинара. Најзад, ту је већ поменут обичај да се наводе неименовани али

20 Они ће бити приказани искључиво на основу грађе из *Блица* јер је то заокружен корпус којим баратам, а систематско укључивање других извора далеко би превазишло оквире овог рада.

21 Или, ситна али речита омашка у броју од 17. јуна 2020, где се пасус у којем се преносе речи Ане Брнабић (која помиње и самог Вучића) завршава са: „рекао је Вучић“.

увек „добро упућени“ извори, којима се приписују неки од понајвише идолопоклоничких и антидемократских исказа. Тим лукавством такви се садржаји уводе у јавни говор као његов легитиман део, а уједно се избегава одговорност јер као аутор речи није именована ниједна конкретна особа нити сам медиј стаје иза њих. То је пажње вредан механизам нормализације Вучићеве личне власти и противустановног задирања у све друштвене сфере.

На другом, актерском нивоу дискурзивне конструкције главну улогу имају политичари, нарочито функционери – министри у влади, посланици, локални руководиоци – из СНС и партнерских странака. Они значајно доприносе стварању Вучићевог, слободно се може рећи, култа личности тако што га непрестано помињу и готово се ритуално на њега позивају: као иницијатора свих позитивних токова у српском друштву, генијалног предводника, аутора визије богате и срећне Србије у чијој реализацији и сами имају част да учествују, ауторитет којем захваљују на свему и који призивају када треба да прибаве легитимитет ономе што сами чине.²² У изградњи култа учествују и други актери, рецимо патријарх СПЦ или спортски функционери, а лепо о Вучићу умеју да прозборе и страни политичари и амбасадори.²³

Стратегије аутоконструкције: чаробно „ми“

У овом одељку ћу приказати једну стратегију која припада у чистом облику првом аналитичком нивоу, односно Вучићевој аутоконструкцији самога себе као врховног заштитника: реч је о употреби заменице „ми“. Аналитичари језика политике већ су запазили да прво лице множине, због своје савитљивости, спада међу најкориснија оруђа уверавања у политичком и медијском дискурсу (Petersoo, 2007, 420) јер је „ми“ једина лична заменица која, зависно од говорникове намере, може у исти мах да укључује и искључује, да изражава и ауторитет и припадање заједници (Iñigo-Mora, 2004, 41).²⁴

22 Учесталост помињања Вучићевог имена је запањујућа. Шампионски је у том погледу интервју Ивице Дачића објављен 19. јула 2020, у којем се Вучић помиње чак 17 пута, а следи интервју Ане Брнабић (18. јуна) са 15 и Александра Шапића (6–8. јануар 2021) са 13.

23 Забаван пример је подужи интервју Ричарда Гренела у *Блицу* од 13. фебруара 2021.

24 О значају деиктичких израза у политичком дискурсу вид. такође Bilig (2009, 190–229); Ivanova (2016). Simić (b.d) даје занимљиву лингвистичко-аналитичку белешку о говорима А. Вучића.

Већ се из неких претходних цитата могло видети да је Вучић у својим јавним обраћањима склон употреби првог лица множине. Но, изузетан пример суптилне манипулације путем променљивог, протејског „ми“ – Petersoo (2007, 428–432) то назива „лутајуће ’ми’“ – представља конференција за штампу од 11. марта 2020. године. Зато је (скраћени) транскрипт Вучићевог излагања у тој прилици подвргнут детаљној семантичкој анализи, којом се реконструишу различита значења „ми“. Идентификована су следећа: ми = [1] „конкретни људи (Вучић и одабрани лекари) који су одржали конференцију за штампу 26. фебруара“; [2] „укупност државних и друштвених институција и актера ангажованих у борби против пандемије“, што се јавља и у суженим варијантама, [2a] „политички део ангажованих државних органа“ и [2b] „здравствене власти“; [3] „А. Вучић и А. Брнабић“; [4] „Србија као земља међу другим земљама“; [5] „српско друштво у целини, грађани Србије као заједница“, са варијантама [5a] „грађани Србије минус медицински радници“ и [5b] „грађани Србије минус старији“; [6] „актуелна власт као носилац економске политике“; [7] „људи уопште“ и [8] „СНС као учесница предизборне кампање“, са нијансом [8a] „политичка опција на власти, насупрот опозицији“.

Значења [1], [3] и [7] употребљена су само по једанпут. Најзаступљеније и доминантно је [2], при чему у општем облику [2] медицински, политички и административни актери нису раздвојени, док се код [2a] прави разграничење према лекарима, тако што се они појављују као објект у реченици, а код [2b] глагол се односи на медицинске процедуре и поступке. Значења [4] и [5] су сродна, с тим што је [4] више окренуто ка споља и пореди Србију са другима,²⁵ а [5] ка унутра и призива солидарност у оквиру заједнице. Садржај „ми“ је експлицитан једино у случају [8]. У транскрипту (првих 20 минута говора) то изгледа овако:²⁶

Све што *смо* рекли на првој конференцији за новинаре, указујући на неопходност озбиљног и одговорног приступа (...) показало се у потпуности оправданим у међувремену [1]. А данас *ћемо* вам рећи шта је то што *смо* урадили, шта *ћемо да радимо* даље [2]. А пре свега, *ми смо* слушали струку. Нисам лекар, нити је Ана Брнабић лекар, да *бисмо ми* могли да *будемо* паметнији од људи (...) који тај посао знају најбоље [3]. *Ми смо* схватили да је добро да се *ћозовемо* на струку, да се *ћозовемо*

25 О такмичењу међу државама у контексту пандемије вид. рад Тамаре Петровић Трифуновић.

26 Курзивом су означене речи у првом лицу множине. Делови текста који нису релевантни за анализу, или садрже понављања без нових увида, испуштени су. Излагање је укупно трајало тридесетак минута, а цео транскрипт садржи 3.430 речи. Снимак је доступан на: <https://www.youtube.com/watch?v=ubniURPAJ7o>.

на најбоље лекаре у *нашој* земљи и тек (...) онда и резултати у *нашем* раду могу да буду добри [2a]. *Ми смо* у периоду 21. јануара до 10. марта, захваљујући мерама које *смо* донели, надзором обухватили око 70000 путника [2]. (...) Само да можете да видите колико ревносно, колико озбиљно *наше* државне службе свој посао раде. И управо то је један од разлога што *уцијевамо* да ову епидемијску криву *држимо* да не експлодира [2], као што се то догодило у многим земљама које су неупоредиво богатије, неупоредиво снажније у здравственом систему од *нас* [4]. Да се захвалим *нашим* лекарима, који нису тражили годишњи одмор и боловање [2a]. (...) *Ми не можемо* дневно у сваку установу да *убацимо* по 1500 сапуна. Немојте да вам говорим колико *нам* је сапуна покрадено, колико папира. (...) Није истина да у школама нема сапуна, него је истина да просечно 12 пута дневно *морамо да доиуњавамо* те сапуне [2]. (...) [Лекари] ће имати и посебне стимулације, и *іледаћемо* да *наіправи-*
мо преко Владе и нарочите награде за њих [2a]. (...) Имали *смо* проблем (...), реч је о човеку који *нам* је данас једини у тешком стању. (...) Тек накнадно је установљено присуство коронавируса јер *нам* човек није рекао да је био код сина у Милану! Целу *смо* болницу довели у питање. (...) Дајте, људи, само *нам* то реците! (...) Реците да *знамо*, да одмах *іпро-*
веримо [26]. (...) К'о Бога вас молим, ако сте били у Милану или негде на северу Италије, реците, да *бисмо* вас сачували. *Ми смо* предузели све неопходне мере, то вам говорим, реците да *оікријемо* [26/2]. (...) Људи су *нам* умирали од сезонског грипа. Много више него што *имамо* заражених од коронавируса. (...) *Ми* сад ако *уцією* да *развучемо* ту епидемијску криву... (...) Наравно да *ћемо* имати проблема. (...) Али *ћемо* их имати десетоструко мање него што имају неупоредиво развијеније земље од Србије [2/26/4]. Шта *смо* урадили [2]? Респиратори су кључни. Респиратор је машина – да људи разумеју – којом *лечимо*, којом *іо-*
мажемо или *боримо* се да *излечимо* [26]. (...) Као и ово што *смо* имали у Нишу, исто није речено да је неко из италијанског дела Швајцарске долазио. (...) Сад *ідемо*, све те кафане, ресторане, *чисіјимо*, *дезинфи-*
кујемо, *радімо* све што *можемо*. Само хоћу људима да кажем да све *іре-*
дузимамо [2]. (...) Ту се показујемо да *смо* у стању да сами радимо неке ствари [производимо потребну опрему] [4/5]. (...) То је оно чиме *смо* се бавили [2]. Респиратора што је најважније *имамо* довољно, простора *имамо* довољно, особља, обучених људи, лекара, дивног особља меди-
цинског *имамо* довољно [2/5]. Имали *смо* још једну грешку, а то је да се лице обратило приватној клиници. (...) Сад *ми морамо* тај геп од седам дана да *іоіунимо*, да видимо где су све, са ким били. (...) Зато је *нама* од пресудног значаја подршка људи [26/2]. (...) А *ми имамо* не 10, 50, него 100 пута боље резултате [4] него што имају сви ти одговорни о којима *нам* причате [2]. (...) *Слушамо* њих [лекаре] [2a]. (...) Посебан део је економска штета, која ће бити велика, наравно, али *ћемо да іледамо* да буде мања [6]. (...) *Нама* нема ко да убризга милијарде. (...) Ја ћу то да питам Меркел за који дан (...) да *ми* као земља кандидат не *будемо* искључени из тога [4]. (...) *Ми* још не *знамо* прецизно како се преноси та

болест [7]. (...) *Ми ћемо* од Кине тражити додатне савете, они највише данас могу да *нас* обуче и подуче како су се изборили са том болешћу, и верујем да *ћемо* имати велику подршку од *наших* кинеских пријатеља. (...) *Ми* у овом тренутку (...) *можемо да имамо* више стотина слободних респиратора. Само да имате у виду колико се добро Србија припремила [2/4]. (...) Узгред, ја ћу вам рећи да смо *ми* (...), партија коју водим и коалиција коју водим, *ми смо* донели одлуку да до 1. априла *йомеримо* и *одложимо* све скупове [8]. (...) Ови који хоће да протестују, сви који хоће, слободно, људи. Само перите руке. *Нама* то не треба као изговор да *бисмо* спречили 300–400 људи да нешто вичу против *нас* [8a]. (...) *Ми смо* одмах ишли на најрестриктивнију меру, [ограничење окупљања] до 100. (...) Само хоћу људима да кажем у Србији, да *радимо* све што *можемо* (...) да *ћемо* храбро да се *суочимо* са овим проблемом [2].

У наредних осам минута излагања смењују се значења [2], [4] и [5], да би пред крај били уведени још неки обрти:

Зато *нам* је потребна солидарност (...), потребно *нам* је јединство, српски народ и грађани Србије су то увек умели да покажу [5]. (...) Бићу са својим лекарима и својим медицинским сестрама, којима је најтеже, и којима је сто хиљада пута теже него свима *нама* заједно [5a]. И тако *ћемо* заједно прегурати и ову кризу. И уверен сам да *ћемо* и у овоме умети да *йокажемо* кроз *наше* јединство, *нашу* енергију, *наш* ентузијазам [5], *нашу* бригу, *нашу* борбу за *наше* старе, да *йокажемо* колико *бринемо* о *нашим* старима [5b]. Да *йокажемо* да *нам* је сваки човек у овој земљи страховито важан [5], али да *йокажемо* да *имамо* способности да и економске ствари држимо под контролом, да ниједна пензија, да ниједна плата не буде угрожена (...), да те прве шокове економске *зауставимо* [6] и да после *можемо* да *наставимо* с узбраним развојем како *смо* то чинили у претходне три године [6/5]. Све најбоље вам желим, хвала још једном, живела Србија.

Из претходног видимо неколико ствари. Најпре, значење „ми“ се мења, често из реченице у реченицу, па и у једној те истој, а да притом није изричито дефинисано већ стално остаје имплицитно, наговештено, подразумевано. Семантичка растојања су прилично велика, али се никада као таква не извлаче на површину већ се прикривају континуираном употребом исте граматичке форме.

Надаље, различита значења повезује једино то што Вучић у свима њима партиципира, односно његова личност је нит која их све спаја. Истовремено, Вучић у говору користи и прво лице једине. Тиме се отклања могуће тумачење да је његово „ми“ само друга форма за „ја“ – попут оног „Ми, краљ“ феудалних монарха. (Тачније: оно јесте *и* то, али није *само* то.) Појачава се и Вучићева перформа-

тивна свеprisутност јер се он јавља као субјект радње и под „ја“ и у оквиру „ми“.

Манипулација путем граматике и циљана семантичка конфузија излази на видело ако пратимо, на пример, како се, као део „ми“, Вучић упадљиво „уграђује“ у чисто медицинско-здравствене акције и послове (дијагностиковање, лечење, примена респиратора), где метапорука гласи да све то он лично, заједно са другима, ради; али истовремено, из друге инстанце, он одаје признање и обећава награде „нашим лекарима“ – као да се ти лекари баве нечим другим, а не управо тим истим пословима на које је сам положио право. Као део неког трећег „ми“, он брине о економији и о рејтингу Србије међу другим земљама. У оквиру неког четвртог, мисли о пензионерима. И тако даље.

Стратешком употребом импликације, захваљујући којој значења *ми* „испод жита“ варирају из једне реченице у другу, без упозорења, носилац радње постаје флуидан и омогућава се, тако рећи, легитимизација путем замагљивања. То је посебно важно уочити у најзначајнијем, и најопаснијем, скоку из заштитничког [2], којим се означавају државне службе које се боре против вируса корона на различитим фронтима и чувају здравље грађана, у отворено политички партикуларно [8] и додатно арогантно и нарогушено [8а], а потом натраг у [2]. Илокутивни потез који се тиме остварује јесте да се једна конкретна, и не универзално омиљена, политичка опција неопазнице поистовети са или „подведе под“ општу, заједничку друштвену инстанцу за коју су сви грађани животно заинтересовани.

Још једно кључно место јесте завршни сегмент, који наизглед говори само о (неопходном) економском реаговању на актуелну кризу, али се заправо проширује на општу економску политику власти, чиме се она помоћу пандемије легитимише. У претпоследњој реченици, док је постулирани субјект који „зауставља“ економске шокове, по природи ствари, власт, субјект који „наставља с убрзаним развојем“ више не може бити само она него нужно укључује и остатак друштва, што значи да се ту спроводи асимилација власти и друштва у целини. Штавише, због увођења временске одреднице од „три године“, којом се очигледно реферира (мада је мудро избегнуто да се то изричито наведе) на период откад је Вучић на месту председника Републике, није у питању тек „друштво Србије уопште“ него један нови колективни субјект, који је управо конституисан Вучићевим преузимањем те функције, субјект темељно дефинисан чињеницом његовог председниковања. Није случајно што се тиме говор завршава.

Закључак

Претходна анализа осветлила је нешто од дискурзивне стране процеса даљег кварења демократије у Србији, потпомогнутог пандемијском кризом. Под фасадом номиналне демократије буја недемократска суштина, а веома висок степен персонализације приближава поредак у Србији слици личне власти коју даје Куљић (1994, 286): „Харизматски вођа је спој партије и државе. Следбеници верују у вођину богомдану надареност, непогрешивост и светост. (...) Његова власт није делегирана већ почива у њему.“ Додуше, у овом случају – то јест, на основу ове врсте анализе – не можемо знати да ли следбеници то доиста верују или само *јоворе као да верују*, али са становишта дискурзивне копродукције реалности то и није пресудно. Пажљиво разрађене и систематски примењене дискурзивне стратегије конструкције, нормализације и рутинизације незаменљиве су карице у легитимизацији таквог поретка. Медији, према свим релевантним анализама, играју кључну улогу у одржању Вучићеве власти. Зато је, између осталог, важно што анализа показује како медиј попут *Блица*, иако не припада отворено пропагандној машинерији режима, активно и без задршке доприноси изградњи Вучићевог персонализованог политичког ауторитета.

Међу одредбама Устава Србије (члан 112) којима су дефинисане надлежности председника Републике нема ниједне под коју би се могло подвести оперативно вођење економске политике, одређивање полицијског часа, прибављање респиратора, дизање плата медицинским сестрама или доливање сапуна у дозаторе у школским WC-има. Упркос томе, Александар Вучић говори непрестано, говори оно што не спада у његову функцију, оно у шта се не разуме, понекад и оно што не би смео – рецимо, клевеће грађане поименце или износи податке из текућих полицијских истрага. Сврха те благоглагољивости управо је конструкција фигуре заштитника, који се брине о свим потребама грађана: чува их, лечи, храни и брани. Речју, представља неку врсту колективног оца, снажног, способног, строгог кад затреба, али изнад свега брижног и посвећеног. А пошто један човек све то задовољава, порука је – нико други и ништа друго грађанима није ни потребно. Тиме се не само нарушава уставна подела власти већ и обесмишљава институционална диференцијација друштва на засебне сфере и њима својствена правила, принципе управљања и вредносна мерила.

Литература

- Alexander, J. C., Kivisto, P. & Sciortino, G. (eds.) (2021). *Populism in the Civil Sphere*. Cambridge: Polity.
- Biber, F. (2020a). *Uspón autoritarizma na Zapadnom Balkanu*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Bieber, F. (2020b). Global Nationalism in Times of the COVID-19 Pandemic. *Nationalities Papers* 1–13. doi:10.1017/nps.2020.35
- Bilig, M. (2009). *Banalni nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Castaldo, A. (2020). Back to Competitive Authoritarianism? Democratic Backsliding in Vučić's Serbia. *Europe-Asia Studies*, DOI: 10.1080/09668136.2020.1817860
- Iñigo-Mora I. (2004). On the use of the personal pronoun we in communities. *Journal of Language and Politics* 3(1), 27–52.
- Ivanova, A. (2016). Deixis and its role in defining rhetorical space. *Revista Signos* 49(92), 329–349.
- Jovanović, S. M. (2020). Discursive governmental and media response to COVID-19: the case of Serbia. *Society Register* 4(2), 95–108. DOI: 10.14746/sr.2020.4.2.07
- Kuljić, T. (1994). *Oblici lične vlasti*. Beograd: Institut za političke studije.
- Miler, J. V. (2017). *Šta je populizam?* Beograd: Fabrika knjiga – Peščanik.
- Panizza, F. (ed.) (2005). *Populism and the Mirror of Democracy*. London: Verso.
- Pavlović, D. (2016). *Mašina za rasipanje para: Pet meseci u Ministarstvu privrede*. Beograd: Dan Graf.
- Petersoo, P. (2007). What Does 'We' Mean?: National Deixis in the Media. *Journal of Language and Politics* 6(3), 419–36.
- Simić, A. (b.d.). Pronominalna deiksa u službi moći političkog ubeđivanja. *Društvo mladih lingvista*. <http://www.dml.rs/index.php/lat/tekstovi-lat/semantikapragmatika-lat/238-aleksandra-simic-pronominalna-deiksa-lat>
- Ustav Republike Srbije. *Službeni glasnik RS* 98/2006.
- Vladisavljević, N. (2019). *Uspón i pad demokratije posle Petog oktobra*. Beograd: Arhipelag.
- Wodak, R. (2011). *The Discourse of Politics in Action*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Wodak, R. & B. Forchtner (eds.) (2018). *The Routledge Handbook of Language and Politics*. London: Routledge.

Ivana Spasić*

CONSTRUCTING POLITICAL AUTHORITY AS ULTIMATE PROTECTOR

Abstract: The paper analyses strategies deployed in public discourse, during COVID-19 pandemic, whereby the Serbian president is portrayed as the mastermind of the entire societal response to the crisis, taking care of everything and anything. In this way division of power and autonomy of institutional spheres are undermined.

Key words: pandemic, Serbia, discourse, personalized power

* Full Professor, Department of Sociology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, *ispasic@f.bg.ac.rs*.

Тамара Петровић Трифуновић*

ТАКМИЧАРСКИ ДИСКУРС ДРЖАВНОГ ВРХА У СРБИЈИ ТОКОМ ПАНДЕМИЈЕ

Апстракт: У јавним наступима током свих фаза пандемије вируса корона државни врх Србије је наглашавао успех Србије у сузбијању пандемије и ублажавању последица кризе. Дискурсом који је стваран на тај начин уједно је истицан и неуспех суседних и других (нарочито западних) земаља, чиме је руковођење пандемијом претворено у такмичење између држава и основу за генерисање националног поноса. Циљ рада није само да се реконструише „такмичарски дискурс“ у Србији већ пре свега да се он смести у шире оквири дискурса са којима имплицитно комуницира. У том погледу, у обзир ће се узети контекст симболичке географије, „слике Србије у свету“ и различити дискурси који оличавају и подстичу симболичке поделе у друштву.

Кључне речи: ковид 19, Србија, дискурс, симболичка географија

Увод

Годину дана након избијања пандемије вируса SARS-CoV-2, на телевизијским станицама грађани Србије могли су да виде рекламни спот направљен у оквиру кампање Министарства здравља и Владе Републике Србије за масовну имунизацију и придржавање епидемиолошких мера, под називом „Уздравље – заједно побеђујемо“.

Протекла година нас је научила да неке добијене битке, не значе добијен рат! Великим напорима пружали смо отпор коронавирусу. Победили смо у борби за респираторе и медицинску опрему. Помогли смо привреди и грађанима, изградили нове ковид болнице, борили се за наше медицинске раднике и сваког грађанина Србије! У тренутку када се цео свет бори за вакцине, Србија је једна од водећих земаља у Европи, по броју вакцинисаних. Ова победа не значи да је рат готов.

* Истраживачица сарадница, Институт за социолошка истраживања, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, tamara.petrovic@f.bg.ac.rs.

Ношење маске, држање дистанце и одржавање хигијене, учиниће да брже створимо имунитет и без ограничења кренемо напред!

Уздравље! Заједно побеђујемо¹

Као и у другим кризама и потресима који читава друштва измештају из уобичајене свакодневице, широм света у јавном дискурсу током пандемије често су коришћене ратне метафоре.² Међутим, чини се да је *раш иројив невидљивој нейријашеља* уједно био и рат у који су националне државе улазиле (дискурзивно и/или у политичкој пракси) свака за себе и свака против осталих (утолико и *иобедга* у „борби за респираторе и медицинску опрему“). Дискурзивно уобличавање одговора појединачних држава на пандемијом изазвану кризу неретко је попримало елементе такмичења и истицања посебне способности, учинка и успеха дате државе у *борби* са вирусом.³

Државни врх Србије (пре свега председник државе, али и други званичници) и провладини медији, као што ће бити показано, посебно су се истакли у том погледу. У јавним наступима током свих фаза пандемије наглашаван је (за нас је овде мање битно да ли тобожњи или стварни⁴) успех Србије у руковођењу кризом и сузбијању пандемије. Истовремено је Србија поређена са другим државама и наглашаван је неуспех (или слабији успех) суседних држава и других (најчешће западних) земаља. На тај начин, државни

-
- 1 Спот је 14. марта 2021. године на својој Инстаграм страници објавила и премијерка Ана Брнабић, што је пренето као агенцијска вест, заједно са информацијом да је Србија обавила два милиона вакцинација. Занимљиво је да се претрагом тај спот може наћи и на Фејсбук страни „Напредњаци“, док га ауторка текста није нашла (као ни информације о самој кампањи) на званичним сајтовима Владе, Министарства здравља ни на посебном државном сајту посвећеном информацијама о пандемији (covid19.rs).
 - 2 О употреби те реторичке стратегије и последицама које ратне метафоре имају на разумевање пандемије и реаговање на њу вид., на пример, у: Bates (2020); Morgan (2020); Semino (2021). Такође, о употреби метафоре златног стандарда у контексту пандемије вид. у тексту Еве Камерер у овом зборнику.
 - 3 У једном од првих научних радова који су објављени о тој теми, дискурс у којем се славе учинци у сузбијању пандемије у конкретној држави или на локалном нивоу (у овом случају у Кини, Тајвану и Хонгконгу) и на основу тога генерише национални или грађански понос, означен је као „биополитички национализам“ (de Kloet, Lin & Chow, 2020). Треба приметити (што је значајно из угла симболичке географије и међународних односа) да до сада објављена литература о тој теми најчешће покрива земље источне Азије – вид. и: Yi & Lee (2020); Peng *et al.* (2020); Wang & Tao (2021).
 - 4 Ипак, треба већ на самом почетку напоменути да је многе изјаве које ће бити навођене као примери такмичарског дискурса домаћи портал за проверу чињеница *Истйиномер* (део *CoronaVirusFacts* алијансе медија који се боре против дезинформација у вези са пандемијом ковида 19) оценио као неистине.

врх је, осим за учвршћивање власти на изборима који су одржани током пандемије, суочавање са пандемијом претворио и у међудржавно такмичење. Тиме је постављена и основа за покушај изградње (новог) националног поноса, у земљи у којој је национална идентификација извор симболичких подела и социјалних расцепа (Spasić & Petrović, 2012; Petrović Trifunović & Spasić, 2014; Naumović, 2005; Russell-Omaljev, 2016).

Контекст пандемије вируса корона није једини у којем је такмичарски дискурс произведен „одозго“ и наметнут као доминантан у јавној сфери. Власти у Србији су га већ употребљавале и инструментализовале у ранијим приликама, најочигледније током „мигрантске кризе“ 2016. године. Тада је одговор државе на кризу такође уоквирен као лакмус папир за доказивање државних компетенција и „понашања у духу европских вредности“ (Greenberg & Spasić, 2017, 315). У дихотомији „ми“ и „они“, Србија је, у тој поставци, демонстрираном солидарношћу са мигрантима „победила“ остале земље у региону и Европи, које су затварале своје границе пред људима у невољи и заборављале на „цивилизацијске вредности“ (Petrović Trifunović & Poletić Čosić, 2018).

Такмичарски дискурс у мигрантској кризи и пандемији, као што ће бити показано, може се ишчитати и кроз призму нове фазе брендирања нације (Volcic, 2008), генерисања осећаја „геополитичког достојанства“ (Jansen, 2012; Spaskovska, 2017) и стварања боље „слике Србије у свету“ и боље позиције у симболичко-географским и геополитичким оквирима. Један од извора потребе за таквим дискурзивним делањем је стигма која је Србији додељена (и саморепродукована) током грађанског рата, распада бивше Југославије, владавине Слободана Милошевића и изолације друштва у последњој деценији 20. века, али и за време постсоцијалистичке трансформације друштва и у процесу придруживања Србије Европској унији. Порука тог дискурса, међутим, осим „према споља“, јасно је окренута и „ка унутра“, кроз „приче које Срби причају самима себи (и другима) о самима себи“ (Živković, 2012) и као стратегија владајуће групације у унутрашњим политичким борбама.

У наставку ће најпре укратко бити реконструисан такмичарски дискурс у Србији током пандемије, а затим ће бити понуђена једна могућа интерпретација такве стратегије државног врха у контексту специфичне симболичко-географске позиције Србије и раније постојећих дискурса у друштву. У закључку се преиспитују могуће импликације на политичку сферу и симболички имагинаријум Србије данас.

Како је Србија „победила“ у пандемији?

Један од циљева рада је да се идентификују главне одлике дискурса државног врха о одговору Србије на кризу изазвану пандемијом вируса корона.⁵ У овом случају, дискурс се схвата као конструкција или процес означавања неког домена друштвене праксе из партикуларне перспективе (Fairclough, 1995, 94). Тема овог рада је, према томе, дискурс који пандемију дискурзивно конструише као такмичење између држава, при чему се дихотомијом „ми“ и „они“⁶ истиче нарочита способност одређене државе у њеном одговору на пандемију, а у поређењу са другим земљама.

У свим фазама пандемије вируса SARS-Cov-2, државни врх је у различитим оквирима (регионалним, европским, глобалним) поредио учинак Србије у сузбијању пандемије. Након што су регистровани први случајеви грађана заражених вирусом корона у Србији, полако је отпочело и такмичење – у броју заражених, оболелих, тестираних, хоспитализованих и умрлих, као и поменута „борба за медицинску опрему“.

И као што видите, ми данас, пропорционално броју становника, мислим да смо осми у Европи. И стизаћемо их и стићи ћемо до петог места у Европи, јер ћемо још више да тестирамо.⁷

У сваком случају даћемо све од себе (...) да завршимо борбу против ковида као једна од најуспешнијих земаља у Европи, као што то данас изгледа упркос свим губицима, свим тешкоћама. Упркос жестокој кампањи којој смо као земља били изложени и у региону и у Европи, па су причали о српском Бергаму и не знам чему. На крају се испоставило да је Србија убедљиво боља од свих њих који су сладострасно говорили о нашим тобожњим неуспесима.⁸

5 Грађу чине транскрипти обраћања председника Србије и гостовања представника власти у телевизијским емисијама, као и медијски текстови доступни на интернет порталима. Због прегледности текста и већег броја анализираних примера, референце на цитирану грађу биће навођене у фуснотама.

6 Сваки идеолошки дискурс се темељи на тој дихотомији, при чему се различитим дискурзивним стратегијама сопствена група представља у позитивном светлу (наглашавајући позитивне аспекте, а умањујући или прикривајући негативне), а супротстављена група у негативном светлу (обрнуто – наглашавају се негативни аспекти, а прикривају или умањују позитивни). О „идеолошком квадрату“, који је састављен од ових семантичких потеза, вид. више у: van Dijk (2006).

7 Александар Вучић у емисији „Бирилица“, TV Happy, 7. мај 2020. <https://youtu.be/LXIQFF8YRZI>.

8 Обраћање јавности председника Србије, ТАНЈУТ, 12. новембар 2020. <https://youtu.be/3BWulj8j1oM>.

Занимљиво је, што се да наслутити из претходног примера, да је „успех“ Србије у европским оквирима неретко наглашаван у тренуцима врло неповољне епидемиолошке ситуације у земљи. Тиме су се настојале ублажити или прикрити негативне информације о учинку руководства Србије у сузбијању пандемије и чувању јавног здравља.

А данас је најтежи дан, и званично, за Републику Србију што се тиче пандемије коронавирусом, дакле и по питању броја умрлих и по питању броја заражених. А и са свим тим када погледате пропорционално броју становника и даље смо међу пет или у пет најбољих европских земаља.⁹

И сада да дођемо до једне теме коју никада нисмо помињали. Имамо ужасно велики број мртвих. Али ипак смо и по том питању пропорционално броју становника, мање него што их имају сви други у региону. Иако је страшно тешко о томе говорити уопште. Међутим, зашто је то тако? (...) ја сам вам донео нешто што ће вам открити ту тајну. Погледајте, ово је једна табела коју никада нисте могли да видите, нико је никада до сада није правио (показујући графикон „Недељни проценат хоспитализације у односу на број регистрованих случајева“, прим. аут.). И приметите да, рецимо, у најснажнијим западним земљама је врло мали проценат хоспитализације. Зато што је скупо лечење. И они не желе велики број људи да стављају на болничко лечење. (...) У Немачкој је тај проценат између 1 и 4. У Хрватској и Словенији између 5 и 10. У нашој земљи је између 12,5 и чак 38 посто, у зависности од дана када се то узима. (...) Наша терапија, терапија наших лекара је боља и зато имамо пропорционално нижу смртност него што имају сви у региону и него што имају у највећем делу Европе. Ми имамо, не заборавите, у односу на Бугарску готово 3 пута мање, а имамо исти број становника као Бугарска која је чланица Европске уније.¹⁰

„Спољна“ и научна легитимизација¹¹ веома су важне у идеолошком дискурсу, што ће показати следећи пример. На државном сајту посвећеном пандемији објављена је вест агенције ТАНЈУГ, у којој се агенција осврће на „погрешан утисак у делу јавности“, па се у изношењу података о уделу заражених и умрлих у Србији позива и на ауторитет америчког универзитета и на стручни ауторитет члана медицинског дела кризног штаба.

9 Председник Србије уручује одликовања заслужнима у борби против COVID-19, ТАНЈУГ, 11. новембар 2020. <https://youtu.be/yx1YhTTjsH8>.

10 Александар Вучић у емисији „Четвртком у 9“, РТС, 3. децембар 2020. <https://youtu.be/JeD-qWVW-mI>.

11 О легитимизацији државних мера током пандемије вид. у тексту Дуње Полети Ђосић.

Према најновијим подацима америчког Универзитета „Донс Хопкинс“, Србија има другу најнижу стопу смртности од корона вируса у поређењу са земљама у региону. У делу јавности, иначе, влада погрешан утисак да наша земља, и поред рестриктивних мера, има релативно велики број инфицираних и умрлих у поређењу са регионом. (...). Најнижу стопу, нижу од Србије, има само Црна Гора – 1,3 одсто. Стопа смртности је, иначе, према речима др Предрага Кона, и једини поуздан показатељ за поређење ситуације са епидемијом (...).¹²

Осим у сузбијању пандемије и чувању јавног здравља, државни врх је истицао и властити учинак у ублажавању економских последица пандемије, у чему је, поново, Србија била и биће успешнија од других европских земаља.

Ми радимо нешто зато што водимо рачуна о држави. Зато што, као што сте видели, ја морам и пред амбасадорима Европске уније да кажем да очекујемо да Србија буде најбоља у Европи у наредних три или пет година. (...) Мислите да је то лако? Видели сте како нам није лако да будемо 24. у Европи у шутирању лопте ногом. А ми смо први (...) у целој Европи (...) од 2020. до краја 2022. а верујемо да можемо (...) и до 2025. године. За то је потребно много да радите и да водите рачуна и о економији и о здрављу. И када говорите о здрављу и тешкој ситуацији (...) мислим да данас постајемо пети у Европи по успешности у борби против ковида. До јуче смо били шести. Дакле, и у томе смо бољи од готово свих. (...) Од свих у региону убедљиво бољи, а од готово свих у Европи.¹³

Ми очекујемо до краја године, уз све проблеме које ћемо да имамо, и уз даље присуство коронавируса. (...) Ми верујемо да ћемо имати раст убедљиво најбољи у Европи и да он може да буде око нуле. (...) Када кажете да смо ми око нуле, морате да имате у виду да ће многе земље и у нашем окружењу и у целој Европи ићи и на -10 и на -12 и то ће Србији дати огромну предност и огроман замајац.¹⁴

Такмичарски дискурс је, свакако, врхунац доживео у фази масовне вакцинације грађана. Представници власти и медији су свакодневно истицали ранг¹⁵ и велики успех Србије у светским оквирима, обично бирајући критеријум који је у том тренутку најповољнији по државу (број датих доза на 100 становника, број укупно датих доза,

12 Србија има мању стопу смртности од готово свих у региону, ТАНЈУГ, 17. април 2020. <https://covid19.rs/србија-има-мању-стопу-смртности-од-гот/>.

13 Председник Србије на постављању камена темељца за изградњу интермодалног терминала, ТАНЈУГ, 13. новембар 2020. <https://youtu.be/FyfOnfUWLZU>.

14 Обраћање јавности председника Србије, ТАНЈУГ, 30. јул 2020. <https://youtu.be/UWYg4OXKgdY>.

15 Та пракса је настављена до тренутка закључења овог текста (јун 2021. године).

број вакцинисаних на милион становника, проценат вакцинисаних у појединим градовима, поређење са европским просеком итд.).

У Србији је, према последњим подацима надлежних органа, против коронавируса до сада вакцинисано 437.380 грађана. Србија је друга у Европи по броју вакцинисаних на милион становника, после Велике Британије. (...) Србија је, када је реч о региону, на првом месту по броју вакцинисаних на милион становника, испред Словеније, Румуније, Мађарске, Хрватске и Бугарске. По укупном броју вакцинисаних, наша земља је у региону на другом месту, после Румуније.¹⁶

Не заборавите, у региону, Србија има најнижу инциденцу оболевања од COVID-19, Србија има најнижу стопу смртности (примера ради, од Хрватске дупло нижу, а од Словеније три пута нижу стопу смртности) и на крају, Србија је и тестирала убедљиво највише грађана. Вакцине су само део свега онога што Србија чини у борби против короне. Да се разумемо, за успех Србије у погледу вакцинације грађана, најзначајнији су председник Вучић,¹⁷ који је заслужан за набавку вакцина у оволиком броју, и здравствени радници који су ефикасно и одговорно приступили имунизацији више од пола милиона људи за две недеље. (...) У погледу вакцинације, водећа смо држава у Европи.¹⁸

Министар без портфеља у Влади Републике Србије задужен за иновације и технолошки развој Ненад Поповић изјавио је данас да је Србија лидер у процесу вакцинације у Европи са више од 28 одсто потпуно вакцинисаних, што је двоструко више од европског просека.¹⁹

У тој фази смо присуствовали и „такмичењу“ у демонстрирању солидарности, нарочито када је држава одлучила да омогући вакцинацију свих страних држављана, без обзира на то да ли имају пребивалиште у Србији. Тако је, након викенда када је, према званичним подацима, више од 22.000 страних држављана дошло у Србију да се вакцинише²⁰, премијерка Ана Брнабић гостовала у Јутарњем програму TV Нарру. Са њом је, осим водитељке, разговарао и главни уред-

16 Србија друга у Европи по броју вакцинисаних на милион становника, 30. јануар 2021. <https://www.srbija.gov.rs/vest/515985/srbija-druga-u-evropi-po-broju-vakcinisanih-na-milion-stanovnika.php>.

17 О представљању А. Вучића као заштитника грађана од пандемије, вид. у тексту Иване Спасић.

18 Више од пола милиона људи за мање од месец дана примило целиво, похвале стижу из целог света: Лончар о томе како смо постали ЛИДЕРИ У ВАКЦИНАЦИЈИ, *Блиц*, 16. фебруар 2021. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/vise-od-pola-miliona-ljudi-za-manje-od-mesec-dana-primilo-cepivo-pohvale-stizu-iz-wn6dcx6>.

19 Србија лидер у процесу вакцинације у Европи, 28. мај 2021. <https://www.srbija.gov.rs/vest/549120/srbija-lider-u-procesu-vakcinacije-u-evropi.php>

20 У Србији вакцинисано 22.000 странаца за три дана, 29. март 2021. <https://www.srbija.gov.rs/vest/531646/u-srbiji-vakcinisano-22000-stranaca-za-tri-dana.php>.

ник те телевизије Миломир Марић. Позив страним држављанима је образложен тиме да држава није хтела да уништи 25.000 вакцина Астра Зенека којима се ближило истицање рока трајања, али је сам чин дискурзивно „искоришћен“ за „слање слике из Србије“ – и у регион и из читавог региона – у „свет“, што је и мотив који је доминирао тим разговором.

Миломир Марић: *Председнице, каква слика је отишла јуче из Србије? Отворене су иранице, јужве, иривредници из региона дошли су у Београд да се вакцинишу, цела носада албанској авиона (сијуардесе, илоји).*

Водитељка: *Дошли су, кажу, у Србију по сјас.*

Миломир Марић: *Појино једна друа ирча, без обзира на ироиа-тангу, резолуције Евројској парламентиа. Људи су осетили иде је сјас (...) јер то људи мисле да је Београд оно што је био – центар региона.*

Ана Брнабић: *Овој викенда је најлејша мојућа слика нослаја поново из Србије за регион. Не постоји ништа што боље може да говори о регионалној солидарности, повезаности региона, о томе колико се ми ирудимо да не буду само наши грађани безбедни, већ читав регион. (...)*

Миломир Марић: *То је изнад сваке полијике, ироиаанге, црне лејнде о Србима.*

Ана Брнабић: *Није било никакве полијике у томе. (...) Заиста, ово је ишање здравља људи, људских животиа, иодришке и солидарности. И ја се надам да што више таквих неких појеза може и да направи иу друјачију слику региона. (...) Као што сте рекли, оно што је нека најсимпатичнија, можда, слика, која најбоље одсликава читав овај викенд и друјачију слику региона, то је носада Albania Wings која је дошла у униформама у Београд да се вакцинише. (...) Сви ти људи који су дошли да се вакцинишу преко викенда (...) ће понећи најлејшу мојућу слику и ишиске из Београда и Србије и иренији својим иородицама.²¹*

Треба поменути још један важан аспект такмичарског дискурса. Наиме, у наставку разговора са премијерком у јутарњем програму TV Happy, солидарност Србије²² се, као и током „мигрантске кризе“ (Petrović Trifunović & Poletić Čosić, 2018), наглашава контрастом са мањком исказане солидарности у Европској унији.²³

21 ЕКСКЛУЗИВНО – Ана Брнабић о вакцинацији – Вакцине из Србије спасавају не само нас него и регион!, Јутарњи програм TV HAPPY, 29. март 2021. <https://youtu.be/4msUU7M9e0Y>.

22 Премијерка је у разговору навела и број вакцина које су председник и она донирале Северној Македонији, Црној Гори и Босни и Херцеговини, као и авиона медицинске помоћи Италији.

23 Насупрот томе, истраживање наративног уоквиравања пандемије у таблоидима у Србији, показало је да су Кина и Русија представљене као хероји борбе против коронавируса (Kleut & Šinković, 2020).

Миломир Марић: *И да врати́мо веру у солидарносћ која је избуљена у Евројској унији. Видели смо од иочейка короне да свака земља је саможива, само ілега себе. Оћимају се и за медици́нску ојрему и за вакци́не.*²⁴

Годину дана раније, 18. марта 2020. године, приликом проглашавања ванредног стања у целој држави, на конференцији за новинаре председник Србије је изјавио:

Схватили сте да велика међународна солидарност у ствари не постоји. Европска солидарност не постоји. То је била бајка на папиру. (...) Не можемо медицинску опрему ни да увозимо из земаља Европске уније. Немају ни они довољно.²⁵

Међутим, месец дана касније, после састанка са амбасадорима земаља ЕУ, председник је драстично променио сопствену оцену „европске солидарности“, што указује и на то да су се током пандемије различите поруке слале „ка унутра“ (грађанима Србије) и „ка споља“ (представницима ЕУ):

Србија је изузетно захвална ЕУ на финансијској и другој помоћи, подршци и солидарности коју је показала према нашој земљи, не само откада се заједнички боримо против коронавируса, него и у претходном периоду. (...) Кажем хвала на помоћи и подршци. О солидарности ЕУ изговорио сам само пристојне речи.²⁶

Ово би могла да буде тема одвојеног рада, међутим, сада је савсим довољно истаћи да то ко је примарни прималац поруке такође треба узети у обзир у анализи дискурса државног врха. Али и размотрити какав је положај Србије у геополитичким и у симболичко-географским оквирима. Тиме ћемо се позабавити у остатку текста.

Зашто је Србија „победила“ у пандемији – један могући интерпретативни оквир

Питање из наслова је, наравно, зашто је Србија *ишребало* да „победи“ у пандемији, односно коме је и због чега то било важно. Један од разлога се свакако може наћи у стилу владавине и реторици Алек-

24 Навод је из исте емисије на ТВ Нарру, вид. фн 22.

25 Вучић: Србија у рату против невидљивог и опаког противника, РТС сајт – Званични канал, 15. март 2020. <https://youtu.be/ohYIND7-g5E>.

26 Вучић: О солидарности ЕУ изговорио сам само пристојне речи, Nova.rs, 24. април 2020. <https://nova.rs/vesti/politika/vucic-o-solidarnosti-eu-izgovorio-sam-samo-pristojne-reci/>.

сандра Вучића, који је далеко предњачио у истицању различитих рангирања²⁷ и квантификацији учинка „српског одговора на пандемију“. То је дискурзивна стратегија којом се он и у ванпандемијским ситуацијама служи, вођен геслом да је време да Србија заборави на „губитнички менталитет“ и крене „у трку са светом“. Током пандемије је то само појачано, из различитих разлога – због прикривања негативне епидемиолошке ситуације и умањивања одговорности власти, потребе за учвршћивањем власти на изборима, али и због других дискурзивних „подстицаја“.

Овде нас, дакле, превасходно занима (интер)дискурзивни контекст, односно шта је то у симболичком пољу друштва Србије што имплицитно уоквирује то такмичење. Зашто је важно поредити се са Немачком, зашто се с пажњом гледа на „резултате“ Словеније и Хрватске и зашто је важно да је Србија три пута боља од Бугарске „која је чланица Европске уније“? Због чега треба изградити „победнички менталитет“ и нови национални понос? Укратко, питање је који су то одраније постојећи дискурси у симболичкој сфери друштва које Александар Вучић и државни врх имају на уму када се бесомучно такмиче, рангирају Србију и истичу успехе државе, односно своје успехе?

Неке назнаке одговора на постављена питања можемо да нађемо у следећем примеру. Наиме, истог дана када је премијерка гостовала у јутарњем програму TV Нарру, на истој телевизији у емисији „Ђирилица“, коју води Миломир Марић, гостовао је и председник државе и дао сопствени осврт на вакцинацију страних држављана у Србији:

Ја сам задовољан што смо могли неке да помогнемо. (...) Задовољан зато што људе не делите по томе којој вери припадају, у којој земљи живе, већ по томе можете ли да им помогнете или не. (...) То је за нас био важан сигнал да регион може да напредује. (...) Мислим да је то само показало да су наше заједничке могућности много веће од онога како себе доживљавамо. Ми смо сви заједно имали неку врсту комплекса и фрустрација према свима другима. Увек смо себе потцењивали, говорили како су сви други бољи. Томе нас је и искуство учило. У много чему смо били међу најгорима у претходним деценијама. И данас када постајемо први, други, трећи у Европи у многим областима, у многим сегментима, људи то онако гледају са неком врстом зазора и не верују сасвим у то, јер су већ навикнути на то, већ имамо ту врсту

27 О „помама за рангирањем“ држава у међународним односима, о томе како рангирање утиче на (само)перцепцију одређене државе, нарочито у процесу друштвено-политичке трансформације бивших социјалистичких земаља, вид. у: Cooley & Snyder (2015). Разумевању значаја међународног поређења и легитимизације националних држава спољним признањем допринос су дали и аутори из струје новог институционализма (нпр. Meyer *et al.*, 1997).

губитничког менталитета. И ја сам срећан што се то мења. (...) мислим да су сви људи, не само у Београду, већ и у целој Србији, били поносни што смо неке (...) могли да помогнемо.²⁸

Када каже „у много чему смо били међу најгорима у претходним деценијама“, Вучић уводи у причу осећање националне инфериорности у поређењу са западним развијеним земљама и чувену „слику Србије у свету“, који чине симболичко-географски подложак такмичарског дискурса током пандемије.

Србија јесте политичка заједница која је у новијој историји морала да „изађе на крај“ са вишеструком стигмом²⁹ и идентитетским теретом који стигма у међународним односима са собом носи. Пре свега, реч је о друштву које заузима специфичан положај у геополитичким оквирима и преузима у свој идентитет наслале балканистичког и оријенталистичког дискурса. Симболичка географија нашег континента, али и целе планете, веома дуго је оцртавана по линијама надмоћи „запада“ у односу на „исток“ и „севера“ у односу на „југ“. Појмови као што су оријентализам (Said, 2008), балканизам (Todorova, 2006), репродукција, односно „гнежђење оријентализма“ (Bakić-Hayden, 2006), „градијенти омаловажавања“ (Živković, 2012) и истраживачке традиције из којих су настали добро описују логику по којој се географске разлике преиначавају у симболичке и хијерархијске. Србија се, затим, налази у положају бивше социјалистичке државе, која се након деблокирања друштвене трансформације (Lazić, 2011), уз прелазак у капитализам, морала прихватити и симболичке трансформације националног идентитета, нарочито у процесу прикључивања Европској унији. Пут из социјализма ка капитализму и из Балкана ка „Европи“ био је додатно отежан трећом врстом стигме – оном на коју се у домаћим оквирима, можда, и најпре помисли када се помене „слика Србије у свету“. Наиме, у односу на многа постсоцијалистичка друштва, Србија је и постконфликтно друштво које је провело читаву последњу деценију 20. века „одсечено од света“, носећи бреме „одметничке државе“ (Simpson, 2006) коју је у рат, ратне злочине, распад Југославије и међународну изолацију водио лидер који је у међународним медијима означаван као „балкански касапин“.

Са том троструком стигмом и извесним закашњењем у односу на околне државе, Србија је током прве деценије 21. века отпочела свој „пут ка Европи“ (Petrović, 2013) – процес придруживања ЕУ,

28 Ђирилица – Председник Александар Вучић – Борба против криминала, TV Нарру, 29. март 2021. <https://youtu.be/E8KHL7PlbLs>.

29 О стигми у контексту међународних односа, вид. у: Zarakol (2011); Adler-Nissen (2014).

који подразумева политичку, економску и културну „европеизацију“ „мање европских“ земаља Источне Европе. Чланство у Европској унији „постаје главно легитимизацијско средство у обликовању нове симболичке географије европског континента“, а ЕУ је „истовремено предуслов за нормалност и она која дефинише мерила за квалификацију за нормално“ (Petrović, 2010). Аутори који су се бавили том темом истичу да је ту реч о „менторском“ односу, у којем земље ЕУ (нарочито оне из Западне Европе) имају ауторитет да процењују и утичу на политичке услове у земљама Источне Европе. Посебно када је у питању тзв. Западни Балкан, менторски однос је заснован на имплицитном аргументу да овај регион, европски „унутрашњи Други“, не може сам да напредује већ су му неопходни спољно (западно) вођство, надзор, подучавање и усмеравање (Hammond, 2006; вид. и Petrović, 2010; 2013).

Менторски однос ЕУ према новим чланицама и земљама кандидата често се испољава кроз колонијалистичку тропу „нуђења помоћи“ (Petrović, 2010; 2013), која се даље репродукује како се одређена држава учлани у ЕУ или приближи чланству. У случају пандемије, када Вучић донира вакцине Северној Македонији, Црној Гори и Босни и Херцеговини, он репродукује ту логику, преузимајући виши хијерархијски положај у односу на те државе. Када, пак, нуди помоћ земљама ЕУ и шаље авионе са медицинском помоћи у Италију, он ту исту логику покушава да изврне.

Миломир Марић: Али њеби су ѿговорили да ѡреба Србија да буде ѡнизна, да не ѡвори баш о својим усјесима, да је лидер, да можеш да ѡо сакријеш мало, да није згодно, наљушћене се људи у реѡону, у Евроѡи (...).

Александар Вучић: Рекли су ми да морамо да будемо сѡремнији, ѡнизнији и да нико не жели да ѡледа изузеѡно снажну Србију. (...) То су ми људи у лице рекли, важни ѡредсѡавници великих сила. И ѡо хоћу да људи у Србији знају. (...) Када смо ѡослали ѡомоћ Иѡалији (...) ѡо није смело да се деси. Како мала Србија може да има више ѡомоћи, неѡо шѡо су велике земље Евроѡске уније? (...) Ко је мала Србија да ѡомаже неким великим земљама?! (...) Ова земља је неѡовраѡно ѡремењена. Србија је од ѡубиѡника ѡосѡала менѡалиѡеѡски ѡобедник.³⁰

На први поглед изгледа да оваквим дискурсом председник државе покушава да се избори за бољу позицију и улогу Србије у геополитичком поретку и да је представи као глобални узор, на равноправном нивоу са западним земљама (које то „не желе да гледају“). Међутим, чини се и да је то првенствено намењено домаћој

30 Навод је исти као у фн 29.

публици коју треба уверити да смо након деценија инфериорности дошли до тога да можемо да будемо „победници“. Овде већ Вучић „комуницира“ са једним специфичним дискурсом (о „Трећој Србији“), у којем се истиче да Србија *има њраво* да искорачи из прошлости (ратних злочина, међународне изолације и социоекономског колапса), *има њраво* на оптимизам и слављење победа, у инат „Другој Србији“³¹ која „зрачи дефетизмом и негативношћу и руга се оптимизму и позитивној енергији народа“ (Spasić & Petrović, 2012, 34). Осим смештања српског национализма „у прихватљиве оквире ’новог времена“ (Spasić & Petrović, 2012, 32), то је и дискурс о *њраву на национални њнос*, упркос осећају колективне (али и индивидуалне) немоћи, пораза и инфериорности у симболичком имагинаријуму друштва последњих деценија.

Самим тим, преношење похвала које је Србија у фази масовне имунизације добила из региона и света интегрални је део такмичарског дискурса. Спољно признање (нарочито ако долази из медија или од представника политичких ентитета који се на симболичкој мапи света налазе западније од Србије) изузетно је битно за генерисање националног поноса у земљи са урушеним „геополитичким достојанством“ (Jansen, 2012; Spaskovska, 2017), мотивом који доминира сећањем на социјалистичку Југославију и њен међународни углед. Утолико је прилог америчке телевизије CNN,³² у којем је Србија (означена као „земља Александра Вучића“ и држава која „није чланица Европске уније“) похваљена за успехе у вакцинацији – јер поседује „изобиље вакцина“ („толико вакцина да их нуде странцима бесплатно“), као и брзину и ефикасност у спровођењу имунизације – био веома значајан за грађење слике о Србији као победници.

Као током мигрантске кризе, када је домаћа штампа била преплављена исказима миграната који изражавају захвалност Србији (Petrović Trifunović & Poletić Čosić, 2018, 222), и током пандемије су преношене изјаве захвалности страних држављана који су се вакцинисали.³³ Такође, посебно место у јавности су добили текстови медија из околних земаља, у којима су критиковане њихове власти, а Србија хваљена као лидер региона. Текст у којем се наводи како је Вучић „опалио звучни шамар лидерима свих земаља регије, а поготово

31 О политичком расцепу и симболичкој подели на „Прву“ и „Другу“ Србију вид. Popov, *priv.* (1996); Naumović (2005); Živković (2012); Russell-Omaljev (2016).

32 This man's country offers free vaccines to foreigners, CNN, 31. mart 2021. <https://youtu.be/6s-V6-COIA>.

33 Вакцинација страних држављана у Србији: „Јако смо захвални“, *BBC News na srpskom*, 26. mart 2021. <https://www.021.rs/story/BBC/269612/Vakcinacija-stranih-drzavljana-u-Srbiji-Jako-smo-zahvalni.html>.

хрватском премијеру³⁴, са портала хрватског *Вечерњеј листи*³⁴ пренели су многи медији у Србији, док је, на пример, телевизија Пинк, у својим вестима 5. априла 2021, то посебно нагласила – као најновију вест у кајрону.

На крају, за овај сегмент је посебно занимљив текст објављен на блогу хрватске списатељице Ведране Рудан, која се вакцинисала у Београду крајем јануара 2021, на самом почетку масовне имунизације. У тексту који је насловљен „Европљанка у Београду“³⁵ играјући се са добро познатим симболичко-географским представама, она је испричала како је на позив пријатељице дошла у Београд да се вакцинише („Како јој може пасти на памет да Европљанима нуди цјепиво на Балкану?“). Похвалила је компетентност и отвореност Србије (означене као Балкан), њен „шведски стол крцат цјепива“ и известила о усхићености коју је доживела када је села да попије кафу у кафићу, што све није могуће у, како је иронично нагласила, „пословишно добро организираној“ Хрватској (означеној као Европа). То је у такмичарском дискурсу била потврда да је Србија *боља* од Хрватске, чланице ЕУ (за разлику од Србије) са којом власти и њима блиски медији у Србији традиционално подстичу ривалски однос.

Закључна разматрања

Шта даље након „победе“ у пандемијској кризи? Да ли се државни врх изборио за бољи геополитички положај и значајнију улогу своје државе у међународним оквирима? Да ли је након свих тих „успеха“ промењена „слика Србије у свету“? Да ли је повраћен давно изгубљени осећај геополитичког достојанства и да ли су власти за грађане „освојиле“ право на национални понос?

Уместо одговора на та питања, биће објашњено зашто се на њих на основу анализе у овом тексту не може дати одговор. Наиме, за потребе што детаљније реконструкције такмичарског дискурса током пандемије и његовог смештања у интерпретативне оквире симболичке географије, свесно је занемарено разматрање постојећих „контрадискурса“, реакција и симболичких борби у јавности које су биле живахне и у том периоду. Због те чињенице не можемо да знамо да ли је

34 Vučić je opalio zvučni šamar liderima svih zemalja regije, a pogotovo hrvatskom premijeru, *Večernji list*, 4. april 2021. <https://www.vecernji.hr/vijesti/srbijanski-predsjednik-vucic-opalio-je-zvucni-samar-liderima-svih-zemalja-regije-a-pogotovo-hrvatskom-premijeru-1481569>.

35 Evropljanka u Beogradu, 31. januar 2021. <https://www.rudan.info/evropljanka-u-beogradu/>.

успешно изграђен и прихваћен дискурс новог националног идентитета, који би био заснован на „победничком менталитету“ и да ли је он превладао постојеће политичке расцепе и идеолошке сукобе. Ово је онемогућено и одлуком да се занемари преиспитивање истинитости цитираних исказа и њима створена слика о одговору Србије на пандемију упореди са доступним подацима и независним извештајима о пандемијској ситуацији у Србији (о броју заражених, броју преминулих, капацитетима и стањем у здравственим установама итд.). То није ни био циљ рада, али се наводи јер је важно истаћи нешто што је можда очигледно – такмичарски дискурс не постоји у вакууму. За неке грађане Србије порука такмичарског дискурса вероватно није основа за изградњу националног поноса већ се на њу може гледати као на низ поновљених неистина којима се прикривала неповољна епидемиолошка ситуација и којима су се дискурзивно прерађивале чињенице о (не)способности и (не)одговорности руководства Србије.

Такође, кад год се у причу уведе „слика Србије у свету“, треба имати на уму да је заправо у питању „слика Србије у свету“ у *Србији* или, прецизније, у *једном делу Србије*, а не „реална“ (у мери у којој је „реално“ одговарајућа реч) промена позиције државе и њеног значаја на симболичким и геополитичким картама Европе и света. Уз то, такав покушај ребрендирања нације собом носи и ребрендирање национализма (где националну нетрпељивост смењују такмичење и доказивање ко је бољи и успешнији), што није чврста основа ни за добре међунационалне односе у региону ни за стабилан национални дискурс у земљи у којој је то вишедеценијска основа друштвених подела.

Укратко, постоји важан део слагалице симболичког имагинаријума Србије који недостаје овом раду. За неке будуће анализе остаје да се утврди да ли је и какве итерације (али и одговоре на њих) добио дискурс о новој победничкој Србији која, у изведби садашњег државног врха, покушава да искорачи из задатих имаголошких оквира. Или их, пак, управо на тај начин даље репродукује.

Референце

- Adler-Nissen, R. (2014). Stigma Management in International Relations: Transgressive Identities, Norms, and Order in International Society. *International Organization* 68, 143–176. doi:10.1017/S0020818313000337
- Bakić-Hayden, M. (2006). *Varijacije na temu Balkan*. Beograd: IFDT/IP „Filip Višnjić“.

- Bates B. R. (2020). The (In)Appropriateness of the WAR Metaphor in Response to SARS-CoV-2: A Rapid Analysis of Donald J. Trump's Rhetoric. *Frontiers in Communication* 5, <https://doi.org/10.3389/fcomm.2020.00050>.
- Cooley, A. & Snyder, J. (2015). *Ranking the World: Grading States as a Tool of Global Governance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- de Kloet, J., Lin, J. & Chow, Y. F. (2020). 'We are doing better': Biopolitical nationalism and the COVID-19 virus in East Asia. *European Journal of Cultural Studies* 23(4), 635–640. <https://doi.org/10.1177/1367549420928092>.
- Fairclough, N. (1995). *Media Discourse*. London: Edward Arnold.
- Greenberg, J. & Spasić, I. (2017). Beyond East and West: Solidarity Politics and the Absent/Present State in the Balkans. *Slavic Review* 76(2), 315–326. <https://doi.org/10.1017/slr.2017.80>.
- Hammond, A. (2006). Balkanism in Political Context: From the Ottoman Empire to the EU. *Westminster Papers in Communication and Culture* 3(3), 6–26. <https://doi.org/10.16997/wpcc.56>.
- Jansen, S. (2012). The afterlives of the Yugoslav red passport, *Citizenship in South-east Europe*, <https://www.citsee.eu/citsee-story/afterlives-yugoslav-red-passport>.
- Kleut, J. & Šinković, N. (2020). „Is it possible that people are so irresponsible?": tabloid news framing of the COVID-19 pandemic in Serbia. *Sociologija* 62(4), 503–523. <https://doi.org/10.2298/SOC2004503K>.
- Lazić, M. (2011). *Čekajući kapitalizam: nastanak novih klasnih odnosa u Srbiji*. Beograd: Službeni glasnik.
- Meyer, J., Boli, J., Thomas, G., & Ramirez, F. (1997). World Society and the Nation-State. *American Journal of Sociology* 103(1), 144–81. <https://doi.org/10.1086/231174>.
- Morgan, M. (2020). Why meaning-making matters: the case of the UK Government's COVID-19 response. *American Journal of Cultural Sociology* 8, 270–323. <https://doi.org/10.1057/s41290-020-00121-y>.
- Naumović, S. (2005). The social origins and political uses of popular narratives on Serbian disunity. *Filozofija i društvo* 26, 65–104. DOI: 10.2298/FID0526065N.
- Peng, A. Y., Zhang, I. S., Cummings, J., & Zhang, X. (2020). Boris Johnson in hospital: a Chinese gaze at Western democracies in the COVID-19 pandemic. *Media International Australia* 177(1), 76–91. <https://doi.org/10.1177/1329878X20954452>.
- Petrović, T. (2010). Misliti Evropu bez mnogo razmišljanja: diskurs o zapadnom Balkanu kao ogledalo današnje Evrope. *Sarajevske sveske* 27/28, 690–707. <http://www.sveske.ba/en/content/misliti-evropu-bez-mnogo-razmisljanja>.
- Petrović, T. (2013). Europe's New Colonialisms. *Belgrade Journal of Media and Communications* 2(4), 111–128.
- Petrović Trifunović, T. & Poletić Ćosić, D. (2018). Discourses of Hospitality, Politics of Hostility: Instrumentalization of the "Refugee Crisis" in the Serbian

- Press. In: G. Pudar Draško, A. Pavlović & E. Meka (Eds.), *Politics of Enmity* (pp. 211–228). Belgrade: Institute for Philosophy and Social Theory, University of Belgrade.
- Petrović-Trifunović, T. & Spasić, I. (2014). Patriotism and Cosmopolitanism in Intellectual Discourse: Peščanik and Nova srpska politička misao. *Filozofija i društvo* 25(4), 164–188. <https://doi.org/10.2298/FID1404164P>.
- Popov, N. (prir.). (1996). *Srpska strana rata: trauzma i katarza u istorijskom pamćenju*. Beograd: Republika.
- Russell-Omaljev, A. (2016). *Divided we stand: discourses on identity in 'first' and 'other' Serbia*. Stuttgart: Ibidem Verlag.
- Said, E. (2008). *Orijentalizam*. Beograd: XX vek.
- Semino, E. (2021). “Not Soldiers but Fire-fighters” – Metaphors and Covid-19. *Health Communication* 36(1), 50–58. <https://doi.org/10.1080/10410236.2020.1844989>.
- Simpson, G. (2006). *Velike sile i odmetničke države*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Spasić, I. & Petrović, T. (2012). Varijante „Treće Srbije“. *Filozofija i društvo* 23(3), 23–44. DOI: 10.2298/FID1203023S.
- Spaskovska, Lj. (2017). The ‘Children of Crisis’: Making Sense of (Post)socialism and the End of Yugoslavia. *East European Politics and Societies and Cultures* 31(3), 500–517. <https://doi.org/10.1177/0888325417692862>.
- Todorova, M. (2006). *Imaginarni Balkan*. Beograd: XX vek.
- van Dijk, T. A. (2006). *Ideologija: multidisciplinarni pristup*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga.
- Volcic, Z. (2008). Former Yugoslavia on the World Wide Web: Commercialization and Branding of Nation-States. *International Communication Gazette* 70(5), 395–413. <https://doi.org/10.1177/1748048508094292>.
- Wang, Z., & Tao, Y. (2021). Many Nationalisms, One Disaster: Categories, Attitudes and Evolution of Chinese Nationalism on Social Media during the COVID-19 Pandemic. *Journal of Chinese Political Science*. <https://doi.org/10.1007/s11366-021-09728-5>.
- Yi, J. & Lee, W. (2020). Pandemic Nationalism in South Korea. *Global Society* 57, 446–451. <https://doi.org/10.1007/s12115-020-00509-z>.
- Zarakol, A. (2011). *After Defeat: How the East Learned to Live with the West*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Živković, M. (2012). *Srpski sanovnik: nacionalni imaginarijum u vreme Miloševića*. Beograd: XX vek.

Tamara Petrović Trifunović*

COMPETITIVE DISCOURSE OF THE STATE LEADERSHIP IN SERBIA DURING THE PANDEMIC

Abstract: In public appearances during all phases of the coronavirus pandemic, the state leadership of Serbia emphasized the success of Serbia in suppressing the pandemic and mitigating the consequences of the crisis. The discourse created in this way also highlighted the failure of neighbouring and other (especially Western) countries, thus turning the management of the pandemic into competition between states and a basis for generating national pride. The aim of the paper is not only to reconstruct the “competitive discourse”, but above all to place it in the broader framework of the discourses with which it implicitly communicates. In this regard, the context of symbolic geography, and the “image of Serbia in the world” will be taken into account, as well as various discourses that embody and encourage symbolic divisions in society.

Key words: COVID-19, Serbia, discourse, symbolic geography

* Research Assistant, Institute for Sociological Research, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, *tamara.petrovic@f.bg.ac.rs*.

CIP – Каталогизација у публикацији –
Народна библиотека Србије, Београд
316.62:[616.98:578.834(082)

ПАНДЕМИЈА, друштво и симболички поредак : јавни
дискурси у/о кризи изазваној пандемијом ковида 19 : зборник
радова / Ивана Спасић (уредница). – Београд : Универзитет,
Филозофски факултет, 2021 (Београд : Службени гласник). –
160 стр. ; 24 cm

„Овај зборник је настао у оквиру научноистраживачког
пројекта Човек и друштво у време кризе ...“ --> колофон. –
Тираж 200. – Стр. 7–13: Дискурзивна лица пандемије / Јелена
Пешић, Ивана Спасић. – Напомене и библиографске референце
уз радове. – Библиографија уз сваки рад. – Abstracts.

ISBN 978-86-6427-178-3

а) Ковид 19 – Пандемија – Социолошки аспект – Зборници

COBISS.SR-ID 46038793

Интердисциплинарност ауторског тима треба истаћи као посебну вредност овог пројекта. Иако су примењени различити теоријски оквири и методолошки поступци, текстови делују као кохерентна целина, пошто сви обрађују у суштини исти општи предмет, а то су дискурси и конструкција значења у вези са пандемијом.

Из рецензије проф. др Марине Симић

Осим тога што представљају напор за разумевање пандемије, истраживања овог типа имају значај и за државу и друштво као документ искуства „проласка“ кроз пандемију и кризну ситуацију, односно као део изградње дугорочних стратегија резилијентности које су важне у свим пољима друштвеног живота – политичком, економском, медицинском и културном.

Из рецензије проф. др Душана Ристића

Висок квалитет заступљених радова, добра емпиријска утемељеност анализа, друштвено и научно релевантна тема и оригинални закључци резултирају зборником који представља значајан допринос друштвеној науци и одговара на важна питања која су у досадашњим анализама пандемије ковида 19 најчешће остајала у другом плану.

Из рецензије доц. др Ане Бирешев

